

КРАЄЗНАВСТВО

Запорізьке

науково-популярний
електронний часопис

4' 2017

zpkrai.jimdo.com
zpkrai@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
Запорізька Обласна Організація

КРАЄЗНАВСТВО

Запорозьке

Науково-популярний електронний часопис

Заснований 2016 року
Запорізькою обласною організацією
Національної спілки краєзнавців України

4 ' 2017

З М І С Т

Від головного редактора	3
ЧАСИ КОЗАЦЬКІ – СІЧІ ЗАПОРОЗЬКІ	
Сурченко О. С. Передмістя Нової Січі за описами сучасників XVIII століття	4
Притула О. Л. Характерництво запорозьких козаків як легендарна і сакральна сторінка історії українського народу: від минулого до сучасності	15
ЗАПОРІЖЖЯ – ТИСЯЧОЛІТНЄ МІСТО ЗА ПОРОГАМИ	
Сичева М. В. Історія організації відпочинку на острові Хортиця на шпальтах газет 1920-30-х років	30
ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Білівненко С. М. Рибалки півдня України XVIII – XIX століття: запорозький спадок та новації	35
МУЗЕЙНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Сурченко С. В. Постаць Петра Тимофійовича Тронька в історії створення Національного заповідника «Хортиця»	43
ГЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Завгородній Ю. Ю. Три зустрічі і мегалітофілія	50
ЕКОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Петроченко В. І. Рідкісні первоцвіти Запорізького Правобережжя	54
БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Нагорна Г. М. Про кого розповів автограф (до 135-річчя від дня народження Д. І. Дорошенка)	80

САКРАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Пашник С. Д. Купало – свято літнього сонцестояння	83
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ СТУДІЇ	
Кошель Н. І. «Ніхто й ніщо не похитне моєї віри в Україну!»	94
Низовий І. Д. «Я – Низовий, і цим я все сказав...» (Підбірка віршів за тематикою козацтво)	115
Манько А. М. «Україно моя!..Атлантидо моя!» Творчість Івана Низового.	122
Наші автори	132
Вимоги щодо оформлення статей	133
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ	134
І Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Нематеріальна культурна спадщина Запоріжжя - живий скарб України: проблеми дослідження, збереження та розвитку» В межах заходів до 170-річчя від дня народження Якова Новицького	

Виходить щомісячно

Електронна версія: zpkrai.jimdo.com

Засновники:

Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

zoonsku.jimdo.com zoonsku@ukr.net

Головний редактор:

Сурченко Сергій Володимирович

Редакційна колегія:

Денисенко Олена Володимирівна, заступник Головного редактора

Лисенко Тетяна Миколаївна, член редакційної колегії

Петроченко Віктор Іванович, член редакційної колегії

Вагеннік Ольга Миколаївна (коректор)

Карасенко Богдан (логотип, обкладинка)

Адреса редакції:

69000, м. Запоріжжя, бул. Центральний, 3,

«МУЗЕЙ МІСТА ЗА ПОРОГАМИ» Національного заповідника «Хортиця»

Електронна скриня:

zpkrai@ukr.net

На першій сторінці обкладинки:

Фото запорізького фотохудожника Сергія Лаврова «Заповідник Кам'яні могили»

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Шановане товариство!

Вітаю Вас з тим, що світ побачив вже четвертий номер нашого краєзнавчого часопису, який без сумніву принесе нашим читачам море нової інформації, знайомство з новими авторами, місцями та новими видатними людьми!

За час, що пройшов з дня виходу попереднього номеру журналу відбулась одна із самих вагомих подій цього року – 28 травня 2017 року творча спільнота України вперше відсвяткувала започаткований VI з'їздом Національної спілки краєзнавців України, який відбувся 23 січня 2017 року, Всеукраїнський День краєзнавства. Цій визначній події краєзнавці з усіх куточків нашої держави присвятили свої науково-краєзнавчі експедиції, засідання краєзнавчих клубів, презентації та багато інших заходів, націлених на те, щоб привернути увагу громади до своїх досягнень та успіхів, проблем та нових проектів.

В Запоріжжі Всеукраїнський День краєзнавства обласна організація краєзнавців відзначила свято низкою знакових подій та заходів:

- виходом чергового, вже третього номеру електронного часопису «КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ»;
- презентацією нової книги відомих краєзнавців-спільчан Сергія Шишкова та Юрія Вілінова «Спадщина. Краєзнавство: розвідки, знахідки, дослідження. Книга 1», яка вмістила в себе 30 глибоких та неординарних краєзнавчих досліджень та стала результатом напрацювань не одного десятиліття кропіткої роботи;
- презентацією творчості луганського письменника Івана Низового «Люблю і вірю в Україні!» та його першої посмертної збірки «Ніхто наді мною не пан» за участю його доньки – Лесі Низової (статті про письменника та його неперевершені вірші, присвячені темі козацтва увійшли до цього номеру часопису);
- спів організацією та співучастю в одній з найбільших наукових подій нашого краю – Всеукраїнській науковій конференції «ІСТОРІЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ XVII-XX століття», яка щорічно проводиться Науковим товариством ім. Я. Новицького на вшанування пам'яті професора Анатолія Васильовича Бойка.

Також подарунком до свята стала і перемога проекту Спілки «ХОРТИЦЬКИЙ ЛАБІРИНТ» (керівник проекту Сергій Василенко) в міському конкурсі соціальних проектів «МИ – ЦЕ МІСТО». Започаткований спілчанами Проект стане початком створення на туристичній мапі Запоріжжя нового об'єкту зеленого та освітянського туризму і захистить унікальний куточок острова Хортиця від подальшої руйнації.

Тож запрошуємо всіх небайдужих та зацікавлених дослідженнями історії, культури, традицій Запорозького краю активно долучатись до роботи запорозьких спілчан-краєзнавців та до наповнення електронного часопису цікавими матеріалами!

***З повагою,
Головний редактор***

Сергій Сурченко

ЧАСИ КОЗАЦЬКІ – СІЧІ ЗАПОРОЗЬКІ

Сурченко О. С. (м. Запоріжжя)

Передмістя Нової Січі за описами сучасників XVIII століття

Історичне відтворення економічно-господарського розвитку запорозьких земель і Передмістя Нової Запорозької Січі за свідченнями очевидців

Корогва Нової Січі

Час існування останньої Нової Запорозької Січі на р. Підпільній (1734-1775 рр.) доволі складний і цікавий. Козаки, перебуваючи на південно-західному кордоні Російської імперії, мали захищати державу від нападу в першу чергу ногайських і кримських татар.

У цей час, особливо починаючи з правління Катерини II (з 1762 р.), йде процес посилення централізації імперії, ліквідації місцевих автономій, створення єдиної для всіх системи управління. Не були виключенням і українські козацькі землі.

Так, у 1764 році ліквідовано інститут гетьманства Лівобережної України, в 1765 році – розформовано козацькі полки на Слобожанщині й створено Слобідсько-Українську губернію (з 1780 р. Харківську), у 1782 році на території Гетьманщини скасовано полкову та сотенну адміністрацію, запроваджено поділ на 3 намісництва.

Запорозька козацька республіка зі своїми свободами (обрання Кошової старшини, вирішення важливих питань на Радах та ін.), вільною економічною політикою (право безмитної торгівлі, несплата податків), прийняттям до лав козацтва селян-втікачів, участю запорозької сіроми у гайдамацькому русі, не вписувалась у формат російської імперської політики. Тому, не є дивним, що 1775 року, після вдалої для Росії війни проти Османської імперії і підписанням Кючук-Кайнарджійського мирного договору, настала черга ліквідації й Запорозької Січі, із захопленням всіх запорозьких вольностей.

Зменшення прав і територій підконтрольних Війську Запорозькому Низовому відбувалось ще задовго до ліквідації Січі. Так, 1751 року на території Буго-Гардівської паланки було створено у складі двох піхотних полків адміністративно-територіальну та військову одиницю – Нову Сербію (за етнічним складом з сербів, болгар, волохів, греків), в першу чергу для боротьби з гайдамаками, улюбленим місцем яких був Чорний ліс, розташований на новосербських землях [13, с. 409-410]. У 1752 році Новослобідський козацький полк, заселений українцями, на вимогу російської влади було передислоковано з території Нової Сербії, велася боротьба з гайдамацтвом, відбувалась постійна конфронтація з запорожцями [13, с. 414-415]. На північно-східному прикордонні запорозьких земель 1753 року створено Слов'яносербію (в основному з сербів і волохів) [13, с. 541].

За сорок один рік існування Нової Січі запорозькі козаки брали участь у двох російсько-турецьких війнах (1735-1739 рр. та 1768-1774 рр.) на боці Росії. Проте, між

бойовими діями були роки миру, які не мали впливу на політичні процеси, на відстоювання своїх територій, тому запорожці в цей час активно займаються економічною діяльністю, в якій вони дійсно досягли значних успіхів.

Центром економічного життя Запорозжя, в першу чергу торгівлі й ремесла, стало Передмістя Січі. У статті зроблена спроба відтворити економічно-господарчий розвиток запорозьких земель і Передмістя Нової Запорозької Січі за описами сучасників XVIII ст.

Низове козацтво привертало величезну увагу очевидців, серед яких були військові, вчені, мандрівники, службовці та інші. При написанні роботи використані матеріали тих, очевидців, хто безпосередньо перебував на Січі або на території запорозьких земель і також тих, хто зі слів інших записував відомості про козаків.

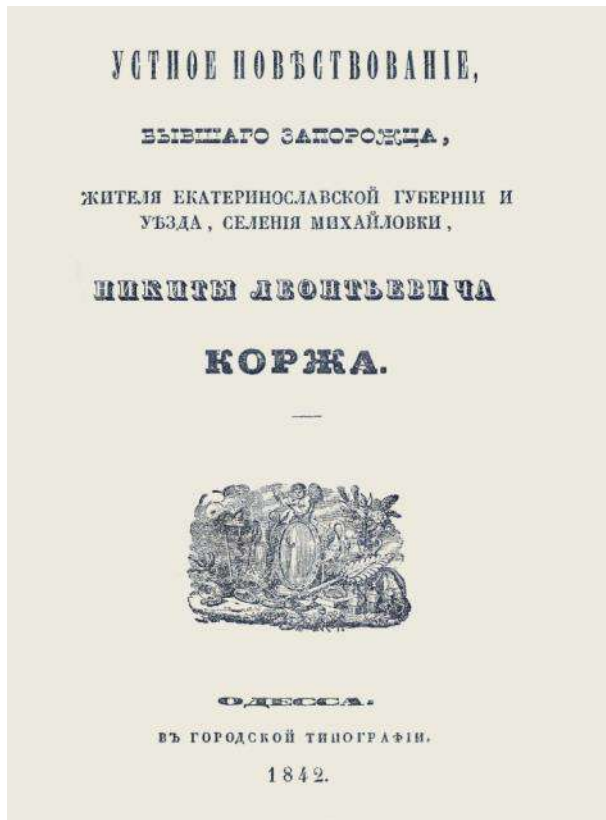
Одна з найцінніших праць з історії низового козацтва XVIII ст. – «История о казаках запорожских» С. Мишецького [7]. Інженер-підпоруччик князь Семен Іванович Мишецький перебував на Січі 4 роки з 1736 по 1740 рр. для здійснення будівельних робіт [7, с. 11] і мав змогу особисто побачити життя, побут запорозьких козаків. У роботі Мишецького докладно і всебічно висвітлена інформація про устрій Січі, проведення Рад, звичаї, побут, покарання, господарчо-економічний розвиток, топографія краю та ін. Але все ж таки автор був чужинцем на Січі і зрозуміти всі особливості життя козацтва не міг, тому багато що він описує з подивом. Також у роботі часто трапляється сумнівна інформація, легенди, перебільшення, неточні дати історичних подій та інше. До роботи слід ставитись критично. Та попри все, роботу Мишецького важко переоцінити, вона чи не єдина в своєму роді, написана людиною, яка доволі довгий час перебувала безпосередньо на Січі, і була базовою для майже всіх компіляторів, дослідників історії запорозького козацтва XVIII ст.

Цікавий, і доволі інформативний опис залишив нам Іван Афанасійович Чугуєвець: «Описание Запорожской Сечи, состоящее в четырех разделениях, показующих положение Сечи всех оной земель с выгодами и лесными дачами, також соединение татар и происходящее от оногo запорожцам разорение», який датовано 1766 роком [14, с. 1854-1864]. Чугуєвець вступив у Військо Запорозьке 1745 року, пізніше обирався військовим писарем, у 1762 році перейшов на службу в Державну колегію іноземних справ у чині колезького асесора, був прикордонним комісаром у Слідчий комісії з Кримом від Київської губернської канцелярії [13, с. 646]. І. А. Чугуєвець, сам був запорозьким козаком і доволі докладно описав Січ та козацькі землі, основну ж увагу приділяв конфліктам з ногайськими татарами, які заходили на зимівку в «запорозькі дачі» і завдавали козакам значних збитків.

У т. XIV «Записок Одесского общества истории и древностей» є цінна збірка документів, складена А. Андрієвським «Дела, касающиеся запорожцев, с 1715-1774 г.» [1], зокрема частина XV 1749-1750 гг. Переписка о воздержании запорожцев от своевольств. Описание выборов в Запорожьи, представленное секунд-майором Никифоровым и мнение ген.-губ. Леонтьева, каким «наилучшим способом, доброй порядок в войске запорожском учредить» [1, с. 455-483]. Секунд-майор Олександр Нікіфоров перебував на Січі для збору інформації «каким бы образом запорожских козаков от своевольства удержатъ и чинимое ими злодество пресечь» [1, с. 455]. Нікіфоров доволі докладно описує Різдвяну Раду на Січі на початку 1749 року [1, с. 457-461], є інформація про сам хід Ради, про повстання сіроми і певний матеріал, що стосується передмістя Січі.

Після підписання Кючук-Кайнарджійського мирного договору складено «Топографическое описание доставшимся по мирному трактату от Оттоманской Порты во владение Российской Империи землям, 1774 года» [10], автор роботи, ймовірно, інженер-підполковник Томілов [10, с. 166]. Дуже детально описується територія від порогів Дніпра аж до його виходу в лиман і Чорне море, межиріччя Дніпра та Південного Бугу, всі дрібні річки, судноплавство, характеристика клімату, ландшафту, флори та

фауни регіону. Є інформація щодо козацьких зимівників, промислів, торгівлі та ще багато цінного матеріалу.

Особливе місце серед джерел з історії Нової Запорозької Січі є усна оповідь колишнього запорожця Микити Леонтьовича Коржа [11]. М.Л. Корж народився 1731 року в Нових Кодаках, з 7-річного віку перебував на Січі [11, с. 2], отже, був безпосереднім свідком всіх подій часів Нової Січі. В оповіді з питань господарчо-економічного життя запорожців даних доволі мало, але багато важливого етнографічного матеріалу: звичаї, побут, вбрання, харчування, покарання, козацький фольклор, прислів'я та ін. Але все ж таки оповідь записувалась архієпископом херсонським і таврійським Гавриїлом, 1828-1831 рр. [13, с. 302], коли Коржу вже було майже 100 років і Січі не існувало більше ніж 50, час робив свою справу й інформація місцями є доволі фантастичною, наприклад що по 600 і більше козаків могло вміститися в кожному курені під час обіду [11, с. 36] та ін. Тим не менше, оповідь Коржа, як єдиного запорожця, який залишив нам свої

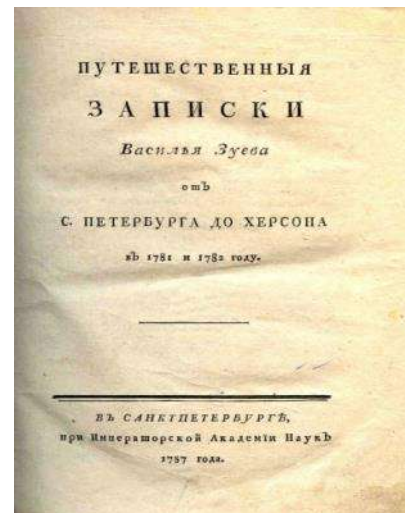
спогади, є унікальною в своєму роді і має величезне значення при дослідженні історії запорозького козацтва в останній час свого існування.

Гільденштедт Іоган Антон

Василь Зуєв

Записки В. Зуєва

Рибальський промисел козаків докладно висвітлено двома академіками Санкт-Петербурзької академії наук І. А. Гільденштедтом [3] та В. Ф. Зуєвим [5]. Гільденштедт І. А. подорожував берегами Дона та Азовського моря, а Зуєв берегами Дніпра. В роботах академіків повною мірою розкрито питання рибальства у південній частині запорозьких вольностей, описуються всі види риби, способів їх обробки, знаряддя рибальства, торгівля рибою та ін.

Герхард Фрідріх
Міллер

Христофор Герман
Манштейн

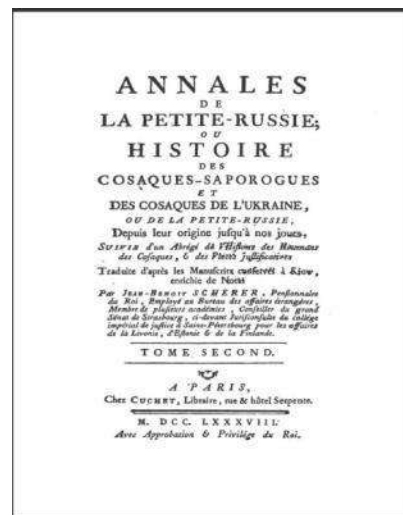

Іоган Готліб
Георги

Герхард Фрідріх Міллер був академіком Санкт-Петербурзької академії наук, державним історіографом Російської імперії. Його основні роботи присвячені запорозькому козацтву представляють невеликі статті, «О малороссийском народе и запорожцах», «О запорожцах», «Краткая выписка о малороссийском народе и запорожцах» надруковані у Москві 1846 року. В одному виданні [6], глибокого аналізу проблематики Міллер не проводив, його мета була, скоріше за все довести необґрунтованість заяв запорожців щодо прав на свої права та землі, доводив що грамота Стефана Баторія та універсал Богдана Хмельницького – це підроблені копії [6, с. 43-45], і таким чином, доводив легітимність ліквідації Січі. Питань господарчо-економічного розвитку запорожців Міллер майже не торкається.

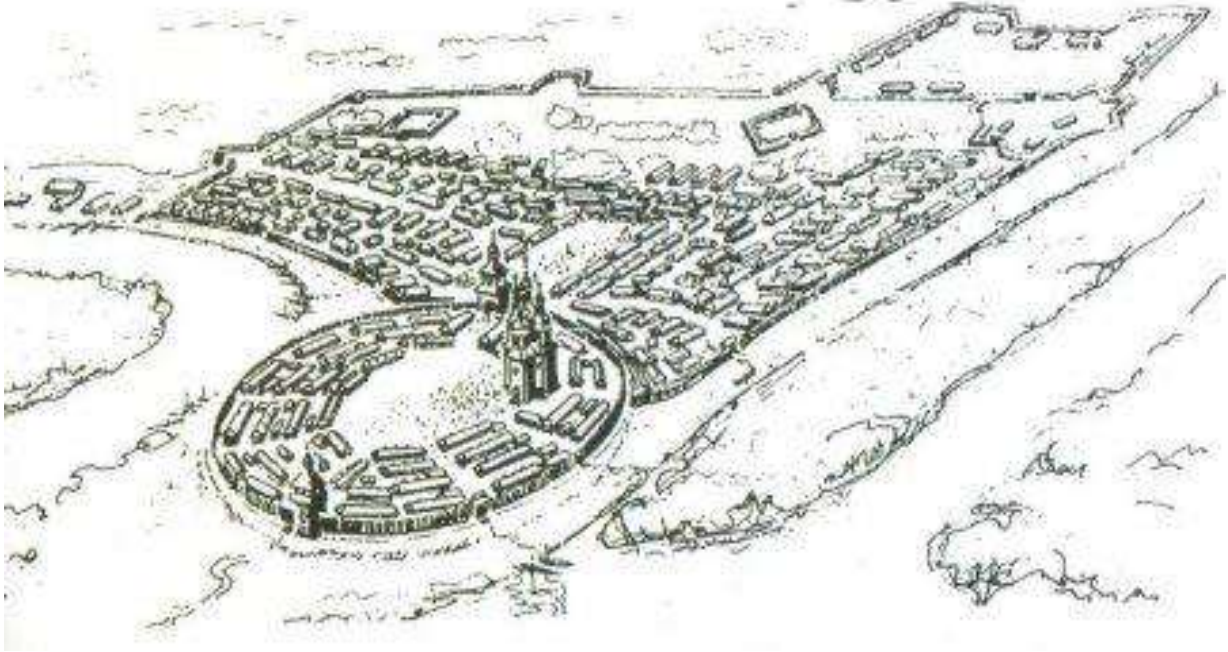

Олександр Рігельман

Учасник російсько-турецької війни 1735-1739 рр. Христофор Герман Манштейн був знайомий особисто з запорозькими козаками і у своїх «Записках о России» залишив невелику згадку про козаків і, зокрема, окремо про запорозьких [4, с. 13-15], але інформація доволі обмежена і приблизна. Схоже за змістом і також не відрізняється інформативністю повідомлення англійського посла у Петербурзі Клавдіуса Рондо [8].

У роботах Іогана Готліба Георгі [2], Олександра Рігельмана [9] та Жан-Бенуа Шерера [12] окремі розділи присвячені запорозьким козакам, але вони мають більшою мірою компілятивний характер і дані запозичені, в основному, з роботи князя С. Мишецького [7], але частково відрізняються і також потребують детального вивчення.

Реконструкція Нової Січі В. Ленченка

Нова Запорозька Січ складалась з трьох частин: Кошу, головної частини козацької столиці, фортеці, де розташовувались курені, церква та всі військово-адміністративні будівлі, торгово-ремісничого передмістя та Новосіченського ретраншементу.

І. Г. Георгі так описував Січ: «Сечь или главное укрепленное место жилищ Козаков Запорожских, не должно представлять себе местом, по подобию города, порядочно выстроенным и правильно укрепленным. Она была сборное место, застроенная без всякого порядка, частию деревянными избами, а частию и мазанками, весьма мало похожими на дома, строяемые в России. Во круг сего селения сделан был земляный насып, и на оном, в нескольких местах, раскаты, где стояли пушки» [2, с. 356].

До Кошу примикало торгово-ремісничє передмістя (сучасники також називали його форштадтом, слободою) де за свідченнями асесора Чугуєвця розташовувалось: «до пяти соть куренных казачьихъ, торговыхъ и мастеровыхъ домов» [14; с. 1854].

Під час заснування останньої козацької столиці, російськими військами був збудований так званий Новосіченський ретраншемент – укріплення де базувалась російська залога. О. Рігельман стверджує, що начебто ретраншемент був зведений для захисту передмістя: «К Сечи оной, для прикрытия их предместья, во время Турецкой войны от 1736 году, пристроено полевое земляное укрепление, а для политических резонов к содержанию при оной гарнизона, сделан замок, примыкающей к городу и ко укреплению предместнаго по фортификационному устройству» [9, с. 74]. Але насправді ретраншемент створено для контролю над запорожцями, про це чітко і ясно свідчить І. Георгі: «Но в последнее время существования Сечи, велено было от правительства Российскаго построить в Сечи правильную крепостцу, и быть в оной Комменданту с несколькими ротами регулярнаго Российскаго войска, для удержания Козаков в надлежащем порядке и исполнении предписаний от Правительства Вержховнаго» [2, с. 356].

На передмісті Січі розташовувався базар з торгівельними рядами і лавками, ремісничими майстернями та будинки, де проживали «купецькие и мастерские люди». Передмістя було захищено ровом та валом і з'єднувалось з Кошем, за свідченням секунд-майора О. Нікіфорова, дзвіницею «которая стоит над самым ровом и служит за башню» [1, с. 460]. Саме тут стояли козацькі литаври, поруч з двома ганебними стовпами, про що зазначає князь С. Мишецький: «политавры лежат на базаре, где у них зорю бьют, по два столба у которых воров привязывают» [7, с. 40]. Коли ж треба було провести Раду на Січі то литаври відносили до майдану, ставили біля церкви і в них били, таким чином скликали товариство [9, с. 76].

Експозиція «Військова пушкаря» на Запорозькій Січі. Національний заповідник «Хортиця»

Пушкаря також знаходилась на передмісті Січі [1, с. 460].

Про кількість людей які перебували в торгово-ремісничій частині запорозької столиці сучасники майже не згадують, лише О. Нікіфоров, описуючи заколот сіроми на початку 1749 року, говорить: «Как скоро базарные о таком бунте проведали, тогда, ради

захищення себе и недопущения до разорения, тотчас собрались с ружьем и с дубьем до четырехсот человек и оных бунтовщиков, не допуская их до намеренного дела, встретили при самой колокольне и вон из городка в форштат не выпустили» [1, с. 460-461]. Але тут згадуються до чотирьохсот чоловік, які чинили збройний опір, можна зробити припущення, що це далеко не вся кількість людей на передмісті, насправді їх могло бути в декілька разів більше. Тут були, як запорожці, торговці та ремісники, а також іноземці, в основному купці, які приїжджали на Січ, а саме: росіяни, українці, греки, вірмени [1, с. 460] татари, турки, євреї [7, с. 22] та ін.

Передмістя Запорозької Січі, збудоване для зйомок фільму «Тарас Бульба». о. Хортиця

На передмісті розташовувались будинки (избы) та лавки, які знаходились у власності певного куреня і здавались «шинкарям и краморам в наем» [7, с. 51], тобто, в першу чергу торговцям, які могли бути як запорозькими козаками так і іноземцями.

Передмістя Нової Січі було ремісничим центром всіх Вольностей Запорозьких. В описах сучасників XVIII ст. згадуються професії «мастеровых людей»: слюсарі (слесари), ковалі (кузнецы), кравці (портные), шевці (сапожники), теслі (плотники), котрі живуть на передмісті «вне замка, а чи селяться також де с прочими Казаками в куренях» [7, с. 48] «и оные мастерские люди все, по их казацкому манеру и обыкновению, свои работы отправляют всегда с заплакою; и без заплаы ни кому оные ничего не повинны делать» [7, с. 47]. І. Георгі зазначає, що вони не були військовозобов'язаними «они, ради своего ремесла, не были наряжаемы в походы» [2, с. 360].

О. Рігельман так характеризує січових ремісників, що проживали на передмісті і зазначає що їх становище і харчування було значно кращим, ніж у звичайних січовиків, що проживали по куренях: «Козаки же, находившиеся, в Сечи, жили все в своих куренях, а кои зажиточные и дома свои имели, жили в предместье. Из оных почти все имели свои промыслы, варили мед, пиво, браги, разные ремесла, шинкарство и крамарство. Оные пицу в куренях уже не имели, но всякой от своего промыслу в доме своем питался и пред куренными гораздо изобильнее, как то хорошею пищею и хлебом довольствовались» [9, с. 81].

Також окрім зазначених вище професій ремісників на Січі перебували зброяри, що виготовляли козакам рушниці та шаблі [8, с. 446], а також кулі і порох, але останній був не кращої якості і його козаки закупали за межами своїх вольностей, про що свідчать майже всі сучасники і, зокрема, князь С. Мишецький: «их казацкие рушницы или флинты

делают при их Сече; а порохъ и свинец покупают в Польше и в Малороссии; и хотя оной порохъ сами делаютъ, токмо весьма не хорошъ» [7, с. 56].

Будівлі передмістя Запорозької Січі в Національному заповіднику «Хортиця»

Торгівля була однією з найважливіших складових економічного життя низового козацтва. Запорозькі вольності та Січ розташовувались на перехресті важливих торговельних шляхів. Про значення торгівлі для запорожців говорить І. Георгі «Живущие в Сечи Козаки, бывшие в толь дальнем разстоянии Малороссийских и Польских городов Воеводств пограничных, Брацлавскаго, Подольскаго и Волынскаго, конечно претерпевали бы недостаток в съестных припасах, не пашучи у себя земли, если бы соседи со всех сторон к ним потребнаго не привозили, или из Козаков не было бы таких, кои купле продажею не промышляли» [2, с. 360]. На січовому передмісті активно велась торгівля з усіма сусідніми державами, товари на Січ привозились з Росії, Польщі, Угорщини, Семиградського князівства, Молдавії, Крима та Туреччини [2, с. 367], також і звичайно в першу чергу з Лівобережної (Гетьманщини, Малоросії) та Правобережної (Польської) України, які на той час входили до складу Російської імперії та Речі Посполитої.

І. Георгі детально описує що саме продавалось на січовому базарі: «В замке Сечевом или крепостце были построены на площади торговые ряды, в коих, сверхъ хлеба, муки, круп, мяса, масла, меду и прочих съестных вещей, продавались всякия шелковыя ткани и сукна, полотно, мягкая рухлядь, золотые и серебряныя позаменты и прочия надобныя для Козаков вещи. В шинках продаваемо было вино хлебное и виноградное, водка, пиво и мед ставлений» [2, с. 360]. Г.Ф. Міллер зазначає, що торгівля велась безмитно і гроші в російську казну не сплачувались, перелічує деякі товари, що йшли за кордон: «...имея они дозволение для собственнаго их содержания привозить в Сечь всякия их потребныя вещи безпошлинно, по несостоянию там таможенъ, отпускают без платежа в казну пошлин, за границу холст, железо, канат, масло и прочее, равным образом и ввозимые Турками разные на их судах в Сечь товары» [6, с. 55]. Тобто, можемо побачити, що запорозькі вольності були зоною вільної торгівлі, козаки мали переваги і звільнялись від митних зборів.

Найголовніші експортні товари запорожців були риба і сіль. «Главнейший же промысел Запорожских Козаков состоял в торговле солью и рыбою, получаемую ими тогда из Крыма» [2, с. 370]. Про значення і масштаб рибного промислу і торгівлі говорить М. Корж «А также и рыбные ловли были у них чрезвычайныя, в Днепре, по озерам и по лиманам, а особливо в Тилигуле, на Кинбурнской косе, около лимана и на Тендре такое великое изобилие, что не только вся украина Запорожская ею обогащалась, но и Польша

вся, и Гетманщина и прочие околичные жители довольствовались рыбою от Запорожских рыбных заводов» [11, с. 38-39].

Експозиція «Традиційні промисли козаків». Запорізька Січ на о. Хортиця

Автор «Топографического описания...» так описує видобування солі запорожцями на Кінбурнській косі і торгівлю нею в останні роки існування низового козацтва: «Соленых озер в сем округе между кочугурами множество, только все малы и не в каждом ежегодно соль садится. Сбирали ее от стороны или от берегу Чернаго моря почти до половины ширины из Ачакова турки, а от Лимана запорожские казаки. В прошлом 774 году из 78 озер соль выбирали, и запорожцы перевозят лодками на правой берег Днепра, более к Таниславову мысу и солонцам, а иногда и в Сече, куда приезжая из Польши промышленники покупают, а более меняются на товар или на вино. Примечательно, что в год до 1000 воловых возов оной в Польшу отпустится; покупают также и малороссияне из Елисаветградской провинции» [10, с. 170].

Товари на Січ привозились як сухопутним шляхом, так і водою. Переважала звичайно ж сухопутна торгівля, але значна частка привозилась з території Османської імперії водними шляхами, з іншої – північної сторони торгівлю по Дніпру унеможлилювали пороги. «Подпольная речка так глубока, что лодки Запорожския проходили ею в Днепр, а Днепром в лиман, а из лимана в Черное море, а также и Греческие лодки с бакалиею и прочими товарами приходили сим же путем до Сечи, но далее пройти не могли Днепром по причине порогов» [11, с. 11]. Торгівля могла вестись на Січі як бартером, про що зазначалось вище, так і за гроші, про що свідчить І. Георгі: «Из Турции приходили к Сечи купеческие корабли, кои там легко сбывали свои товары, а как мало в Сечи находили таких товаров, коими бы можно было им нагрузиться паки, то большею частию вывозили за товары свои от туда деньги наличныя» [2, с. 367].

Торгівля контролювалась Кошем. І хоча митні збори до російської казни не сплачувались, але купці, котрі приїжджали до Січі, мали обов'язково сплатити певне мито на користь старшини. Ось свідчення князя С. Мишецького з цього приводу: «Доходы онымъ имеются нижеследующие: приезжающия из Малороссии, из Польши, из Крыму ватаги с разными товаров продажами, яко: с виномъ белымъ и водкою, съ мукою и прочимъ харчевымъ припасомъ, то со всякой куфы или бочки, берут на войсковую Старшину по рублю; тут же часть и довыбушу и пушкарю даютъ. А кто из их войска Казаки, оное вино купят, или хозяин тамо будет продавать, то прииужден дать Кошевому ведро, а по их званию кварту; судье другую, писарю третью, асаулу четвертую, довыбушу и пушкарю пятую, на церковный обиход шестую, атаманам куреннымъ всемъ седьмую; а оное у них берется все из десяти куф, и прозывается оное поставное вино. Тут же тому

хозяину от всего войска покажут цену, по какой ему продавать квартиру. Да оные ж приезжающие с мукою и с прочим, а наиболее, что из Крыма, с разными Турецкими товарами, приносят Кошевому и прочей Старшине, ото всякой ватаги по товару... Також, от шинкарей, брагарников, мясников, калашников бывает им войсковым Старшнам, медом, пивом, брагою или бузою, мясом и калачами презентъ, по ихъ расположению» [7, с. 48-50].

Кош назначав ціни, за якими мали продаватись товари на січовому базарі, а особливо, алкогольні напої, якщо торгівець, шинкаръ завищував вартість, то його з дозволу старшини могли пограбувати: «Ежели шинкари, краморы, или мясники будут продавать свои товары дорого, или вино продают не против поставной цены, то от войсковой Старшины или от атаманов, дается позволение оных краморов, шинкарей и мясников, кто изъ них будет виноват грабить. И Казаки собравшись гуртомъ, человек со сто и более, и будутъ грабить; что найдут, то все себе берут, а вино пьют и по улице льют, и куфы с вином рубят и дны выбивают, и хотя деньги или платъя найдутъ, то все себе берут; також у краморов и мясников все, что есть, теми ж мерами забирают» [7, с. 58-59]. Також кошовий отаман міг на свій розсуд заборонити на певний час торгівлю алкогольними напоями в шинках, такий випадок стався під час заколоту сіроми на Січі на початку 1749 року, щоб припинити безладдя, про що свідчить О. Нікіфоров «... день прошел без всякаго мятежа и пьяных редко было, понеже кошевой отаман во всех шинках винную продажу запретил» [1, с. 461].

На Січі існувала традиція коли на великі свята люди різних професій, що перебували на передмісті Січі дарували кошовому отаману та іншим старшинам подарунки: «Кожен рік на Великдень та на Різдво збиралися купці, ремісники, шинкарі, причому люди різних професій окремо. Кожна група купувала дві або три лисячі та оленячі шкури, які вони дарували кошовому. Цей дарунок вони називали татарським словом «ралець». У відповідь кошовий повинен був частувати їх горілкою, фруктами та медом, і вони напивалися й наїдалися досхочу. Назавтра вони йшли з дарунками до генерального судді, на третій день до генерального писаря, а на четвертий до осавула» [12, с. 171].

Серед алкогольних напоїв, що продавались в шинках та вживались запорожцями, перелічуються: горілка (хлібне вино), вино, пиво, брага, медовуха. Зацікавленість викликає напій, котрий згадується С. Мишецьким, як «хлебное вино варенное с медом» [7, с. 54], О. Рігельманом «взварец – взварное вино с медом и сбитнем» [9, с. 80], мова йде про напій варенуху, більш детально його описує М. Корж «варенуху варили пополам т. е. водку с медом, клали в нее перец и «сушь» из разных фруктов, который напиток у Запорожцев был в великой моде и за особенное угощение почитают, если в чьем доме варенухою подчуют» [11, с. 31], тобто, щось на зразок відомого напою глінтвейн, але за основу бралось не вино, а горілка.

Таким чином, підсумовуючи, слід сказати, що сучасники XVIII ст. залишили нам доволі значний матеріал, проаналізувавши який, можна відтворити загальну картину, про те, що собою представляло саме передмістя Нової Запорозької Січі, та як складались торгово-економічні та промислово-ремісничі відносини низового козацтва.

За розмірами, передмістя переважало головну частину Січі – Кіш, тут розташовувалось близько п'ятисот будинків, де жили, торгували, займались ремеслом купці, торговці та представники різних професій. Передмістя з'єднувалось з Кошем вежею, дзвіницею і було захищено ровом та валом, з іншого боку до нього примикав Новосіченський ретраншемент, де базувалась російська залога з комендантом на чолі. Саме в цій частині Січі розташовувалась пушкарня, два ганебні стовпи для покарання злодіїв, поруч з яким стояли литаври (козацькі ударні інструменти, один з запорозьких клейнодів, биттям в які скликались Ради). У власності куренів були деякі будинки та торгівельні лавки, які здавались в оренду. Значна частина козаків проживала і харчувалась окремо на передмісті, але вони також, як і інші запорожці були приписані до певного куріня. Серед

професій ремісників, згадуються ковалі, слюсарі, кравці, швеці, теслі, зброяри та ін. Доволі активно на передмісті велась торгівля, існував базар де розташовувались торгові ряди, можна було придбати все необхідне. Товари привозились з усіх сусідніх держав, згадується значна кількість іноземців, що перебували на Січі для торгівлі, окрім росіян та українців, турки, татари, греки, вірмени, євреї. На передмістя купці приїжджали, як сухопутним шляхом, так і водою, човни, в основному турецькі, проходили Дніпром, потім через річку Підпільну до самої Січі. Головні експортні товари запорожців: риба та сіль. Торгівля контролювалась Кошем, велась безмитно, в російську казну гроші не сплачувались, але торговці, що прибували до Січі мали сплатити певне мито на користь старшини. У шинках продавались алкогольні напої, такі як горілка, вино, брага, пиво, медовуха і відомий ще один цікавий, суто козацький напій – варенуха.

Тобто, передмістя Нової Запорозької Січі дійсно було самодостатнім, найбільшим за розміром та значенням центром економічного життя, ремесла і торгівлі всіх вольностей Запорозьких у XVIII ст.

Джерела та література

1. Андреевский А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715-1774 г. Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1888. – Т. 14. – С. 283-715
2. Георги И. Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов. – Ч. 4. – СПб., 1799
3. Дневник путешествия в южную Россию академика С.-Петербургской Академии Наук Гильденштедта в 1773-1774 г. // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 11. – Одесса, 1879. – С. 180-228
4. Записки Манштейна о России 1727-1744. – СПб., 1875. – 392 с.
5. Зуев В. О бывших промыслах запорожских казаков, а наипаче о рыбном // Месяцеслов на 1786 год. – СПб., 1786. – С. 1-16
6. Миллер Г. Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах Г. Ф. Миллера. – М., 1846
7. Мышецкий С. История о казаках запорожских. – Одесса, 1851. – 92 с.
8. Рондо К. Английское известие 1736 г. о запорожцах // Киевская старина. – Т. XXVI. – Ноябрь 1889. – С. 444-447
9. Ригельман А. Летописное повествование о Малой России и ея народе и казакахъ вообще. – М., 1847. – Ч. IV. – Кн. 6. – 819 с.
10. Топографическое описание доставшимся по мирному трактату от Оттоманской Порты во владение Российской Империи землям, 1774 года // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1868. – Т. 7. – С. 166-198
11. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842
12. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозжців та козаків України, або Малоросії: Пер. з фр. В. В. Коптілов. – К.: Укр. письменник, 1994. – 311 с.
13. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза, 2006. – 672 с.
14. Эварницкий Д. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1908. – Т. 2. – 1148 с.

Притула О. Л. (м. Запоріжжя)

Характерництво запорозьких козаків як легендарна і сакральна сторінка історії українського народу: від минулого до сучасності.

Дослідження характерництва – унікального явища української національної бойової культури з точки зору етнології, психофізіології, фізичної культури та інших наук

Для подальшого розвитку України як незалежної держави, здоров'я нації, розвитку Української держави у світовому співтоваристві, як одну зі стратегічно важливих сфер її буття, треба розглядати такий важливий чинник, як історична спадщина українського народу. Вона може бути перенесена в сьогоденне життя з точки зору комплексного розуміння історичного спадку наступними чинниками – психічним, соціальним і фізичним. Проблематика відродження, удосконалення і розвитку системи національної освіти в т. ч. і фізичного виховання набувають першочергового значення. Для ефективного і повноцінного розв'язання спектру освітніх та оздоровчих завдань, доцільно вдатися до вивіреного віками універсального за сутністю способу – відродження національних традицій, їх повноцінного наукового дослідження, впровадження у практичну діяльність у виховній роботі серед сучасної молоді.

Характерництво запорозьких козаків – явище, овіяне народними легендами й оспіване піснями, завжди сприймається у народній творчості як щось утаємничене, сакральне. Народні легенди приписують козакам-характерникам надлюдські якості, надзвичайні можливості, порівнюючи характерників з чаклунами. Проте, в сучасній українській науці, це явище життя запорозького козацтва і українського народу розглянуте лише частково, а на історичному ґрунті – лише на рівні запису усних народних переказів, легенд, тощо. Науково з точки зору етнології, психофізіології, анатомії, фізичної культури та інших наук поняття «характерництво» не знайшло свого розгляду. На нашу думку цьому є декілька причин: політично-світоглядні, малоінформованість і втаємниченість самого характерництва, мала зацікавленість цим явищем науковців.

Політично-світоглядні причини малої зацікавленості і невивченості явища «характерництва» полягають в тому, що у всі історичні часи саме поняття козаччини або було заборонене в державі, або просто замовчувалося. Так, в період існування України в складі Російської імперії з часів Катерини II і до часів революції 1917 року, саме поняття українського, запорозького козацтва або було заборонене, як символ вільного існування українського народу, або підтримувалося малочисельними фанатами-істориками, такими як Д. Яворницький, Я. Новицький та ін.

В роки радянської влади ставлення до питання українського козацтва, було в

Скульптура козака-характерника
(автор О. Бадьо)

більшості негативне, оскільки в роки існування Української Народної Республіки (УНР) образ козацтва почав поєднуватися з образом борця за вільну незалежну Українську державу і радянська влада уособлювала козацтво, як символ українського націоналізму. В цих умовах про фундаментальне вивчення різних сторін і явищ в українському козацтві, у тому числі й характерництва не могло бути і мови. Явище козацтва проскакувало лише в елементах української національної культури (народні танці, хоріві співи) та поодиноких письменників П. Панча, З. Тулуб, В. Малика та ін. Сам матеріалістичний підхід у радянській науці природньо ігнорував вивчення явища «характерництва», оскільки останнє, за нашими дослідженнями, виходить за мірки матеріалістичного світосприйняття.

Другою причиною невивченості характерництва є малоінформованість, втаємниченість цього явища. Характерництво стало ніби сакральною легендою в житті українського народу. Узагальнюючи легенди і перекази про характерників, можна сказати, що в народному образі характерники жили завжди осторонь від суспільного життя, але мали невидимий вплив на суспільство. Характерники передавали свої знання втаємничено і вибірково. Очевидно, зважаючи на «цехову» традицію в Україні, на кшталт корпоративних товариств типу «кобзарських цехів», характерники також існували, як закрите товариство і передавали свої знання за корпоративним принципом.

Виходячи з першої причини, серед науковців явище характерництва не набуло великої зацікавленості. По-перше, у науці кар'єрний ріст вченого залежить від суспільного замовлення, чи замовлення держави. Ідеології Російської імперії, а пізніше СРСР не сприяли повному і широкому підтриманню історичної спадщини українського народу. Як вже зазначалося вище, сам матеріалістичний підхід не міг пояснити явища, якими за переказами володіли характерники: телепатією, телекінезом тощо. З цієї причини в Україні, у часи її існування в складі СРСР, сам підхід вивчення будь-якого явища, який не відповідав марксистсько-ленінському підходу, був заборонений і міг навіть нести загрозу існуванню вчених, які стояли на зовсім інших засадах.

З цих причин явище «характерництва» стало обабіч наукового вивчення і не отримало достойного наукового визнання, не кажучи вже про розвиток наукових шкіл на основі цих сакральних знань українського народу.

Спробуємо розглянути характерництво, проаналізувавши його походження, прояви в історії і сучасності, його витоки і перспективи вивчення, розвиток на сучасному етапі і в майбутньому.

Говорячи про поняття «характерництво», слід розглянути історичні аспекти, факти прояву цього явища в історії нашої країни. В наш час до нас дійшла низка легенд, переказів про характерників, які записані та передані видатними краєзнавцями, істориками Я. Новицьким, Д. Яворницьким, А. Кащенком та ін.

Тема козаків-характерників в українському літературному просторі підіймалась не раз. Більшість оповідей та легенд про характерників було записано в Україні лише у XIX ст., хоча саме явище давнє, а перші згадки про них трапляються ще в літописах, що стосуються другої половини XVI сторіччя. До творення образу характерника долучилися відомі українські письменники, такі як: Дмитро Яворницький («Історія запорозьких козаків») [1], Євген Гребінка («Чайковський») [2], Пантелеймон Куліш («Чорна рада») [3], Адріан Кащенко («Оповідання про Славне Військо Запорозьке Низове») [4] та багато інших. Серед сучасних авторів: Василь Чумаченко, Анатолій Скульський, Тарас Каляндрук, Юрій Фігурний тощо [5].

Для більш повного розуміння явища «характерництва», його значення в житті запорозького козацтва, українського народу в цілому, слід вирішити наступні завдання. По-перше, визначити значення використання традиції «характерництва» в історичній спадщині українського народу. І, по-друге, узагальнити досвід сучасного практичного відродження характерництва і впровадження його в систему національно-патріотичного

виховання, впровадження характерницьких практик в українську національну систему фізичного виховання.

Для визначення наукового розуміння явища «характерництва» і подальшого його дослідження, слід зробити визначення самого терміну «характерник», його історичне, етимологічне, фактичне походження. Згадки істориків про характерників, авторів художніх творів, розуміння поняття «характерництва» сучасними адептами, які декларують розуміння цього поняття.

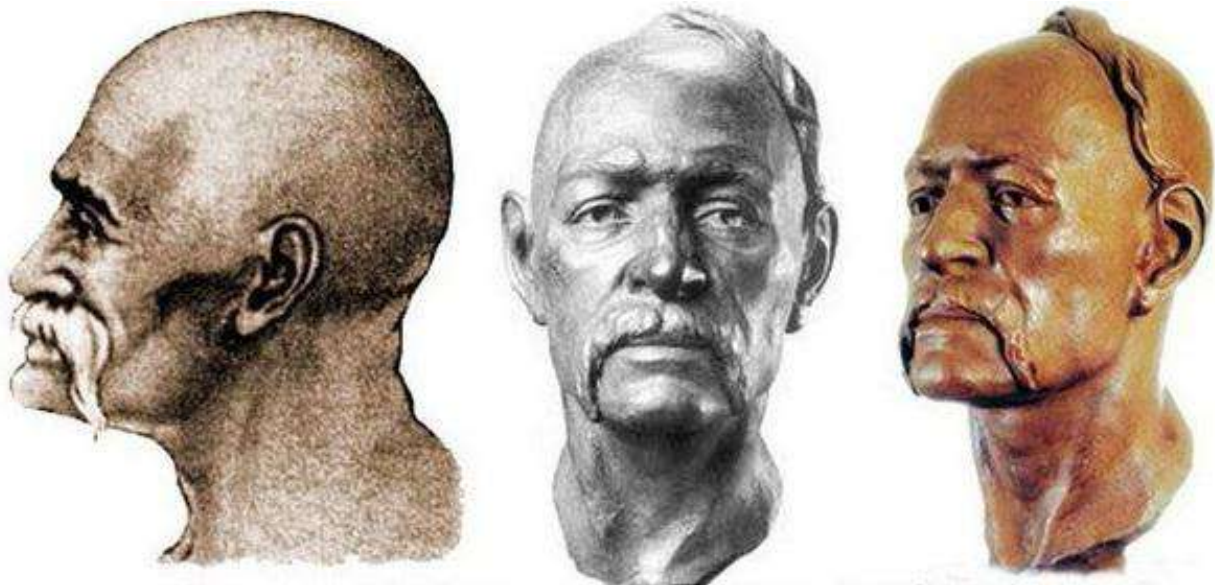
Слід зазначити, як говорилося вже вище, що в українській народній усній і писемній творчості явище «характерництва» – це явище утаємничене, оспіване в легендах, переказах.

Одними з найвідоміших істориків, які в своїх творах зібрали і описали про саме існування характерництва в козацькому середовищі були Я. Новицький, Д. Яворницький. Причому, перший зумів зібрати і записати легенди та перекази про характерників, які збереглися в народі ще в XIX ст.

Так, у своїх записах Я. Новицький наводить цілу низку легенд і переказів про характерників [6, с. 102-105]. У переказах і розповідях Я. Новицький наводить приклади, коли характерників називали хиромордниками, галдовниками, колдунами. Залишається історичною таємницею, що це, чи просто синоніми, чи певна «спеціалізація» характерника. Відкриття цієї таємниці може бути через окреме наукове дослідження цих назв.

Слід зазначити, що в описі народних розповідей, які записав Я. Новицький, про козацьких ватажків Івана Сірка, Семена Палія, Петра Калнишевського, останні наділені якостями характерників. Так, наприклад, в переказі про Івана Сірка, він наділений здібністю вивідувати всі думки свого ворога, його рука володіла магичною силою, що заporожці декілька років возили її з собою, як реліквію і не програвали битв [6, с. 69-74].

Щодо сили руки Івана Сірка, то знаходимо переказ в упорядника народних легенд Запорозького краю, академіка В. А. Чабаненка. Наведемо текст: «...Він сильний такий був, що його як хто шаблею ударить по руці, так і кожні не розруба, – тільки сине буде. Не то що кулею, а шаблею» [7, С. 119].

Кошовий атаман Війська Запорозького Іван Сірко
(графічна та скульптурна реконструкції Г. Лебидинської)

Звісно, на переказах і легендах важко будувати реальний історичний фактаж, але, все-таки, народні перекази засновані на якихось подіях. Розглядаючи й аналізуючи цей переказ, мимоволі надходить отожднення можливостей Івана Сірка-характерника з можливостями сучасних індійських йогів, суфійських дервішів, майстрів китайського мистецтва ці-гун. Українське козацьке бойове мистецтво «Спас» має в своєму арсеналі розділ «Кремінь». Це система вправ, яка має за мету виховати у козака-бійця, якості тіла, коли сильні удари по ньому не шкодять організму, а навпаки, загартовують, у тому числі вищі прояви майстерності в мистецтві «Кремінь» мають у деяких випадках місце утримання тілом впливу холодної зброї [8, с. 73-75].

У роботі Я. Новицького знаходимо ще одну назву-епітет характерника, яким його прозвали татари – шайтан, або урус-шайтан [6, с. 70]. З цього постає, ще одне історичне запитання щодо сутності характерництва. Враховуючи фанатичну прихильність Івана Сірка до праволавної християнської віри, народна пам'ять наділяє його так званими «бісовськими» епітетами. Що це? Прояви нечистої диявольської сили, чи таємні знання козацької традиції православного християнства, які були недосяжні пересічній людині середньовіччя. На це запитання слід спробувати відповісти окремим науковим дослідженням з точки зору сучасних уявлень, релігійних догматів християнства, а також світоглядних основ запорозького козацтва та досягнень сучасної науки.

Щодо визначення постаті Івана Сірка, як козака-характерника, слід зазначити про декілька білих плям у вивченні цього питання. Автор висловлює велику подяку фахівцю історичному, магістру історії, заступнику директора Нікопольського краєзнавчого музею з наукової роботи Мирославу Петровичу Жуковському за надану інформацію, зібрану автором в експедиції під час зйомок телевізійної програми «Козацька звитяга». Надані факти описані тільки в періодичній пресі й не визначені в наукових дослідженнях.

По-перше, в 1967 році після розкопок останків кошового отамана Івана Сірка, його череп одразу був терміново перевезений для досліджень спочатку до Дніпропетровська, а потім до АН СРСР у Москву. Виявивши велику зацікавленість, КДБ СРСР під ретельним наглядом спостерігало дослідження черепа і реставрацію образу.

Останки Івана Сірка були перепоховані біля підніжжя кургану Сторожова Могила за 1300 м на північ від села Капулівка Нікопольського району. Тільки у 2000 році череп Івана Сірка перенесли в місце його поховання [9, с. 64, 68].

Цікавим є факт, що опис кістяка останків І. Д. Сірка свідчать про досить незвичну на той час антропологію кошового отамана: високий зріст на ті часи – 182-183 см (на той час середній зріст пересічного українського козака був в межах 150-155 см. Руде волосся (за останками оселедця, що зберігся).

Дослідження показали, що Іван Сірко мав за життя вісім переломів кінцівок, що для звичайної людини не дало б можливості рухатися. З такими вадами опису можливостей і бойових перемог кошового отамана виявляється несумісним, але історичні факти свідчать про зовсім інше.

Ще однією з таємниць І. Д. Сірка, про який не має жодних відкритих наукових досліджень є той факт, що його мозок з роками не висих, а затвердів. Немає відкритої інформації чи проводилися дослідження складових мозку І. Д. Сірка, чи зовсім такі дослідження не проводилися, нам це не відомо.

Головний мозок похований разом з останками кошового отамана. Проте з точки зору анатомії клітини мозку людини, більш ніж на 90% складаються з води (зв'язаної, внутрішньоклітинної) [10]. При припиненні життя людини, припиняється водопостачання в організм. Тіло починає висихати. Висихає і головний мозок у померлого.

Яким чином головний мозок кошового отамана міг затвердіти і муміфікуватися? Постає питання, з чого, з яких компонентів складався головний мозок Івана Сірка?

Недослідженість цього факту ставить більше запитань ніж відповідей. З вищесказаного можна висловити гіпотезу, що, можливо, мозок Івана Сірка мав складові відмінні від складових пересічної людини. Може, в цьому і криється таємниця його надзвичайних здібностей, які приписують характернику народні легенди. Ще одна версія, яку висловив під час експедиції автора до місця поховання Івана Сірка один з священників.

Можливо затверділий мозок Івана Сірка слід розглядати як мощі, що збереглися після смерті отамана. З точки зору християнства слід розглядати Івана Сірка, як святого. Але в православній церкві існує ціла процедура визнання людини святым, але цим питанням ніхто з священників не цікавився і не займався. Однією з версій, яку також слід враховувати в дослідженні, можливо запорозькі козаки володіли певною технологією муміфікування елементів тіла. Ця версія не знаходить свого історичного фактичного підґрунтя, але однозначним є факт, що запорожці ставилися з величезною повагою до Івана Сірка, і його ім'я мало величезний авторитет для козацтва навіть після його смерті і цей авторитет зберігся в народній пам'яті і донині.

Останки чуба (оселедця) І. Д. Сірка

Кінцівки кістяка І. Д. Сірка

Останки мозку І. Д. Сірка

Іван Дмитрович Сірко
(Художник Олег Маслов)

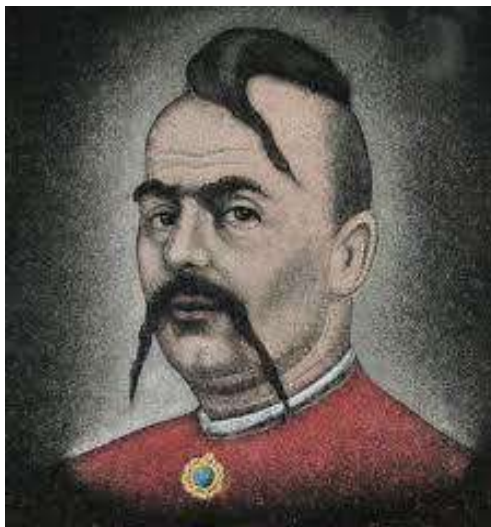

Місце перепоховання Івана Дмитровича Сірка
(біля с. Капулівка, Нікопольського району
Дніпропетровської області)

Народні перекази наділяли деяких характерників надприродною силою.

Так, про козацького отаман Семена Палія записані легенди, які говорять про його надлюдську силу [6, с. 75]. Народні перекази про Івана Сірка та про Семена Палія наділяють їх обох якостями, що вони перемогли в бою нечисту силу, застреливши чорта чи лукавого. Отже, характерник у народній уяві постає ще й борцем з нечистою силою, здатним її перемогти.

Цікавим є розуміння поняття характерництва сучасних дослідників цього явища. Слід завважити про досить нешироке дослідження характерництва в сучасній Україні. Однією з найбільш фундаментальних історично-аналітичних праць є книга Тараса Каляндрука «Загадки козацьких характерників» [11] та «Таємниці українських бойових мистецтв» [12]. У своїх працях автор розглядає походження характерництва з часів існування арійської цивілізації і проводить фактаж неперервного зв'язку традиції характерництва до наших часів.

Козацький отаман Семен Палій

У роки незалежної України з'явилися адепти-практики відродження характерництва, які декларують своє родове відношення до характерництва, ототожнюючи його з українською національною психокультурою, характерним бойовим мистецтвом Спас.

Так, вийшли в друк книги за спостереженнями і дослідженнями характерництва і Спасу Анатолія Скульського [13]. У своїх роботах дослідник розповідає про свою родову традицію Спасу. Робить визначення Спасу, як системи трансової культури українського народу. За визначенням А. Скульського, Спас – особливий стан психіки, в яке свідомо входить людина для розкриття своїх надприродних (сенсетивних) здібностей з метою вирішення неординарних завдань, які звичайними методами не мають рішення [13, с. 10].

У свою чергу один з носіїв традиції Спасу в Україні, як бойового звичаю Леонід Петрович Безклубий (один з вчителів автора Спасу) стверджував: «Спас, це для того, щоб заблокованих природою розблокувати». Тут бачимо майже однакову суть завдання Спасу, як мистецтва характерників.

А. Скульський стверджує, що так званим Великим Спасом володіли гетьмани Петро Конашевич Сагайдачний, Дорошенко, герої народних повстанських рухів Северин Наливайко, Іван Богун, Максим Залізняк, Устим Кармалюк, кошовий отаман Іван Сірко [13, с. 11].

За козацькими переказами характерники виконували у козацькому товаристві роль не тільки духовних наставників, але і практичну роль, наприклад, розвідницьку діяльність чи роль служби безпеки. Так, історія донесла до нас факти про неймовірного козацького розвідника за часів гетьманування Богдана Хмельницького Василя Верещаги.

Василь Верещага був українським розвідником, який протягом трьох років надсилав Богдану Хмельницькому шифровані донесення з Варшави [14, с. 35]. Спійманий польською контррозвідкою, Василь Верещага зумів втекти з неприступної фортеці Мальборк. До нього фактів втечі з такої в'язниці не було зафіксовано. Навряд, що можливо було це зробити звичайній пересічній людині без спеціальної підготовки чи здібностей.

Для повного розуміння явища «характерництва» необхідно надати наукове визначення цього поняття.

Саме слово «характерник» може походити від «слова «характер». Цьому може бути підтвердження, що козаки називали явище характерництва «характерством», «характерний козак».

В академічному тлумачному словнику української мови є визначення, що характер – це «Сукупність стійких психічних властивостей людини, її особистих рис, що виявляються у поведінці й діяльності; вдача. Під характером розуміють психічну індивідуальність людини з усією її своєрідністю, що проявляється в ставленні людини до навколишнього середовища і до самої себе...» [15].

У цьому ж словнику знаходимо визначення самого слова «характерник»:

1. заст. Чаклун, чарівник (у 1 знач.). – Дід мій був запорожець... Удався він високий, здоровий та ще в додаток був і великий характерник: знався з відьмами, з чортами (Олекса Стороженко, I, 1957, 81); [Мусій:] Дивимось, аж то не наш в'язень, а щось неподобне... Дак що ж, коли він сам казав, що він характерник!.. Бо як глянули до в'язниці, то був там козак, а то вже стала дівчина... (Борис Грінченко, II, 1963, 569).

2. перен., розм. Те саме, що чарівник 2. Видно, він очарував її, характерник чорнобровий!.. Вона мало що пам'ятає з того часу про той вечір (Панас Мирний, I, 1954, 218); А спів Садовського! А Саксаганський-маг! Два характерники, Панас той і Микола, Що народилися в розложистих степах (Максим Рильський, Поеми, 1957, 276) [16].

Як бачимо, в академічному тлумачному словнику поняття «характерник» недостатньо визначене, виходячи з вищесказаного. Це підтверджує нашу думку щодо недостатнього наукового вивчення поняття «характерництва». В той же час у словнику є посилання на твори письменників і радянських часів (М. Рильський). Отже, це питання насамперед хвилювало авторів художніх творів, які в своїх роботах створювали образ характерника,

Анатолій Скульський,
родовий носій традиції Спас

спираючись на народні джерела творчості, що знову ж підтверджує нашу думку про малу наукову вивченість і дослідження характерництва.

Існує версія походження слова «характерник» у прибічників українсько-санскритської теорії, що корінь походження назви і термінів в українській мові варто шукати у прадавній індо-арійській мові – санскриті [17].

Український дослідник давньої індо-арійської мови – санскриту, Василь Кобилух стверджує про тісний зв'язок української мови і санскриту. У своїх працях вчений доводить, що українська мова формувалася у Х–IV тисячоліттях до нашої ери. Тому, походження найважливіших слів варто шукати саме у санскриті, а не у німецькій, турецькій, грецькій чи інших мовах світу, які виникли значно пізніше. Найбільшим свідченням того, що праукраїнська мова поширилася по всій земній кулі є топоніми (які у нас постійно намагаються підмінити!), гідроніми, корінні слова, які збереглися і досьогодні.

Досліджуючи санскрит, Василь Олексійович доводить, що вірування нашого народу сягають давнини 150 тисяч років! Автор описує найважливіші історико-археологічні відомості про Атлантиду і нашу Праукраїнську державу, про її наукові досягнення у вивченні математики, географії, мовознавства, хімії, філософії, релігії, садівництва, мореплавства, астрономії, рільництва тощо. «У VI тис. до н. е. наш народ уже вживав слова козацького називництва... булава, отаман, гетьман, шабля, кіш, чета, козак», — пояснює дослідник [18].

Дослідник санскриту Ю. Ульянов стверджує про санскритське походження слова «характер», «харизма» від санскритського «хара». За його дослідженнями саме слово «Хара» – енергетичний центр зв'язку людини з «Ра». Цим центром є людська пуповина, як в анатомічному, так і в енергетичному плані, де сплітаються енергетичні нитки управління нервовими закінченнями людини, які впливають на весь організм, і саме тому пуповина (Хара) так і називається – «Сонячне сплетіння». У буквальному перекладі слово «ХА-РА» означає – ХА (творча сила), РА (чисте, світле, ясне випромінювання мудрості), божественна енергія духу земного. Звідси слова: характер, характері, харь.

Характер – це та енергія РА, яка перейшла до людини через Хару, в залежності від її минулих здібностей у вдосконаленні свого духу, що дуже сильно впливає на психоемоційний стан людини в його подальшому житті. Звідси слово: «харизма» [19].

Дослідник козацької традиції «Спас» та характерництва, доктор історичних наук Ю. Котляр також пов'язує в своїх дослідженнях походження слова «характерник» від давньоіндійського поняття «хара» [20].

У пенджабській мові за свідченням С. Наливайка «хар» набуло значення «бог». В індійській міфології ім'я «Харі» має Вішну, «хара» – Шіва [12, с.295]. Термін «хара» також означає «руйнівник» і є своєрідним уособленням бога Шиви [21, с. 364].

Тобто, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про зв'язок традицій характерництва з давніми цивілізаціями. Це все прослідковується в етимології назв, і стверджується багатьма дослідниками.

У сучасних дослідників характерництва також існує думка про дохристиянське походження цього явища, його зв'язок з минулими цивілізаціями (Т. Каляндрук, О. Мандзяк). О. Мандзяк порівнює характерників зі скандинавськими берсерками, наголошуючи, що і перші, й останні могли входити в певний бойовий стан, коли людина могла робити надлюдські дії, які не могла виконати пересічна людина: «Січовики, а надто їхні особливі бійці – характерники (котрі, як і скандинавські берсерки, впадали в бойовий транс, коли, значно прискорюються нейрофізіологічні реакції в організмі), демонстрували просто-таки неймовірне для людини вміння керувати своїм тілом, пом'якшуючи удари шабель ба навіть... мушкетних і пістолетних куль. Звісно, ці їхні якості справляли на сучасників величезне враження, були оповиті містикою і відображенні у багатьох народних переказах (а, як відомо, масові і скеровані на якусь конкретну тему «містичні»

легенди просто так не виникають, вони завжди ґрунтуються на абсолютно реальній і раціональній основі)» [22, с. 92].

Дослідник українських бойових мистецтв та характерництва Т. Каляндрук стверджує: «Люди вірили, що характерників не брала звичайна зброя, вони були «замовлені» від кулі і шаблі, з води виходили сухими, з вогню мокрими. Є реальні історичні факти, коли вороги, знаючи, що звичайні кулі характерників не беруть, виготовляли спеціальні срібні кулі та відповідно їх освячували...» [12, с. 25].

Дослідник О. Мандзяк доводить, що характерницькі практики ведуть свій родовід від арійської цивілізації і нічим не гірші, а, може, навіть і кращі за бойові практики інших народів: «...що тренувальні практики характерників, вочевидь, багато в чому більше стосувалися маґії, аніж звичайного фізіологічного «набивання» тіла, але це аж ніяк не зменшує їхню історичну цінність. І в усякому разі вони доводять, що наші вітчизняні стародавні змагально-бойові традиції анітрохи не гірші від азійських, а де в чому і перевершують їх» [22, с. 93].

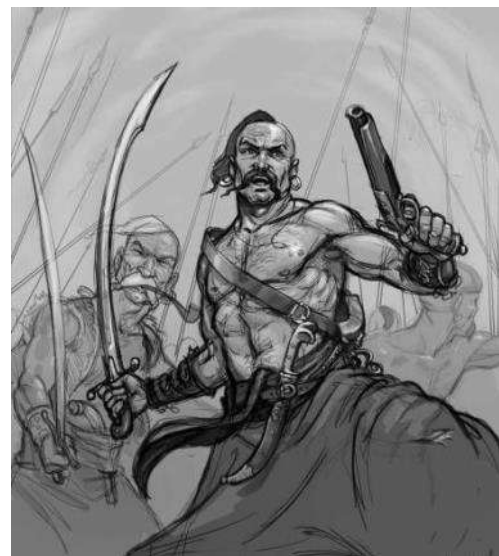
Цікавими спогадами про характерників є згадки сучасників, тих, хто реально міг бачити характерництво запорозьких козаків. Одним з таких сучасників був останній кошовий суддя Запорозької Січі Микита Леонтійович Корж, який залишив у своїх роботах особисті спогади, спогади сучасника, що реально бачив та брав участь у житті запорозького козацтва.

У своїй книжці «Устное повествование бывшего запорожца» (1842) М. Корж пише: «Між цими запорозькими ватагами у кожної були Ватажки, або Отамани, які по-їхньому ще називалися «характерники», тобто такі чарівники, що їх жодна вогненна зброя, ні куля, ані гармата умертвити не може; і коли, бувало, деруть ляхів по великих та багатих дворах, в яких хоч на цей випадок задля обережності і вельми велика буває кількість сторожів та озброєних вартових, але Ватажок так зачарує всіх у домі, що ніхто з них не почує і не побачить жодного козака з його ватаги, і тоді вже вони беруть що хочуть і повертаються в Січ, а потім «дуваняться», тобто діляться добром...» [23].

Отже, в цих спогадах маємо підтвердження думки А. Скульського про те, що характерників запорозькі козаки обирали собі за ватажків, про що наголошувалося вище.

Цікавою є постать і самого останнього кошового судді Запорозької Січі М. Л. Коржа. В одній з експедицій в с. Сурсько-Михайлівське Солонянського р-ну Дніпровської області, під час зйомок програми «Козацька звитяга» автору разом зі знімальною групою вдалося занотувати декілька легенд, пов'язаних з постаттю М. Коржа. У цьому селі саме похований М. Корж, його могилу відновили козаки ГО «Всеукраїнська федерація «Спас» (президент О. Притула, автор цього дослідження) разом з запорозьким козацтвом за сприяння фундатора ГО «Інститут Україніки» О. Лазька в 2010 році.

У селі Сурсько-Михайлівське старожили до цих пір вважають його селом М. Коржа. З історичних розповідей про легендарного запорожця нам відомо, що після знищення за наказом Катерини II Запорозької Січі, ув'язнення кошового отамана П. Калнишевського, багато кому з козацьких старшин було наділено царським урядом великі наділи землі. Цим самим царський уряд намагався «задобрити» козацьку старшину, переслідуючи за мету, тим самим, ввести в Україну кріпацтво. Микиті Леонтійовичу Коржу було виділено близько 30 тис. десятин землі. Майже всю землю він роздав своїм односельцям

Художнє зображення козака-характерника в бою

безкоштовно, висловивши одну лише вимогу, що землі отримає сільська родина стільки, скільки виоре за один світловий день. Тим самим М. Корж запобіг закріпаченню жителів свого села, оскільки кріпаком за законами російського царату вважався селянин «прикріплений» до землевласника, який не має власної землі. Сам же М. Корж став на посаді сільського старости і у своєму селі, налаштував устрій на основі звичаєвого права, тим самим зберігаючи козацький запорозький правовий устрій в своєму середовищі. Враховуючи те, що народ наділив образ кошового судді рисами характерника (про що скажемо пізніше), можна припустити, що характерники були зберігачами правового козацького устрою – звичаєвого права.

Легенди, розказані місцевими жителями села Сурсько-Михайлівське пересікаються з фактами, які складаються в логічний ланцюжок того, що запорозькі-козаки характерники могли «зачаровувати» місця, щоб на них не ступала нога людини, якій не дозволено там знаходитися. Так, з часів XIX ст. місце, де знаходився зимівник М. Л. Коржа ніколи не заселявся. Місцеві жителі вважають це місце зачарованим, бо немов-би кошовий суддя там заховав скарб і ніхто не має права його викопати. Більше того, на сімливця, який на це зважиться (стверджують місцеві старі жителі села) чекає неминуча смерть. Не можна також селитися на місці, де стояли будинки М. Л. Коржа. Цій таємниці передують розповіді місцевих жителів, що в часи будівництва в місті Дніпропетровськ (нині місто Дніпро) метрополітену, працівникам, які будували метро роздали ділянки під дачні садиби, де вони побудували собі дачні будиночки. Місце де роздали землю, знаходилось як раз на місці зимівника М. Коржа. Всі господарі дачних наділів, окрім двох, за декілька років після цього померли або загинули.

У хаті, яка побудована на місці хати М. Коржа, живе господиня, яка при житті поховала трьох своїх дітей, які або загинули, або померли. Безумовно, може це і збіг обставин, але місцеві жителі твердо переконані, що саме дух кошового судді, а за словами місцевих жителів М. Корж був характерником, не дає дозволу селитися на місцях, де стояли його будівлі і жорстоко карає неслухів.

Ці факти свідчать про те, що в народній уяві характерники постають носіями невмирущого козацького духу і навіть після своєї фізичної смерті продовжують життя на козацькій Батьківщині, допомагаючи достойним і караючи недобрих або недостойних людей. Тобто, в народній уяві характерники – носії таємних знань про життя і смерть, володарі межі між ними.

На сьогодні в Україні є спроби не тільки історично-теоретичного вивчення феномену характерництва, але і практичні намагання відродити ці знання. Здебільшого, ці намагання базувалися на певній «націоналізації» сакральних знань Сходу чи Заходу. Проте, на нашу думку, в цьому немає недоречностей, бо, як говорилося вище, існують факти зв'язку української національної культури, мови з культурами, мовами народів Сходу і Заходу ще з часів індо-арійської цивілізації. У 90-і роки XX ст. в Україні з'являються адепти, які декларують про свої дослідження і практичну діяльність в галузі вивчення феномену характерництва: А. Скульський, В. Черніков, В. Чумаченко та ін.

Цікава класифікація біоенергетичної побудови організму людини, яку запропонував А. Скульський, стверджуючи, що така є традиційною в його родовій традиції Спасу. Побудову енергетичного людського організму А. Скульський подає у вигляді певних міфічних істот, що відповідають енергетичній побудові людського організму. При цьому, явно простежується зв'язок з природою – стеблом, зернами і сонячною квіткою: «Людина – це Боже стебло, на якому ростуть божі зерна числом до дев'яти. Ми, наша родина, несемо в собі п'ять тих зерен, а чотири вже втратили. Зовуть їх: перший – Даж, другий – Малка, третій – Сак, четвертий – Вол, п'ятий – Хор... З цим народжується дитина! З цим вона і живе до 12-15 років. Після 12-15 років «срібна людина» випускає з себе шпичаки, що виходять взимку на два-три кроки попереду і чотири позаду від тіла. На ці шпичаки, або гілки сідають Сак, потім Вол, потім Хор. Звідки вони беруться, ніхто не знає. Може,

Бог посилає, а може, з померлих родичів перелітають, а може – з дурних людей. Втратили ми чотирьох. За що їх Бог забрав, ніхто не знає. Як зуть, теж забули» [13, с. 16].

На думку Ю. Котляра, міфологічна система побудови людського організму за А. Скульським складається з тринадцяти структурних частин, серед яких він вказує дев'ять специфічних назв: 1) Даж; 2) Малка; 3) Сак; 4) Вол; 5) Кален; 6) Хор; 7) Тар; 8) Швак; 9) Род. Ці назви становлять основу міфологічної системи «Спас» і вимагають подальшого вивчення для розуміння її сутності [20].

Тематика характерництва щільно пов'язана з сучасним відродженням українських національних бойових мистецтв: бойового мистецтва запорозьких козаків «Спас», Бойового Гопака та ін.

Про бойове мистецтво «Спас» вперше в друкованому виданні було згадано нащадком чорноморських козаків Л. П. Безклубим в 1989 році у журналі «Техніка молоді» [24].

Безклубий Леонід Петрович,
родовий носій Звичаю-Спас

Бондаренко Анатолій
Петрович, родовий носій
Звичаю-Спас

Олександр Леонтійович
Притула, президент ГО
«Всеукраїнська федерація
«Спас»

І хоча, теми характерництва Л. П. Безклубий не торкався у своїй статті, в процесі навчання О. Притули бойовому мистецтву «Спас» разом зі своїм побратимом козаком-характерником А. П. Бондаренком багато часу приділяв темі характерництва в, як системі психофізичної та психоенергетичної підготовки. Сама ж система характерництва в бойовому мистецтві «Спас» не є предметом публічного висвітлення і її основи передаються адепту при досить довгій перевірці часом і ділом. Варто зауважити, що в сучасному українському козацтві та серед учнів Л. П. Безклубого та А. П. Бондаренка, останні вважаються козаками-характерниками.

Бойове мистецтво «Спас» в Україні набуло розвитку починаючи з 1992 року, коли в місті Запоріжжя, під керівництвом О. Л. Притули (автора), була створена експериментальна група бойового мистецтва «Спас», при Запорізькому козацтві була утворена окрема сотня, яка займалася вивченням бойових мистецтв (отаман О. Л. Притула).

На базі цих двох структур почалося збирання фактичного матеріалу про бойове мистецтво «Спас», експериментальні перевірки діяльності бойових прийомів «Спасу» в різних життєвих ситуаціях. Були розроблені правила спортивних змагань, що вилилося у створення українського національного спортивного єдиноборства – українського рукопашу «Спас», з 2010 року офіційно визнаного виду спорту в Україні.

Український рукопаш «Спас»

Методика підготовки спортсмена в українському рукопаші «Спас» і бійця в бойовому мистецтві «Спас» тісно пов'язана з характерницькими, національними психофізичними і психоенергетичними практиками.

У Запорізькому національному університеті на факультеті фізичного виховання відкрито спеціалізацію «Український рукопаш «Спас», де викладається дисципліна «Психофізичні і оздоровчі системи Спасу» [25]. У цій дисципліні не тільки розглядаються аспекти здорового способу життя в козацькій традиції Спасу, але і введені для вивчення характерні психофізичні системи розвитку людини в Спасі: Гойдка і Кремінь. Також цілий розділ в програмі присвячений вивченню характерництва запорозьких козаків, і не лише історичний аспект, але і практичні методи характерників, щодо збереження життя і здоров'я власного і своїх близьких.

У програмі навчальної дисципліни розроблені теми, які стосуються характерництва під загальною назвою «Основи козацького характерництва»:

- Суть козацького характерництва;
- Основи інеології Спасу (інформаційно-енергетична підготовка);
- Оволодіння основами інеологічного діагностування;
- Основи самонавіювання і входження в стан оздоровлення організму;
- Енергетика побудова організму людини;
- Розвиток енергетичного потенціалу людини [25].

Введення теми характерництва, як елементів навчальної дисципліни в історії сучасної України і української педагогіки – це перший крок до вивчення, розвитку і навчання української молоді сакральній традиції українського народу – характерництва.

Українське національне бойове мистецтво «Бойовий Гопак» на сучасному історичному етапі почав відроджувати львів'янин В. С. Пилат, починаючи з 1985 року, коли за його ініціативою і під його керівництвом була відкрита перша експериментальна група Бойового Гопака у Львові.

У Бойовому Гопакі відпрацьована навчально-виховна система, в якій затверджено сім рівнів майстерності і чотири напрямки розвитку. Перші три рівні майстерності учнівські: «Жовтяк», «Сокил» і «Яструб» (які відповідають III, II та I спортивним розрядам єдиної кваліфікаційної системи України), проміжний — «Джура» (відповідає кандидату в майстри спорту єдиної кваліфікаційної системи України) та мистецькі — «Козак», «Характерник» і «Волхв» (які відповідають званням майстер спорту, майстер спорту міжнародного класу та заслужений майстер спорту). «Волхв» є найвищим ступенем, де відбувається перехід від чистої фізичної роботи в площину розумової боротьби, духовної та енергетичних практик.

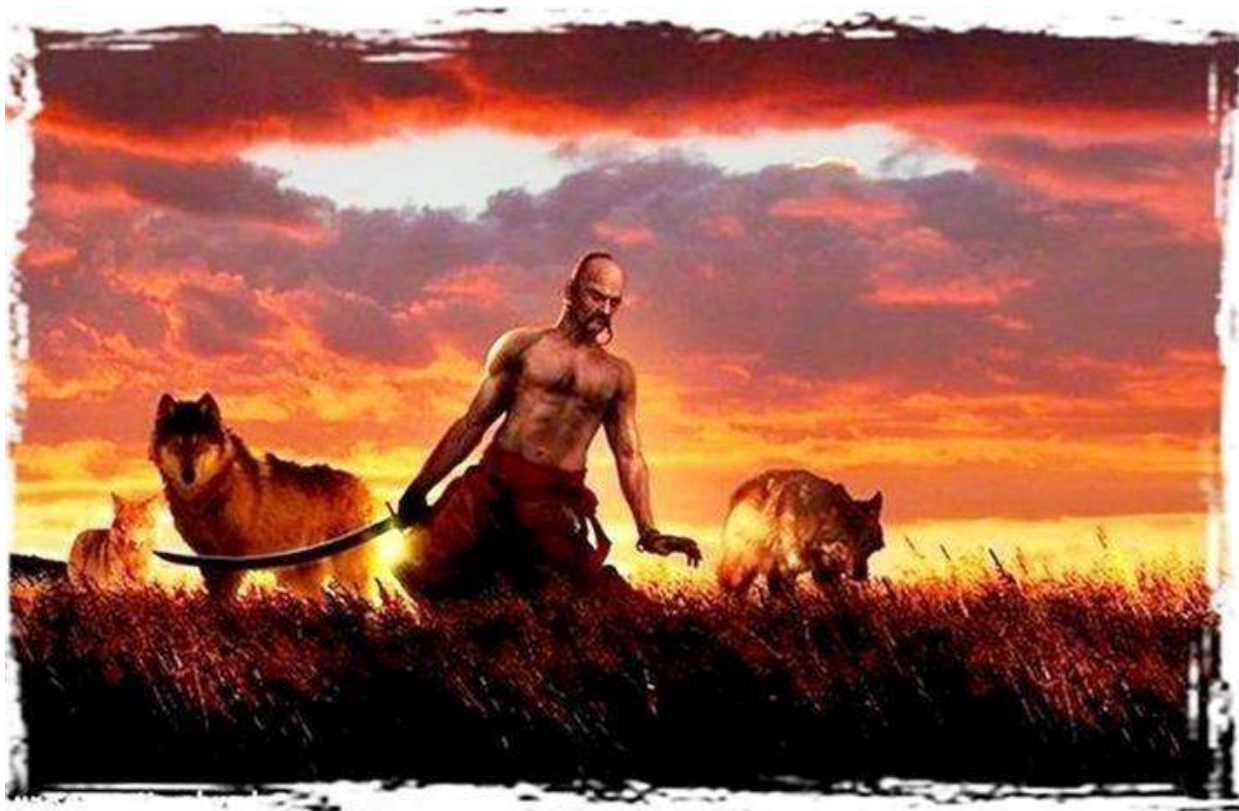

Пилат Володимир,
засновник Бойового Гопака

Бойовий Гопак

Раніше «Волхвами» називали поважних мудрих людей із надздібностями. Ходили легенди, що вони володіли навичками левітації, телекінезу, екстрасенсорними здібностями, а деякі вважали, що вони можуть перетворюватись на звірів, частіше за все – вовків [26]. Як бачимо, адепти школи Бойового Гопака в своїй класифікації майстерності використовують терміни «характерник», як одну з вищих ступенів майстерності і пов'язують її традиційно з давньоруськими волхвами, як пращурами характерників. Цей традиційний підхід сприяє тому, що Бойовий Гопак на сучасному рівні підтримує і відроджує українські національні традиції психофізичного і психоенергетичного розвитку людини.

Виходячи з вищесказаного можна зробити наступні висновки:

- в Україні існувала потужна сакральна традиція психофізичного і психоенергетичного розвитку людини – «характерництво»;
- «характерництво» бере свої витoki з прадавніх цивілізацій, маючи індо-арійські корені;
- прослідковується зв'язок українського характерництва з подібними психокультурами світу (Сходу і Заходу);
- ця сакральна традиція мала безперервний розвиток на території сучасної України – від аріїв, давньоруських волхвів, козацьких характерників і до сучасного характерництва;
- проблема «характерництва», незважаючи на те, що детально оспівана літературними митцями і в народній творчості, недостатньо вивчена в Україні науково і потребує системного підходу до вивчення, дослідження і розвитку;
- в Україні існують сучасні школи вивчення і розвитку «характерництва», як науки запорозького козацтва;
- у сучасній українській педагогіці, в системі вищої школи «характерництво» представлене тільки у програмі факультету фізичного виховання Запорізького національного університету, що є недостатнім в масштабах України і потребує подальшого розвитку в системі вищої школи.

Джерела та література

1. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – К.: Наук. думка, 1990-1991. – Т. I-III
2. Гребінка Є. П. Чайковський: Роман // Гребінка Є. П. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1980. – С. 103-231
3. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 р. – К., 2003. – 390 с.
4. Кашенко А. Оповідання про Славне Військо Запорозьке Низове [Електронний ресурс] / Андріян Кашенко. – Режим доступу: <http://kaschenko.us.org.ua/>
5. Підбірка книг про характерництво [Електронний ресурс] // Путешествия в места силы. Сайт о местах силы, постижения себя в гармонии души и тела: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://mestasily.org/pidbirka-knig-pro-harakternitstvo/>
6. Новицкий Я. П. Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине (1875-1905) [Текст] / Я. П. Новицкий. – Екатеринослав: Тип. Губернского Земства, 1911. – 116 с.
7. Чабаненко В. А. Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпрянщини. – К.: Дніпро, 1990. – 261 с.
8. Конох А. П., Притула О. Л., Рижов К. А. Український рукопаш «Спас». Правильник козака: Навчальний посібник. – Запоріжжя: Видавництво комунального вищого навчального закладу «Хортицька навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2016. – 88 с.
9. Жуковський М. Слава за життя – безсмертя після нього: стислий перелік походів і боїв І. Д. Сірка. – Нікополь: СПД Фельдман О. О., 2016. – 5-е вид., доп. – 86 с.
10. Вода та мозок людини [Електронний ресурс] // Вода та мозок людини. Український інститут екології людини: офіц. веб. сайт. – Режим доступу: <http://uiec.org.ua/uk/ekologiya-pitnoyivodi/voda-ta-mozok-lyudini.html>
11. Каляндрук Т. Б. Загадки козацьких характерників. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 272 с.
12. Каляндрук Т. Б. Таємниці бойових мистецтв України: Монографія / Тарас Каляндрук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – Вид. 6-е, доп. – 304 с.
13. Скульский А. Спас (Записки наблюдателя). Психокультура восточных славян в традициях, обрядах, преданиях и мифах народов Украины / А. Скульский. – Николаев: Приват-Полиграфия, 1997. – 127 с.
14. Джеджула. Ю. Таємна війна Богдана Хмельницького: Історично-документальна оповідь. – К.: Молодь, 1995. – 224 с.

15. Характер [Електронний ресурс] // Характер. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980): офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kharakter>
16. Характерник [Електронний ресурс] // Характерник. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980): офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/Kharakternyk>
17. Кобилюх В. О. Праукраїна і Санскрит. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 512 с.
18. Кобилюх В. О. Василь Кобилюх: «Санскрит – ключ до вивчення історії, культури і мови України» [Електронний ресурс] // Укроп UA: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrop-ua.net/top-publications/1192-vasil-kobilyuh-sanskrit-klyuch-do-vivchennya-storyi-kulturi-movi-ukrayini.html>
19. Ульянов Ю. Ха. Хай. Хаос. Хара. Хвуй... [Електронний ресурс] // Проза.ру: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2011/06/04/160>
20. Котляр Ю. В. «Спас» в духовній культурі козаків-характерників: історико-краєзнавчий аспект [Електронний ресурс] // Ю. В. Котляр. «Спас» в духовній культурі козаків-характерників: історико-краєзнавчий аспект. – Режим доступу: file://Users/apple/Downloads/gileya_2013_78_34.pdf
21. Наливайко С. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну. Довідник/ С. Наливайко. – К.: Сергій Наливайко, 2009. – 504 с.
22. Мандзяк О. С. Бойові традиції аріїв: На шляху до реалій українських бойових мистецтв. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 272 с.
23. Шумов С., Андреев А. История Запорожской Сечи. Киев; М.: «ЕВРОЛИНЦ», 2003. – С. 255
24. Безклубый Л. П. Интерес моей мысли // Техника молодежи. – 1989. – № 2. – С. 11
25. Психофізичні і оздоровчі системи Спасу [Електронний ресурс] // Запорізький національний університет: офіц. веб. сайт. – Режим доступу: <http://moodle.znu.edu.ua/enrol/index.php?id=4331>
26. Бойовий Гопак [Електронний ресурс] // Бойовий Гопак. Вікіпедія: офіц. веб. сайт. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BA

ЗАПОРІЖЖЯ – ТИСЯЧОЛІТНЄ МІСТО ЗА ПОРОГАМИ

Сичева М.В. (м. Запоріжжя)

Історія організації відпочинку на острові Хортиця на шпальтах газет 1920-30-х років

Дослідження газетних матеріалів минулого століття з дивними і приголомшуючими фактами про відпочинок запоріжан протягом літніх днів на острові

Літо – це пора відпочинку. Коли можна провести дозвілля з друзями, сім'єю на лоні природи: в парку, біля водоймищ, поїхати на екскурсію тощо.

Надихнуло тепле сонце й автора написати статтю про відпочинок мешканців міста Запоріжжя та його гостей саме на острові Хортиця.

Альтанка профілакторію заводу Запоріжсталь на західному березі острова Хортиця над Старим Дніпром – одна з двох, побудованих у 1935 році (фото Сергія Лаврова)

Цікавим став той факт, що на території острова саме на початку 20-х років стали масово з'являтися так звані будинки відпочинку різних організацій та заводів. Виходячи з тексту матеріалів скоріш за все вони експлуатувалися лише в теплий період.

Перші згадки про такий будинок відпочинку датуються 14 травня 1922 року. В газеті «Красное Запорожье» говорять про те, що даний будинок призначений для слабких та хворих працівників професійних союзів: «При доме есть столовая кухня, обширные службы, прачечная предполагается установка двух ванн. Непосредственное обслуживание Дома падет на долю Совхоза, в котором имеется засеяных 167 десятин и 30 десятин оставленных под пар.».

Такий вид відпочинку стає досить популярним серед трудівників. Покращуються й умови надання послуг для відвідувачів, хоча, не в повній мірі. Гарною стала стаття-відгук одного з відпочиваючих у 1925 році, в такому будинку відпочинку: «В нескольких скромных домиках разместился Хортицкий Дом отдыха. Здесь получают подправку в течение лета свыше тысячи рабочих и служащих. Кроме запорожцев, здесь отдыхают так же рабочие с Никопольских марганцевых рудников (большей частью шахтеры)... Я отдыхал здесь в 1923 году. Перемена к лучшему – осязательна чистота всех помещений, обеспеченность носильным и постельным бельем, посудой, всяким столовым и кухонным

инвентарем – сразу бросаются в глаза. Обед – из трех блюд. На третье – сладкое. Не то было два года назад: не было в достаточном количестве ни белья, ни посуды... Отношение администрации и служебного персонала Дома отдыха к отдыхающим подлинно-товарищеское... Хорошее питание, солнце, чистый воздух, вода и медицинское наблюдение делают свое дело; в результате двухнедельного пребывания увозишь отсюда и отдохнувшие нервы, и здоровый загар кожи и пару (а то и больше) кило (кило – около 2,5 фун.) прибавки в своем «живом весе».» Тут же автор листа до газеты пише й про недоліки та пропонує звернути увагу на подолання деяких нагальних питань: «Не совсем аккуратное получение газет, засоренность (еще с 1923-го года) небольшого спуска, ведущего от главного входа Дома отдыха к реке, отсутствие приспособлений для бросания окурков, спичек, бумаги и т.п., отсутствие отдельного помещения для Красного уголка, отсутствие электросвета в помещениях Дома отдыха, а также телефона и радиоприемника.». «Работницы столовой Дома отдыха работают по 16 часов в сутки, а за сверхурочные не получают... Есть в Доме отдыха ночной сторож Иванов. Часто он напивается и является пьяным в столовую. Бывает, что Иванов не караулит Дома ночью... Парикмахер, работающий в Доме отдыха должен обслуживать в первую очередь отдыхающих. Между тем, он стрижет посторонних, а отдыхающие ждут по два часа. С отдыхающими парикмахер обращается очень грубо, руки у него всегда грязные, прибор не дезинфицируется.».

Описи негараздів у будинку відпочинку не одноразово з'являються на шпальтах газети «Червоне Запоріжжя». Ось ще один такий приклад подає у матеріалі працівник Зоркій: «Во время моего отдыха с нами жила г-ка Г. Г., которая тут же за столом, кормила обедом своего пуделя. Пудель поправлялся, конечно, за счет того рабочего, кто месяцами ждал своей очереди. Явление недопустимое, особенно, если принять во внимание, что остатками объедков вполне могли прокормиться голодающие дети уборщицы Дома т. К-р. подобно пуделю, попавшему без врачебного контроля, попадают туда и некоторые граждане по каким-то особым запискам вне всякой очереди не имея врачебного свидетельства. Питаются они там довольно не дурно, на собственные средства. Тут и яйца, масло, мед, и даже мороженное... За всем этим должен следить заведующий Домом, который к сожалению вместо дела своего, гораздо больше уделяет внимание отдыхающему женскому персоналу. Довольно ненормальностей! Прочь из Домов Отдыха пуделей.» Таке обурення відпочиваючого не безпідставне, адже по-перше наявні корупційні дії з боку дирекції, а по-друге, і найголовніше – в країні, зокрема в губернії на початку 20-х років велася серйозна боротьба з голодом.

У 1924 році в «Красном Запорожье» було опубліковано статтю під назвою «Итоги Дома Отдыха» красномовні підрахунки наводяться далі: «Дом Отдыха заканчивает свою деятельность до следующего года – 15 сентября. За прошедший летний сезон через дома отдыха прошло около 700 человек. Содержание одного отдыхающего обошлось рабмеду в 1 р. 85 к. в день, стоимость продовольствия на один день около 80 копеек. Содержание всего дома отдыха (вместе с ремонтом его) обошлось в течении периода времени май-сентябрь в 18000 руб. Важно отметить, что среди отдыхающих не было почти ни одного случая заболевания малярией, в то время, как остров Хортица справедливо считается одним из самых болотистых, а следовательно и наиболее малярийных мест среди окрестностей Запорожья. Этим отдыхавшие обязаны исключительно хиннизации, регулярно проводившейся в доме отдыха. В среднем, каждый из отдыхающих прибавляется в весе на 4 с половиной – 5 фунтов. Есть и дефекты: 1) Если отдыхающий заболел и ему необходимо было перейти на диетическое питание, он оставался на общей пище, отчего болезнь его усложнялась. 2) Нет в доме отдыха читальни.»

Протягом десятиліття такий вид відпочинку набирає обертів і масово починають виникати подібні будівлі: «Будинок 6. дня відпочинку 6 серпня відкриває Червоний Хрест на о. Хортиця. За 6 днів будинок пропускатиме 600 робітників. Червоний Хрест

вже має наряди на харчування для робітників. Будинок відпочинку обслуговуватиме робітників Дніпробуду та тих виробництв міста, які не мають власних будинків відпочинку. 6 серпня завод № 29 відкриває свій будинок відпочинку, що протягом шостиденки пропускатиме 1200 робітників.»; «Для одноденного відпочинку робітників-ударників завод № 29 відкриває з 1 липня (1933 р. – авт.) будинок відпочинку з цілковитим обслуговуванням на о. Хортиці. В будинкові буде поліпшене харчування, провадитимуться бесіди на різні теми, гри, спорт, мисливство і т. і. Пропускна спроможність цього будинку – 120 чол. на день.»; «Культбазу на літній сезон (1936 р. – авт.) буде будинок культури промкооперації на острові Хортиця. Культбаза матиме естрадний театр, танцювальний майданчик, риболовецький і спортивний реманент, дитмайданчик. 1 червня будівництво культури буде закінчено.» Подібної інформації щодо облаштування будинків відпочинку в газетах досить багато, але на жаль жодного уточнення, де саме, в якій місцевості, зводилися подібні заклади.

Окрім будинків відпочинку на острові у 20-х роках з'являються табори як для дорослих, так і для дітей: «Кроме лагерь-коммуны на о. Хортице, где находятся дети детдома № 5 и работающих на производстве, на противоположном берегу Днепра организован еще один детский лагерь, куда направлены дети коллектора.»

Масовими стають і екскурсійні вилазки на острів Хортицю колективів цілих підприємств, заводів та різноманітних організацій. Що правда, це не ті екскурсії в чистому розумінні: екскурсовод-екскурсанти. Кінець 20-х початок 30-х років це грандіозне «народное гуляние с постановками, живой газетой, спортивными состязаниями, духовыми и струнными оркестрами и пр.». Ось як в газеті «Червоне Запоріжжя» від 12 липня 1932 року в статті «Організуймо відпочинок робітників...» подається опис відпочинку працівників заводу № 29: «Вже об 11 год. ранку на другому боці Дніпра були всі учасники масовки, оркестра, живгазета, хоровий та драматичний клубні гуртки і буфет ЗРК № 29. Одразу по приїзду провели коротенькі двадцятихвилинні розмови на виробничі темпи, про позику, а далі почалося катання і перегони на човнах, пливба, фізкультурні вправи і т. д. старики з родинами відпочивали в тіні зелених рослин. З задоволенням дивилися виступи клубних гуртків... Непрошнна хиба організацій заводу – це те, що своєчасно не подбали про власну водну станцію. Тільки тепер виділяють 30 000 крб. на організацію такої станції...»

Відпочинок трудящих на фото 1930-х років

«Організувати масовий культурний відпочинок робітників!» – цей заклик листівок виїзної редакції «Червоного Запоріжжя» жваво підхопили й профспілчанські та комсомольські організації цехів інструментальної сталі Дніпрокомбінату. Не залишилися й без відпочинку на острові Хортиця працівники цілого ряду нижченаведених заводів: «Рада Тсоавіахему, бюро фізкультури і комітети комсомолу коксохемзаводу і коксохеммонтажу організували для допризовників на острові Хортиця велику масовку. Допризовники прослухали доповідь про коварні методи роботи фашистських розвідок. Після доповіді була організована здача норм на значок «Ворошиловського стрільця» і «Готовий до праці та оборони». На острові були також проведені фізкультурні гри і катання на моторних човнах.»; «...на острові Хортиця відбудеться масова культвилазка робітників ПРЗ. (паротяговики – авт.). День відпочинку паротяжники проведуть у здорових, культурних розвагах на свіжому повітрі дніпрових берегів, на піщаних пляжах. Одночасно цей день використано буде для широкої популяризації серед робітників останньої постанови партії і уряду про транспорт й ухвал IV пленуму ЦК спілки залізничників...»; «На 1000 чол. масовку, присвячену 30-річчю більшовицької партії організує Запоріжсталь на о. Хортиці.» «300 ударників спілки РКДТ міст Горкого, Іваново, Ленінграду, Москви б. прибувають з екскурсією на Дніпробуд. Вдень вони працюватимуть на ланах радгоспу Хортиця, після чого разом з спілкою РКДТ Дніпробуду організують культмасовий відпочинок на о. Хортиці.»; «На о. Хортиця 17 серпня відбулися гандбольні й волейбольні зустрічі між командами заводу «Комунар» та ім. Енгельса з рахунком 18:7 (гандбол) на користь Комунара та 2:0 (волейбол) чоловіча і 2:0 (волейбол) жіноча теж на користь «Комунара»».

Багато відпочиваючих, як сучасників, так і 20-30 років ХХ ст., вели себе не завжди культурно. Інколи відбувалися й курйозні випадки. Цікавою є викладка події, що сталася під час гуляння на Хортиці робочих. Треба тільки уявити, які емоції та експресія вирували на той момент в душах людей: «Правление клуба Екат. ж.д. им. т. Дробязко назначило... платную экскурсию на Днепр.» Декілька разів її довелося перенести. І ось, нарешті: «В воскресенье, 12 июля, правление с утра отправило на остров 40 ведер пива и русской горькой. Затем по всему берегу была расставлена вооруженная охрана, и началась продажа билетов. Если кто-нибудь не хотел (или не мог) взять билет за 25 копеек, его вовсе не пускали на берег. Неподчинившихся отправляли в водное агенство ГПУ. Многие рабочие были не довольны, но внушительный вид охраны заставлял их говорить втихомолку: - Черт знает что: не то экскурсия, не то кабак. Пивные закрывают, а правление клуба «просвещает» нас пивом и русской горькой. Кто с деньгами – гуляет и пьет, а кто без денег – тот с другого берега смотрит. Но за то, осталось довольно правление клуба. Члены правления так напились, что забыли на острове скамейки и посуду, которые пришлось тащить в город на следующий день.»

А ось так, на відпочинок, як на свято, на Хортицію ходили робітники Алюмінієвого комбінату: «Вихідний. Дев'ята година ранку. На подвір'ях ДАКу гомін шикуються колони алюмінівців. Уже простують алеєю «Ентузіастів» електродників – на острів. Хвилі співу, звуки оркестри відбиваються від стін соціалістичного міста й линуть на береги Дніпра. У хвилях цих трепіт радості від соняшного літнього дня. Вітер полоще золоті літери на широких полотнищах прапорів. Ідуть колони, звучать сміх, розмови».

Останній абзац статті не випадковий. Хочеться, вищезгаданою цитатою донести до свідомості сучасників-туристів, щоб вони ходили чи приїздили на Хортицю дійсно, як на свято. Щоб бережливо ставилися до природи острова, щоб пишалися нашою історією, землею, країною. Щоб поважали не тільки себе, а й тих, хто намагається донести інформацію про унікальність, неповторність нашого краю.

Джерела та література

1. К открытию Дома отдыха // Красное Запорожье. – 1922. – № 101 (441). – 18 мая
2. Из дома отдыха // Красное Запорожье. – 1925. – № 155 (1382). – 9 июля
3. Прочь пуделей с Дома отдыха // Красное Запорожье. – 1922. – № 167 (508). – 6 августа
4. Итоги Дома Отдыха // Красное Запорожье. – 1924. – № 201 (1128). – 5 сентября
5. Нові вогнища культурного відпочинку // Червоне Запоріжжя. – 1933. – № 172 (3812). – 4 серпня
6. Для одноденного відпочинку... // Червоне Запоріжжя. – 1933. – № 143 (3783). – 30 червня
7. Літня культбаза // Червоне Запоріжжя. – 1936. – № 110 (4614). – 15 травня
8. Из душного города – в лагеря // Красное Запорожье. – 1925. – № 156 (1383). – 10 июля
9. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1928. – № 95 (2224). – 24 апреля
10. Запорожье в первомайские дни // Красное Запорожье. – 1928. – № 100 (2229). – 29 апреля
11. Організуймо відпочинок робітників... // Червоне Запоріжжя. – 1932. – 12 липня
12. Культроботу – на вільне повітря // Червоне Запоріжжя. – 1933. – № 122 (3752). – 23 травня
13. Масовка // Червоне Запоріжжя. – 1938. – № 171 (5279). – 28 липня
14. Культвилазка паротяговиків на Дніпро // Червоне Запоріжжя. – 1933. – № 174 (3814). – 6 серпня
15. Хроніка//Червоне Запоріжжя. – 1933. – № 172 (3812). – 4 серпня
16. Червоне Запоріжжя. – 1938. – № 134 (5242). – 14 червня
17. На Хортицю – де вода, повітря й сонце // Червоне Запоріжжя. – 1933. – № 147 (3787). – 5 липня
18. Не екскурсія, а безобразие // Красное Запорожье. – 1925. – № 160 (1387). – 5 июля
19. Хроніка // Червоне Запоріжжя. – 1933. – № 186 (3826). – 21 серпня

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Білівненко С.М. (м. Запоріжжя)

Рибалки півдня України XVIII – XIX століття: запорозький спадок та новації

Історичне дослідження традицій рибальського промислу на Півдні України, переданого з покоління в покоління сучасним нащадкам запорозьких козаків

Одним з найбільш поширених і масових видів промислової діяльності як запорожців, так і інших груп українського населення у другій половині XVII-XVIII ст. було рибальство. Цілий комплекс джерел дав зробити висновок Д.Яворницькому, що з рибальства козацтво, особливо в період Старої й Олешківської Січі (1652-1734 рр.), харчувалося, одягалося, взувалося та забезпечувало себе зброєю.

Рибальством, особливо у XVIII ст., займалися в різні пори року, колективно й індивідуально, використовуючи різні способи вилову риби. Феодосій Макарєвський зазначав, що рибалки утримували приручених видр, які виловлювали рибу й доставляли її своєму хазяїну [1, с.428].

У XVIII ст. на Дніпрі, Бузі, на узбережжях Азовського та Чорного морів у різних місцях згадуються рибні заводи, які працювали цілий рік. Для перебування там хазяїв і наймитів узимку будувалися хати, землянки, а влітку переважно вони жили в куренях. Для охорони промислів кіш у цих місцях утримував спеціальні пости, як і при соляних промислах. Переважно їх очолювали полковники. Так, при Гарді, згідно з описом 1774 р., для рибальського промислу утримувалася команда до 500 чол. у 50 куренях і двох хатах. У А. Скальковського та Д. Яворницького наявні різні пояснення слова «гард», то варто навести пояснення цього слова, що подається в документах XVIII століття: «гард – урочище, при якому запорожці з весни закладають між наявним у ріці великим камінням і островом мале каміння і, загативши таким чином всю ріку та занутивши на дно пліт, мають тут найкращий вилов виразу та рибаця» [2, с.32].

Очевидно, головним завданням команд, що відряджалися кошем на рибний промисел, було не тільки оберігання промислів від можливих нападів татар, але й забезпечення безперервної роботи підпорядкованих їм рибних заводів.

На превеликий жаль наявні в нашому розпорядженні матеріали не дозволяють установити загальну кількість рибних заводів, які знаходились на узбережжях Азовського та Чорного морів і по берегах місцевих рік. З опису земель, що відійшли згідно з умовами Кючук-Кайнарджійського договору до Російської імперії, тобто від річки Кам'янки на правому березі Дніпра до Дніпровсько-Бузького лиману і лівому березі Бугу до Гарду, довідуємося про 34 заводи. Однак, окрім Дніпра та його приток, у XVIII ст. запорожці виловлювали рибу в Азовському морі. Їхні рибні заводи згадуються на узбережжі Азовського моря від Берди до Єйської затоки. Є всі підстави вважати, що на східному узбережжі завели вони свої промисли під час перебування у складі Кримського ханства, тобто під час Олешківської Січі. Східне узбережжя Азовського моря, до Єйської коси, до 1746 р. знаходилося у віданні Єланецької паланки, що розташувалась на схід від Кальміуської.

Гільденштедт, проїжджаючи восени 1773 р. від Азова до Петрівської фортеці, побував на рибних заводах, що належали азовським, ростовським і таганрозьким купцям, донським і запорозьким козакам. За його спостереженнями, останні займалися рибальством не тільки в місцях, відведених їм згідно з сенатським указом 1746 р., тобто на захід від р. Кальміус, але й на Єйській, Довгій, Золотій та інших косах. У 60-х рр. XVIII ст. на північному узбережжі Азовського моря нараховувалося понад 40 рибних заводів [3, с.47].

В Азовському морі виловлювали білугу, осетра, севрюгу, стерлядь, шипа, сома, коропа, щуку, судака, ляща, чехоню, оселедця, тараню, камбалу та іншу дрібнішу рибу; в Дніпрі – переважно коропа, ляща, судака, щуку, виризуба, тараню, чехоню, чорнуху, окуня, бичків та ін. Значно менше – осетрів, білуги, чечуги, пістряги. У допливах Дніпра, озерах і ставках – здебільшого карасів і линів. Укладачі опису 1774 р. перераховують у Дніпровсько-Бузькому лимані 19 видів риби.

Варто підкреслити, що наприкінці XVIII ст. вилов риби в ставках значно збільшився, оскільки з розвитком млинарства зростає кількість ставків. За даними опису Катеринославського намісництва 1795 р., із 122 сіл Бахмутського повіту у 86 (70,4%) знаходилися ставки, а в деяких їх було по два і більше. В них розводили щук, окунів, сомів, коропів, линів, плотву та інші види риб.

У переважній більшості рибні заводи в другій половині XVIII ст. перебували в руках компаньонів (по 3-4 чол.), котрих на Запорозжжі називали «односумами». На літній сезон вони наймали 15-20 чол. бурлак, яких називали «тафою». Ці з ранньої весни й до пізньої осені працювали на промислах. Чимало з них залишалися на заводах і зимувати. Приходили вони сюди з різних регіонів України, в тому числі й Галичини [4, с.273].

Мандрівні записки Й. Гільденштедта і В. Зуєва дозволяють відтворити в загальних рисах рівень оснащення рибних заводів і стан переробки на них виловленої риби. З опису Гільденштедта вилову риби в р. Дон мешканцями станиці Чучі видно, що в ріках наприкінці XVIII ст. рибу виловлювали переважно великими неводами без «мішків» для накопичення риби. Їх довжина досягала 130 сажнів, а ширина – 3-4 сажнів. По десять рибалок на кожному березі ріки тягли такий невід за течією, виловлюючи за один раз до 3000 штук риби, здебільшого дрібної. Білуга та осетр траплялися досить рідко. Неводи для вилову риби в морі були значно більші – до 800-1000 сажнів завдовжки та до 1,5 сажня – завширшки. Морські неводи мали посередині конічної форми мішок, до якого й потрапляла риба.

Крім неводів, на рибних заводах згадуються «каюки» (човни), шаплики та інший необхідний інвентар. Реєстр 1760 р. пограбованого під час татарського набігу майна на рибних заводах запорожців свідчить, що у більшості випадків на одного хазяїна промислу

припадало по 2-4 неводи, 2-3 човни, 2-4 шапки. Лише у козака Крилівського куреня Олексія Черевка «з товарищами» було пограбовано 12 неводів, 4 каюки, 8 шапликів і 968 пудів солі. Згідно з підрахунками В. Голобуцького, вартість пограбованого майна рибних промислів складала від 3,5 до 5 тис. крб. [5, с.79]

Гільденштедт у своєму щоденнику підкреслював, що вилов риби вівся різними способами. Під час нересту, коли до рік заходило з моря багато риби, її навіть виловлювали руками або вигрібали на берег лопатами.

Експонати виставки «Традиційні промисли запорожців» Національного заповідника «Хортиця»: Човни, видовбані із стовбура дерева, знаряддя лову (сіть та ятір), посуд для переробки та зберігання риби (вагани, діжки)

Виловлена риба частково продавалася свіжою місцевим мешканцям і приїжджим чумакам, а решта перероблялася. З осетрових добували ікру. Велика білуга, завдовжки до 4 аршинів (до 2 м 85 см), давала до 3 пудів ікри, котра з добавкою такої ж кількості солі продавалася по 80 коп. Рибу розрізали вздовж на декілька шматків і солили у великих ночвах. Пуд засоленої білуги продавався також по 80 коп. Внутрішня плівка міхура відділялася від зовнішньої (твердої), скручувалася й висушувалася, потім використовувалася для виготовлення клею. Клей приготувляли переважно з міхурів осетрів, севрюги, стерляді, шипа, сома та коропа. Однак найкращим вважався осетровий клей. Хрящеві зв'язки, що знаходилися вповодж хребта, висувалися й продавалися під назвою «в'язиги» для приготування соусів.

Риба середньої величини (сом, короп, шука, судак, лящ, чехоня) розрізалася вздовж на дві частини й клалася в соляний розчин на 4 дні, після цього виймалася й просушувалася. Дрібну рибу розрізали, потрошили, нанизували, кожен вид окремо по 10 штук, на шнурок, що продівався через отвори очей. Після цього її також клали на 4 дні до соляного розчину й висували на сонці [6, с.18].

Й. Гільденштедт, ознайомившись зі станом рибальства в Приазов'ї, висловлював велике здивування з багатства і дешевизни тут риби, незважаючи на перебування в Приазов'ї на той час російської армії. Тож не дивно, що на Дон, у Приазов'я за рибою направлялися мешканці різних районів України й Росії. А. Скальковський, який не тільки вивчав ці процеси за джерелами XVIII ст., але й мав можливість спостерігати за ними в першій половині XIX ст., зазначав, що «тисячі бурлаків і сімейних українців із всіх кінців Західної і Південної Русі йшли на Дон пішо й тягло для вилову та купівлі риби» [7, с.8].

В жовтні 1765 р. до Бахмутської соляної контори звернувся син місцевого солевара Іван Ілляшенко за дозволом на поїздку з п'ятьма «робітниками» на десяти волових возах до м. Черкаська для «вилову та купівлі риби» терміном на один рік. З цього факту випливає, що за рибою на Дон і коси Азовського моря йшли не лише заробітчани-бурлаки, але приїжджали хазяї разом із своїми робітними людьми і вилов риби становив основний вид їх заняття протягом тривалого часу.

Взаємостосунки володільців рибних заводів і їх наймитів у другій половині XVIII ст. на матеріалах архіву коша Запорозької Січі детально простежив В. Голобуцький. Він прийшов до висновку про розподіл праці на сапетних заводах. Виловлювали рибу неводники та забродники. Зайнятих на обробці риби робітників називали служителями або молодиками. Одні з них потрошили її, відділяючи жир та ікру. Інші – випотрошену рибу мочили в лимані (навесні в холодній воді декілька днів, влітку в теплій – кілька годин), після цього робили на ній надрізи і солили, а відтак «банили» в воді і в'ялили на сонці. Треті готували ікру: в першу чергу, щоб відділити її від перепонки, протирали крізь решето, а після цього солили і клали в діжки. Простоявши деякий час в діжках, вона виставлялася на сонце, де утримувалася до того часу, поки не покривалася твердою кіркою. Четверті – виготовляли клей. Звідси автор зробив висновок, що сапетні заводи складали «своєрідну мануфактуру, хоч, може, найпростішу» [8, с.44].

Всі зайняті на промислах робітні люди працювали переважно за оплату «з половини», тобто одна половина доставалася хазяїну промислів, друга – найманим робітникам. Цю форму оплати автор вважав не вигідною для найманих робітників, бо інколи їм доводилося збувати свою частку хазяїну по значно нижчих від ринкових цінах. Більш вигідною для найманих робітників автор вважав грошову оплату, котра практикувалася порівняно менше в рибальських артілях. Взагалі взаємостосунки між власниками сапетних заводів і їх наймитами дослідник був схильний розглядати як прояв зародження нових форм експлуатації чужої праці. Якщо до висновку автора про половинщину як своєрідну форму феодальної експлуатації робітних людей рибних промислів поставитись критично, бо не завжди (за свідченням джерел) робітним людям доводилося зароблену

рибу збувати своєму хазяїнові, то оцінка грошової оплати як прояву нових форм експлуатації рибалок не викликає сумнівів. Тут, звичайно, відсутній будь-який позаекономічний фактор. Доказом цього можуть служити розповіді самих наймитів. Наприклад, козак Касян Чабаненко повідомляв, що він «найнявся в сапет» до козака Павла Пашка за 15 крб. від Великого Посту до Пилипового, тобто з ранньої весни й до пізньої осені.

Заслуговує на увагу й те, що володільцями сапетних заводів виступала не тільки козацька старшина, але й прості козаки. Врахувавши той факт, що, згідно з підрахунками В. Голобуцького за даними реєстру пограбованого татарами в 1760 р. майна рибних промислів у середньому їх оснастка коштувала не менше 500 крб., то можна зробити висновок, що їх прибутки були немалими [9, с.38].

Враховуючи те, що пануючою формою користування рибними угіддями на річках Дніпрі і Дністрі в кінці XVIII ст. була експлуатація цих водних територій не власниками, а орендарями, в найбільше уваги приділимо саме висвітленню основних умов та форм оренди. За спостереженнями етнографа поширеними були два види оренди: довготривала, на час від трьох до шести років, і короткотривала – на один рік і менше. Відповідно спостерігалася й постійна тенденція зростання орендних цін на рибні угіддя. Так, у 1798 р. ціни на всі водні рибні угіддя у Херсоні були однакові і коштували 25 крб., а наприкінці 50-х рр. XIX ст. за угіддя лише Дніпра вже брали 281 крб. 50 коп. [10, с.338]. П. Рябков зазначав, що йому неодноразово доводилося вислуховувати розповіді рибалок про те, як «береговолодільці» силоміць вилучали у них сітки, і псували їх, якщо ловля здійснювалася без їхнього дозволу. Загалом, за свідченням рибалок, які записав П. Рябков, «вільного лову» залишалася тільки сітки на чотири (біля 200 сажень), тобто на самій середині лиману [11, с.337].

Таким чином, на кінець XVIII ст. вільний лиманний промисел поступово став замінюватися платним, при цьому, згідно даних П. Рябкова, спостерігалася така тенденція – чим ближче до дніпровських угідь, тим суворішими були «береговолодільці» й умови оренди, а отже й важчим становище рибалки, і навпаки, чим ближче до Очакова, тим усвідомлення права на вільний промисел як у рибалок, так і у «береговолодільців» ставало більш стійким.

У тісному зв'язку з орендою рибальських угідь знаходився й процес збуту риби та встановлення цін на неї. П. Рябков звертав увагу на те, що і в цьому відношенні становище простого рибалки було залежним і не вигідним. Так, рибалка, коли мова йшла про оренду рибних угідь, дуже часто змушений був відповідно до умов оренди, збувати рибу власникові або ж їх орендареві за заниженими цінами. Окрім того, в більшості випадків між рибалкою і споживачем риби стояв посередник, так званий «рибаса», – якщо він був скупником і продавцем, чи «шепотинник», – якщо він скуповував рибу для іншої особи. Особливо у великій залежності від посередників знаходилися ті рибалки, що займалися своїм промислом на водних угіддях, розташованих далеко від основних центрів збуту риби (Одеса, Миколаїв, Очаків, Акерман, Херсон і Станіслав). У своєму дослідженні П. Рябков наводить і реальні цифри прибутку, який міг отримати рибаса. Так, на початку великого посту одна особа закупила партію судака (600 пудів) по 80 коп. за пуд, а продала її в Одесі по 3 крб. 80 коп. за пуд. При цьому за перевіз товару вона заплатила 30 крб., інші розтрати склали 60 крб. Таким чином, було отримано чистого прибутку в 1 тис. 710 крб. або 300% за один тиждень [11, с.336].

На ціну риби суттєво впливав і кліматичний фактор. Зокрема, в період літньої спеки, коли риба швидко псувалася, ціна на неї різко падала. Такий стан був зумовлений ще й тим, що більшість рибалок не мала бажання витратити гроші на сіль, а частіше – не мала коштів на це. Під час дослідження етнограф дійшов висновку про необхідність термінового врегулювання рибного промислу на лиманах Чорного моря та річках, що у нього впадають, оскільки подальше безгосподарне і хижацьке ставлення до рибних

ресурсів могло призвести до їх знищення. Особливо негативну роль у цьому, на думку П. Рябкова, відігравали два фактори: застосування рибалками хижацьких засобів риболовства (коти, котци, гарди) та подальше зростання експлуатації рибалок «береговолодільцями», що змушувало першого вдаватися до безгосподарного винищення рибного царства з метою покриття значних витрат на промисел.

Окрім того, на розгляд комісії П. Рябков запропонував і ряд заходів, спрямованих на врегулювання рибного промислу, серед яких: встановлення десятисаженої берегової смуги, яка повинна була бути вилучена із приватної власності; введення положення про заповідні зони; встановлення офіційних термінів заборони вилову риби (наприклад, в період її нересту); заборона хижацьких засобів ловлі риби тощо [11, с.338].

Згідно з А. Скальковським рибальство було головним джерелом, набагато важливішим за землеробство, для прожиття бувших запорожців. Щодо соціальних об'єднань рибалок, то за Ф. Щербиню риболовецькі ватаги колишніх запорожців за своєю організацією поділялися на два види: перший – організовані власне із запорожців, вони напевне носили комуністичний характер, другий – так звані «тафи», які керувалися «господарями». Такі ватаги були притулком не лише козаків, але й різного роду бродяг. Після знищення Запорозької Січі напіввійськова організація риболовецького промислу занепала, однак сам промисел не зник, більше того хоч і у зміненому виді, але збереглися його основні соціальні об'єднання.

Згідно з даними зафіксованими П. Рябковим у XIX ст., всі артілі, як і раніше, поділялися на два види: перший – артілі, в яких засоби праці і капітал належав усім її членам; другий – артілі, в яких її члени брали участь лише своєю працею, засоби ж виробництва знаходились в руках підприємця, який у більшості випадків був і представником капіталу.

Основними формами артілі першого виду на Дніпрі і Дністрі були компанії (кумпанії) і товариства. Як зазначають етнографи, суттєвої різниці між компанією і товариством не було, однак товариство передбачало більшу солідарність її членів, а відтак і більш міцний та довготривалий союз [12, с.47].

При цьому в особливу групу виокремимо товариства бурильників або третників, які діяли на Бузькому лимані і відрізнялися від інших товариств значною усталеністю. Товариства ці займалися виключно ловлею бичків і тюльки. Основним знаряддям ловлі у них було бурило, яке становило собою різновид великого волока або бредня, ним можна було ловити рибу на глибоких місцях з човна. Товариство бурильників виникало шляхом запрошення власником човна і бурила собі на допомогу двох рибалок працювати з паю [11, с.52].

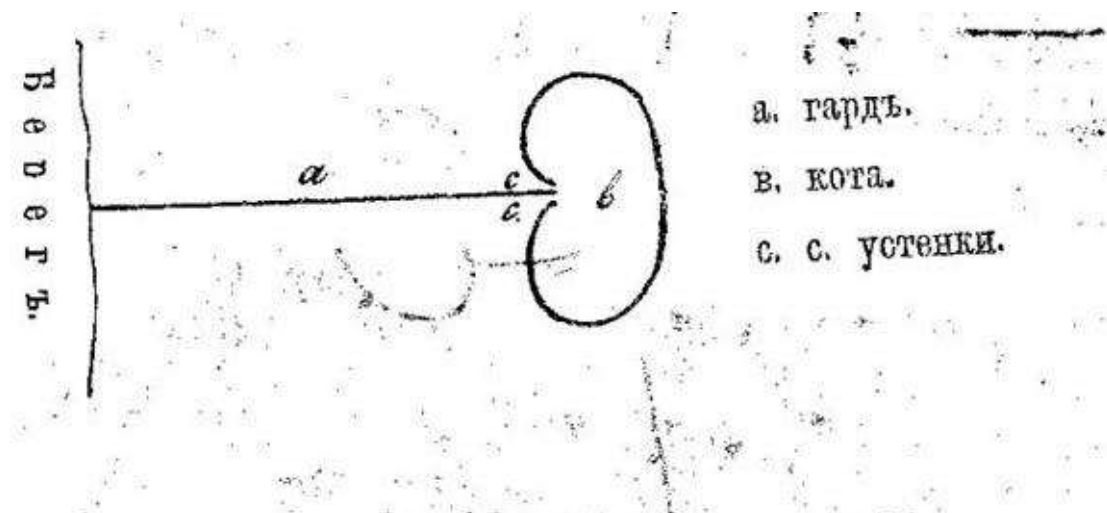
Більшість компаній організовувалися переважно зимою, до початку весняної ловлі, терміном на літо й осінь. До Покрови ніхто із співучасників компанії не мав права виходити із її складу, після ж Покрови, кожен був вільний у своїх діях і міг перейти до іншої компанії.

Артілі другого виду були представлені у формі «таф» або «тах». У таких артілях інтереси її членів знаходилися у великій залежності від волі особи-підприємця, в руках якого знаходилися засоби ловлі й капітал. Тафа могла бути на окладі, або працювала з паю. На чолі тафи обов'язково стояв отаман, якого або самостійно обирали члени тафи, або ж призначав господар. Отаман виконував функції посередника між тафою і її господарем, а також ніс відповідальність за збереження засобів ловлі та її успіх [11].

В цілому, відповідно до статистичних даних наведених Зуєвим, у 1789 р. на території Дніпровського і Дністровського лиманів діяло 3 тис. 933 риболовецьких господарств, а кількість виловленої ними протягом 1789 р. риби становила 1 млн. 415 тис. 682 пуди на суму 2 млн. 16 тис. 922 крб. При цьому слід зазначити, що найбільше пудів риби було виловлено за допомогою таких рибальських знарядь як волок, невід, ятір, ката, сіть, серед яких перше місце належить – неводу, друге – сітям, і третє – волоку [11, с.339].

До маловідомих засобів ловлі риби на Дніпрі в другій половині XIX ст., згідно із спостереженнями дослідників, відносилася орія або оріль. Для застосування орії необхідний був швидкоплинний човен – каюк й два рибалки. Сама орія за своїм зовнішнім виглядом нагадувала мішок або матню від невода, її довжина становила від 3 до 4 сажень, а глибина 3 сажні, складалася ж вона із нитяної сітки. Зазвичай орію використовували переважно для нічного рибальства [11]. Окрім орії, маловідомою в цей час для більшості рибалок Дніпра була й тягуля, яка тільки в 70-х рр. XIX ст. була завезена з Дунаю у Дністровський лиман. Тягуля являла собою сіть, зшиту із двох кусків, які мали довжину в осаді 25-30 сажень, а її висота становила 2 сажня [11].

В окрему групу засобів ловлі риби виділяємо ті з них, основою конструкції яких були гачки. Гачкові засоби поділялися на самоловні та наживні, тобто гачки без приманки (самолови) і гачки з приманкою (переміти, кармаки тощо).

Малюнок найпримітивнішої «коти»
з книги Рябкова П.З. «Рибальство в Херсонській губернії» 1890р.

До найбільш згубних для риби та хижацьких за своїм характером й наслідками відносимо коти, котци, лави та марафети. На Дніпрі кота з'явилася порівняно недавно. У 1827 р. вона була «занесена сюди з Дуная якимось Семеном...». Спочатку над котниками глузували, а потім почали дивуватися, як це таким нехитрим знаряддям ловиться риба. Ідея коти (слова кота або котца нагадують сл. куток, куточок) – заманити рибу у таку пастку (куточок), із якої вона б уже не могла вийти, тобто перекривши їй шлях, за задумом рибалки, примусити її йти спочатку вздовж довгого забору (гарди), а потім через вузький отвір ввійти в невеличкий куточок, оточений таким самим гардом, звідкіля її потім уже легко вибрати руками. Найпримітивніша кота складалася із гарди, коти і клітки. У більшості випадків усі ці частини виготовлялися із комишу, інколи із комишу і дерева. Деякі рибалки не задовольняючись котами – одиночками, виставляли їх по декілька разом, утворюючи системи, які отримали назву лав, про які можна сказати одне – рідко яка риба втече від них. Не дивлячись на те, що рибалка двічі на день, вранці і ввечері, вибирав із коти рибу, там відбувалася жахлива картина. Це пов'язано з тим, що до коти, яка є відносно невеликою за об'ємом, потрапляли як мирні, так і хижі риби, качки, черепахи та жаби. У такій ситуації риба з ікрою і молочком давила одна одну й достроково випускала ікру, яка частково осідала на дно і змішувалася з мулом та ікрою інших риб, а частково тут же поїдалася жабами [11].

У результаті застосування таких хижацьких засобів ловлі, кількість риби, що водилася в Дніпрі, наприкінці XIX ст. катастрофічно зменшилася, що, в свою чергу, призвело до поступового занепаду риболовецького промислу й перетворення його із основного в

допоміжний вид господарства українців. Більше того, застосування кот стало також безпосередньою перешкодою на шляху природного відновлення риби, що у майбутньому могло призвести взагалі до винищення і зникнення певних видів риби.

Рибальство – одне з традиційних запорозьких промислів – основа господарського добробуту значної кількості населення Запорозьких Вольностей. Риба завжди була одним з головних предметів запорізької торгівлі. Наявність багатих рибних угідь Дніпровського та Бузького басейнів робило їх ласим шматком для приватних осіб. Відразу по зруйнуванню Запорізької Січі розгорілася боротьба між крупними сановниками російської держави за володіння запорізькими рибними угіддями.

Разом з тим, зміна власників запорізьких рибних угідь мало позначилася на продовженні запорозької традиції рибного промислу. Зберігається технологія запорозького рибного промислу. На півдні усталеною стає розуміння запорозького рибного заводу. Навіть після втрати своєї назви заводи азовського та чорноморського узбережжя стають осередками збереження рибальської традиції запорозьких козаків. Цьому сприяють і активно діючі рибні заводи Чорноморського та Азовського козацьких військ. Сезонний відхід населення південного краю на заробітки до рибних заводів, перетворював їх на осередки не тільки збереження, а й передачі та поширення запорозької побутової традиції на півдні України.

Джерела та література

1. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. – Днепропетровск, 2000.
 2. Бастрыга И., Лыман И. Начала истории Бердянска. – Запорожье., 2002.
 3. Яворницький Д.І. До історії Степової України. – Дніпропетровськ, 1929.
 4. Козирев В.К. Записки В. Зуева про рибні промисли запорозьких козаків [Зуев В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном] // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII-XIX століття. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 6.
 5. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. – Донецьк, 2004.
 6. Устное повествование, бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. — Днепропетровск, 1991.
 7. Скальковский А. Соляная промышленность в Новороссийском крае (1715-1847). – Б/м и б/д.
 8. Бойко А.В. Запорозький зимівник останньої чверті XVIII століття. – Запоріжжя, 1995.
 9. Шиян Р. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. – Запоріжжя, 1998.
 10. Яворницький Д. Вольності запорізьких козаків: історико-топографічний нарис // Твори. – Т. 2. – К.; Запоріжжя, 2005.
 11. Печериця Т.В. П. Рябков – дослідник риболовецького промислу Півдня України // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць та спогадів. – К., 2001. – У 2 ч. – Ч. 1.
- Сапожников І.В. Матеріали з історичної географії та етнографії дельти Дунаю (до 170-річчя скасування Задунайської Січі). – Іллічівськ, 1998.

МУЗЕЙНЕ КРАЄЗНАВСТВО**Сурченко С. В. (м. Запоріжжя)****Постать Петра Тимофійовича Тронька
у створенні Національного заповідника
«Хортиця»**

На вшанування пам'яті Голови Національної спілки краєзнавців України, Академіка Національної академії наук України, Героя України та непересічної особистості, яка відіграла особливу роль в історії Запоріжжя.

Автор статті хотів би, віддаючи шану цій видатній особі, наголосити на його сміливості, бо практично десяток років до того, як він почав працювати в уряді, неможливо було не те щоб щось робити в ім'я України, а й говорити було боязно. І прикладів того, як видатних українців гнобила, ламала, знищувала сталінська система достатньо: М. Скрипник застрелився, В. Сосюру за вірша «Любіть Україну!» цькували, О. Довженка відправили в почесне заслання до Москви, подалі від української землі, від батьківського коріння – це вже не говорячи про знищення свідомого українства в довоєнні часи.

Політична «відлига» другої половини 50-х – початку 60-х років та породжені нею процеси вселяли надію на позитивні зрушення в національно-культурній сфері. Піднесення в середовищі української інтелігенції викликали рішення про видання «Української енциклопедії», «Словника української мови», «Історії міст і сіл України», публікацію «Українського історичного журналу».

У цьому середовищі народилася і визріла виняткова за своїм значенням ідея розробки державної програми увічнення сторінок історії запорозького козацтва.

І от з'являється людина, на високій державній посаді, котра почала не тільки

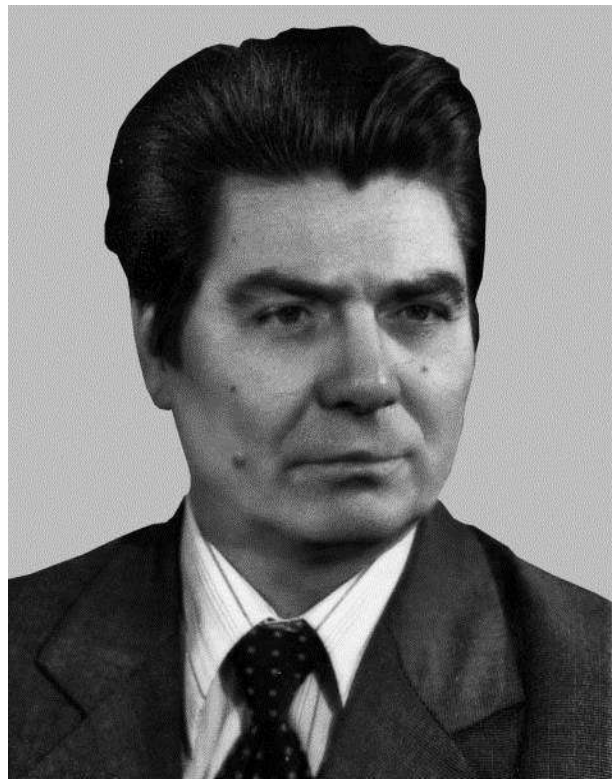
перейматися героїчним минулим нашого народу, а конкретно, не поспішаючи, гуртуючи навколо себе патріотів, підтягуючи фахівців, втілювати в життя реальні програми.

Осмилюючи життєвий шлях Петра Тимофійовича, задаємося запитанням: «Чи то такі особистості, як Тронько, позитивно впливали на першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста і він підтримував ідеї національного відродження, чи то якраз Шелест підбирав в своє оточення та просував на державні посади українських патріотів, які втілювали в життя його бачення історії нашого народу?»

Так, в листопаді 1964 року В. Голобуцький за дорученням П. Т. Тронька намалював конкретну програму музеєфікації історичних об'єктів, пов'язаних з козацтвом, спорудження пам'ятників і обелісків, створення відповідних тематичних експозицій. [2, с. 27-32].

Микола Петрович Киценко

Степан Маркович Кириченко

Багато цікавих пропозицій надходило і від місцевих дослідників. В Запоріжжі вони гуртувалися навколо заступника голови облвиконкому Миколи Петровича Киценка та начальника облуправління культури Степана Марковича Кириченка.

Скориставшись перебуванням з 4 по 7 серпня 1965 року в Запоріжжі П. Тронька, М. Киценко докладно і аргументовано виклав ідею спорудження козацького меморіалу на о. Хортиця. Петро Тимофійович не лише дав ряд цінних порад, а й взявся особисто провести нормативні документи довгими коридорами вищої державної влади. Залишалося переконати першого секретаря обкому партії О. Титаренка та голову облвиконкому Ф. Мокроуса, однак ті, довідавшись про підтримку у Києві, 17 серпня 1965 року підписали всі необхідні документи. [2, с. 32-34]. В той же день лист Запорізького обкому КПУ та облвиконкому на ім'я першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста та Голови Ради Міністрів УРСР І. Казанця про необхідність створення Державного заповідника історії запорозького козацтва було літаком переплавлено П. Троньку.

Заручившись підтримкою вищого політичного керівництва республіки і перш за все секретаря ЦК КП України з ідеологічних питань А. Скаби, Петро Тимофійович надав керівництву республіки доповідну записку, в якій відзначалося, що широковідомі події

героїчного минулого, пов'язані з існуванням українського козацтва, незважаючи на видатну роль у долі українського народу, досліджені й увічнені незадовільно. Більше того, пам'ятки і пам'ятні місця періоду козаччини, які повинні охоронятися державою, майже повністю зруйновані або залиті штучними водоймищами. Сотні цінних, а часом, неповторних пам'яток, що характеризували суспільно-політичну та військову організацію січей, їх побут, промисли, культуру, не мають належного обліку, а якщо й зберігаються, то в непристосованих сховищах чи приватних колекціях.

У тій доповідній записці пропонувалося з метою увічнення видатних подій козацької доби, виявлення, систематизації та збереження матеріальних знахідок, цінних документів створити в місті Запоріжжя на о. Хортиця Державний історико-культурний заповідник [2, с. 38].

Розглядалась пропозиція щодо виготовлення й встановлення пам'ятних знаків у місцях козацької слави у всіх регіонах України [2, с. 13].

Доповідь П. Тронька про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією козацтва, 31 серпня 1965 року розглянула Президія ЦК КПУ.

Її виголошення супроводжувала, як пише Ю. Данилюк, незвична тиша. Члени і кандидати в члени Президії, крім секретаря ЦК О. Комяхова, не поспішали висловити свою власну думку, очікуючи реакції першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста. Його думка і визначила хід обговорення питання, поставленого на порядок денний. П. Шелест висловив надію, що внаслідок проведення великої й цілеспрямованої роботи буде створений величний меморіал, гідний славного історичного минулого українського народу [2, с.12].

Острів Хортиця в місті Запоріжжі Постановою Ради Міністрів України № 911 від 18.09.1965 р. «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва» був оголошений Державним історико-культурним заповідником, на території якого передбачалося закладення і впорядкування тематичного садово-декоративного парку історії запорозького козацтва.

Схвалення постанови ЦК КПУ 31 серпня 1965 та Радою Міністрів УРСР 18 вересня 1965 року Петро Тимофійович розглядав і як свою особисту перемогу. Невипадково, як безцінну реліквію зберігав він фотомонтаж проектів музею-заповідника з дарчим написом Миколи Киценка «Дорогому Петру Тимофійовичу Троньку, чиєю волею розвивалась і здійснювалась хортицька епопея» [2, с. 14].

З цього часу розпочався процес створення та розбудови заповідника.

Вагомість цієї постанови для України й українства загалом неможливо недооцінити. Вона фактично заявила всьому світу, що український народ має велику героїчну історію, гідну збереження і популяризації, і впевнено збирається це продемонструвати [3, с.555].

Маланчуківщина

Але у 1972 році відбулися суттєві зміни в керівництві КПУ і розпочалася нова кампанія боротьби з українським буржуазним націоналізмом, очолювана новообраним секретарем ЦК з ідеології В. Маланчуком, котрий завзято почав викорінювати «бацили націоналізму» [2, с. 16].

«Я добре пам'ятаю, як вона розпочалася – я був студентом історичного факультету Дніпропетровського державного університету і якось, переглядаючи періодику, звернув увагу на невелике повідомлення ТАСС про те, що на українсько-польському кордоні в багажнику автівки якогось канадійця була знайдена велика кількість буржуазної націоналістичної літератури. Ми були неприємно здивовані цим повідомленням і тією кампанією, котра розгорнулася в ЗМІ потому.

Нас, студентів істфаку це також зачепило – буквально восени 1973 року у нас на курсі була виявлена антирадянська група у складі 3 членів КПРС та 5 комсомольців, які були відраховані з університету і пройшли тяжкий шлях відновлення та подальшого життя – мені, наприклад, довелося познайомитися з таким закладом як психлікарня «Ігрень» та професором Блохіною психвідділення Дніпропетровської обласної лікарні ім. Мечнікова.

До речі, хочу нагадати про подію, котра відбулася ввечері під час святкування дня молоді у м. Дніпродзержинську і про яку ніхто ніде не згадує. Під час святкування, міліція затримала якогось чоловіка нападпитку і закрила його у своєму «воронку», який чомусь загорівся і той чоловік волав благим криком, але не міг звідти вибратися, бо міліціанти, злякавшись, втекли. Це наелектризувало молодь і вона почала гуртуватися та вирушила до міськкому КПУ, де відбулися сутички з підтягнутими підрозділами міліції. Відповідно цілу ніч міліція виловлювала патлату молодь та кудись відвозила. Студенти-дніпродзержинці на другий день були відсутні на заняттях, бо всі боялися арешту та висилки. У вівторок вони з'явилися на заняттях і пошепки розповідали про ті події. У групі тих «антирадянщиків», про котрих я розповідав, були два студента-дніпродзержинці. Я не думаю, що то було випадково» [4].

Це було в низах, у народі, але ж багато полетіло голів патріотів і в Києві. Стільки довелося витерпіти П. Т. Троньку і тільки, завдяки добрим стосункам з В. В. Щербицьким він залишився, з доганою, на посаді, але з обрізаними крилами.

Політбюро ЦК КПУ своїм рішенням від 25.10.1973 року «перепрофілювало» унікальний меморіальний комплекс на ординарний філіал Запорізького краєзнавчого музею, а також не забуло «відзначити» одного з найбільш послідовних поборників ідеї увічнення козацької слави. П. Троньку вказувалось «на допущену неорганізованість в роботі з виконання зазначених постанов ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, «незадовільне керівництво та свавільність» [2, с. 19].

Я особисто чув, коли був доповідачем на XX Запорізькій обласній комсомольській конференції у 1982 році, як перший секретар запорізького обкому М. Всеволожський розпікав керівництво Якимівського райкому ЛКСМУ за те, що вони організували велику кількість лекцій з історії запорозького козацтва: мовляв, «це ж треба, забивати голови молоді такою дурницею, як козаччина. Нам потрібно виховувати молоде покоління на бойових і трудових традиціях, подвигах героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн» [4].

Пройшов час, історія розставила свої крапки, і люди, котрі залишилися ЛЮДИНОЮ, можуть з полегшенням зітхнути і далі продовжувати свої благородні справи в ім'я України, в ім'я і для молодого покоління.

Мені пригадується оповідання із далекого дитинства, яке ми читали в «Читанці» за 2 клас. В ньому розповідається як вулицею Києва йде сивий дідусь і веде за руку свого онука. Час від часу, він зупиняється і, показуючи рукою на новозбудований будинок, говорить – Це мій будинок! Через деякий час знову повторює онуку – І це мій будинок!

Онук дивується: «Ти що дідуню, капіталіст, що маєш такі ошатні будинки?». На що дідусь пояснює: «Я будував ці будинки, вклав у них частинку свого серця і тому я вважаю їх своїми!».

Так і Петро Тимофійович має всі підстави, згадавши свій життєвий шлях, сказати: «І це моє, і оте моє, бо я горів цим, я душу і серце вклав у ці справи!». Бо його життєвим кредо було – «Спіши творити добро!».

А ми, хто з ним працював, хто його знав, повинні постійно нагадувати молодому поколінню про цю видатну постать, котра палала на українському небосхилі, запалюючи інших та роблячи таку потрібну і таку важливу справу, як становлення України, як збереження та відновлення Пам'яті Поколінь!

Увічнення в бронзі засновників заповідника

Запорозькі краєзнавці, в рамках заходів зі святкування 100-річчя з дня народження П. Т. Тронька, поставили собі за мету встановити на фасаді музею Історії Запорозького козацтва пам'ятну дошку.

Після здобуття Україною незалежності почала відновлюватися історична пам'ять – музей отримав свою первинну назву «Музей історії Запорозького козацтва» і на фасаді приміщення з'явилися меморіальні таблиці:

18 квітня 1993 року Киценку Миколі Петровичу зі словами «Засновник Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця та музею Історії запорозького козацтва»; 30 листопада 1995 року на фасаді, але з боку службового входу, була встановлена гранітна дошка з бронзовим барельєфом академіку Яворницькому Дмитру Івановичу зі словами «Славетному українському вченому, досліднику історії запорозького козацтва»; 4 листопада 2009 року біля меморіальної дошки Киценка М. П. була встановлена аналогічна дошка його побратиму та співавтору ідеї створення заповідника Кириченку Степану Марковичу зі словами «Справою його життя було увічнення історичної пам'яті запорозького козацтва на священній землі Хортиці».

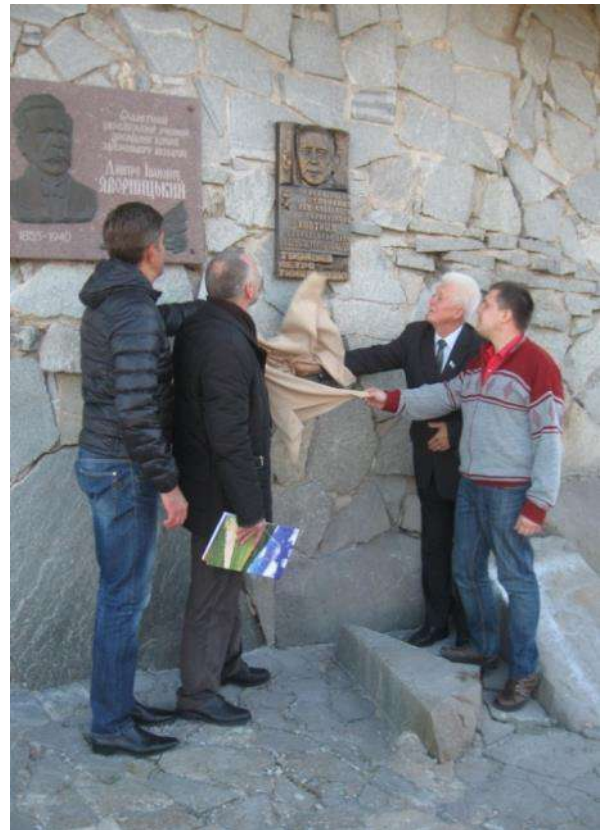
І цілком логічним було наше бажання поставити поряд дошку і П. Т. Троньку.

Створення меморіальної дошки П. Т. Троньку

Автор статті, на той час завідувач філією «Кам'янська Січ» Національного заповідника «Хортиця», екс-заступник генерального директора заповідника (з 2005 по 2010 рік), відповідальний секретар Запорозької обласної організації Національної Співки краєзнавців України, особисто взявся за цю справу.

На початку березня 2015 року він звернувся до скульптора І. Башкатова, батько якого виготовив попередні дві дошки. Через центральний провід НСКУ автор спробував вийти на доньку Петра Тимофійовича, щоби погодити з нею світлину. Там він отримав книгу, видану до 95-річчя Тронька з великою кількістю світлин та повідомлення від члена Правління Співки Євгена Букета про те, що харківський народний художник Шакін М. І. буде виготовляти пам'ятні дошки для встановлення на Батьківщині Петра Тимофійовича.

Постало питання грошей. Автор звернувся до голови обласної державної адміністрації, голови Запорізької облради, народного депутата України І. М. Артюшенка, міського голови О. Ч. Сіна. Але виходячи із того, що наша запорізька влада то є російська колоніальна адміністрація, яка спить і бачить в місті російський триколон, то коштів ніхто не дав. Але краєзнавців фінансово підтримали самі містяни – громадська організація «Громадський контроль», «Фонд добрих справ», «Запорозький вектор», велика частка була внесена самим Миколою Івановичем Шакіним, за що йому щира подяка. Зі свого боку, автор статті допоміг скульптору придбати гранітний блок на Янцевському гранітному кар'єрі.

Після кропіткої творчої роботи пам'ятна дошка П. Т. Троньку була встановлена на стінах Національного заповідника Хортиця 8 жовтня 2015 року під час проведення VII науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці».

Вітальну адресу від голови НСКУ Олександра Реєнта зачитав член Правління Національної співки краєзнавців України Євген Букет.

На відкриття приїхав і автор меморіальної дошки, скульптор, громадський діяч і меценат Микола Шакін з Харкова. Петро Тронько – його земляк, родом з Харківської області. Як зазначив автор роботи над меморіальною дошкою, окрім нього, працювали і харківські скульптори Олександр Демченко та Василь Семенюк. Студентом Микола Шакін ходив на лекції Петра Тронька з краєзнавства і на все життя запам'ятав його, як

спокійну та виважену людину, яка вмiла приймати рiшення та нести вiдповiдальнiсть за свої дiї. Було видно, що вiн жив не для себе, а був вiдданий своєму народовi, постiйно занурений у роботу.

З вiтальним словом: Сурченко С. В., Шакiн М.І.
Остапенко М. А., Лисенко Т. М., Букет Є.В.

Учасники конференцiї на Хортицi беруть участь у вiдкриттi пам'ятної дошки П. Т. Троньку

Ми вирiшили скомпонувати всiх цих дiячiв в одному мiсцi: академiки Д. І. Яворницький, П. Т. Тронько, заступник запорiзького облвиконкому М. П. Киценко та начальник управлiння культури облвиконкому С. М. Кириченко.

Таким чином, запорозькi краєзнавцi виконали своє зобов'язання i увiковiчили у бронзи одного iз органiзаторiв створення Нацiонального заповiдника «Хортиця».

Джерела та лiтература

1. Лисенко Т. М. Нацiональний заповiдник «Хортиця»: 45 рокiв поступу. – Запорiжжя, 2010
2. Збережемо ту славу. Громадський рух за увiчнення iсторiї українського козацтва в другiй половинi 50-80-х рр. ХХ ст.: збiрник документiв та матерiалiв / Упоряд. Бажан О. Г. та iн. – К: Рiдний край, 1997
3. Сокульський А. Л. Козацька Хортиця: iсторико-культурне значення в процесi виникнення i становлення запорозького козацтва: монографiя. – Запорiжжя: КПУ, 2008
4. Сурченко С. В. Особистий архiв.
5. На Хортицi вiдкрили меморiальну дошку «хрещеному батьку» музею iсторiї запорозького козацтва [Електронний ресурс] // Нацiональна спiлка краєзнавцiв України: офiц. веб. сайт. – Режим доступу: <http://nsku.org.ua/?p=6311>

ГЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Завгородній Ю. Ю. (м. Запоріжжя)

Три зустрічі і мегалітофілія

Мініатюра про людей та любов до великого каміння

Вкотре пересвідчуюсь, що у подорожах обтяжливе і беззмістовне буденне, наче кудись зникає. Натомість, невідомо звідки з'являється відчуття чудесного, а події набувають символічного значення. Розпорошені смисли несподівано концентруються, створюючи важливі і змістовні візерунки. У результаті – мимоволі, повільно, але невпинно помічаєш, як потрапляєш під магічний вплив зосереджених у часі та у просторі справжніх подій.

Зустрічі з незнайомими людьми – одна з найважливіших складових цього досвіду дороги. Але найкраще їхню особливість помічаєш не під час будь-якої подорожі, а саме тих, які спрямовані на знайомство з особливими місцями. Останні ж називають по різному: чи то сакральними і магічними, чи то місцями сили. Щоразу, коли вирушаєш у чергову таку подорож, ловиш себе на думці, що можлива зустріч із чудесним не тільки важлива, а і водночас невловима та непередбачувана. Тому. їдеш в очікуванні, затамувавши подих.

Так сталося і цього дня під час нашої з паном Ігорем мандрівки грудневим приазовським степом.

Зустріч перша. Шукаючи найвищу точку Запорізької області, ми дещо заблукали серед величезних відвалів гранітних кар'єрів, які істотно підсилили і без того нерівний рельєф місцевості. Перша наша спроба піднятися на Бельмак-Могилу¹ була невдалою. Замість природної гори ми опинились на рукотворній. Поки піднімались, до нас приєднався якийсь хлопець. Привітавшись із незнайомцем, я спробував дізнатись у нього про Бельмак-Могилу. Але моя спроба виявилась марною. Хлопець, який працював охоронцем на найближчому гранітному кар'єрі, ув'язався за нами не спроста. Він, як виявилось, виконував свої службові обов'язки. Мабуть, не так часто жалують місцеві терикони сторонні люди, особливо у неділю. Хоча родом хлопець був із сусіднього району, про Бельмак-Могилу він нічого не знав. Дивлячись на нього, я не утримався і запитав, що він читає й як розуміє сенс життя. Відповіді отримав лаконічні та промовисті: «Читати мені ніколи, бо постійно чимось зайнятий. А смисл життя вбачаю у тому, щоб мати дуже багато грошей». На цьому ми розстались. Хлопець пішов собі у сторожку, а ми поїхали далі шукати потрібну нам гору.

Зустріч друга. За кілька хвилин нам стало зрозуміло, що заблукали і без допомоги місцевих мешканців не обійтись. Як раз поруч на велосипеді їхав чоловік середнього віку у військовому однострої з нарукавною нашивкою «Державний прапор України». Пан Ігор зупинив навпроти нього машину. Тим часом, опустивши бокове скло і представившись, я звернувся з питанням як знайти Бельмак-Могилу. Пан Олександр, а так звали чоловіка, охоче пояснив нам найкоротшу дорогу до гори. Ми подякували і вже збирались їхати, як я знову запитав: «А Ви знаєте, що Бельмак-Могила – найвища висота Запорізької області

¹ Бельмак-Могила – це гора, сформована виходом докембрійських кристалічних порід Українського щита. Її найвищу точку увінчує давній курган. Назва «Бельмак» з тюркської мови перекладається як «Головна висота», «Те, що розділяє». Поблизу Бельмак-Могили свій початок беруть кілька степових річок (Гайчур, Кінська (Кінські Води), Берда).

над рівнем моря»? Тут пан Олександр пожвавішав і впевнено відповів: «Ні, не Запорізької!»

«Як не Запорізької?» – здивувався я, розгублено гортаючи путівник і шукаючи в салоні авто геофізичну карту Запорізької області, ще один вагомий аргумент.

«Ця Могила – найвища точка Приазовської височини та усієї Причорноморської низовини!» – енергійно зазначив Олександр і з гордістю розповів ось таку історію:

«Нещодавно я був на армійських зборах у Павлограді. Так от, якось зібрались ми з хлопцями біля географічної карти України і почали розповідати, хто звідки родом. Ті з них, кого призвали з великих міст, знаходили свої рідні міста, показуючи їх на карті. А я їм кажу: «Показати місто, то хіба диво?! А от хто з Вас може показати на карті, де знаходиться власна хата»? Всі тільки руками розвели. Тут я беру і показую на Бельмак-Могили, додаючи, що від цієї знатної гори до моєї хати рукою подати. Всього якихось триста метрів! Як усі хлопці жваво загомоніли...».

Залишали ми пана Олександра неохоче, відчуваючи приязнь як до самого чоловіка, так і до його винахідливого патріотизму.

Біля Бельмак-Могили були вже за десять хвилин. Сама гора ні чим особливим нас не вразила. Хіба що весь час дув надзвичайно сильний вітер. Здавалось, знаходишся десь серед безкрайніх центрально-азійських гірських хребтів-велетнів, а не в українському Приазов'ї. Хмарність і вітер завадили нам насолодитись спогляданням безкрайнього степу, чудові краєвиди якого напевно відкриваються у більш погожі дні. Хоча величезний гранітний кар'єр, який знаходиться прямо під горою, порушує просторову естетику за будь-якої погоди. До того ж він загрожує і самій горі в дуже озорому майбутньому. Такий собі сучасний хаос, розверзши ненаситну пащу, намагається проковтнути збережене упродовж тисячоліть людське минуле та остаточно спотворити споконвічний приазовський ландшафт. Хтозна, можливо, саме ця загроза і непокоїть господарів місця, які намагаючись захистити Бельмак-Могили, здійснюють вітер...

Якщо згадати про артефакти, то нашу увагу привернув не тільки триангуляційний знак, ще не зданий грабіжниками на металобрухт, а і рештки металевого столу та лави, що стояли колись поруч. Хоча саме знак і фіксує той факт, що гора Бельмак-Могила – найвища точка Приазовської височини та Запорізької області, висотою 324 м над рівнем моря.

Окремо ми зупинились біля необробленої гранітної глиби з написом «Геологічний пам'ятник природи Більмак-Могила / Охороняється законом / Н = + 324.07.», виконаним жовтогарячою та білою фарбами. Ця масивна глина, встановлена у підніжжя гори, покликана додатково донести усім прибульцям неординарний статус гори. Для нас же вона виступила ще й унаочненим прикладом сучасного відгону архаїчної практики зі вшанування мегалітів. Мегалітичний хаос кар'єру перетворювався на мегалітичний космос гори. Вже значно пізніше прийшло усвідомлення, що вся наша подорож пройшла під знаком мегалітів, а гранітна глина поблизу Бельмак-Могили була першим із багатьох прикладів сучасної мегалітофільії, які на нас ще чекали.

Від Бельмак-Могили ми попрямували далі на південь до гори Оба-Таш. Там розраховували познайомитись з парком мегалітів, про який дізнались від знайомого завдяки його посту на ФБ.

Разом із собою везли і домашнє завдання, яке полягало у тому, щоб перевірити гіпотезу путівника «Запорозька область. Персональний гид. Запорозьє, 2012. – С. 151» про те, що Бельмак-Могила «у давнину могла грати роль одного з найважливіших культових центрів Приазов'я». Її вирішили перевірити вже після повернення до міста, залучивши відповідну наукову літературу. Про Бельмак-Могилу та її околиці мали б писати, бо, якщо вірити путівнику, свого часу археологи тут розкопали унікальне святилище доби пізньої бронзи у вигляді величезного вогнища і фігур, що нагадують змія та яйце.

Зустріч третя. Гору Оба-Таш² і парк мегалітів на ній нам показав кременезний пан Сергій, що встиг чимало побачити на своєму віку. Його ми розшукали у селі Салтичія, до якого добродій спеціально переїхав із сусіднього райцентру разом із родиною. Раніше він займався спелеологією, створивши ще за радянські часи один із перших спелеологічних клубів в Україні. Переїхавши з містечка до села, пан Сергій не розчинився у постійних і численних селянських клопотах, а знайшов можливість гармонійно поєднувати органічне землеробство з творчістю. Власне, остання нас і зацікавила. Тому ми й відправились на гору Оба-Таш, щоб безпосередньо побачити результат діяльності пана Сергія і його однодумців.

Гора Оба-Таш, як і Бельмак-Могила, є виходом Українського щита. Але якщо Бельмак-Могила домінує серед інших високих гір і пагорбів, то Оба-Таш здіймається серед степового ландшафту, що істотно підсилює її велич. Не так давно на горі припинили видобувати граніт, не встигши завдати їй відчутної шкоди. Робітники пішли, але після себе залишили чимало розкиданих то там, то сям великих необроблених брил граніту. Ще важливою принадою Оба-Таш є її нерозорані схили, що і досі зберігають цілинне степове різнотрав'я. От це особливе місце й облюбував пан Сергій для втілення неординарного проекту – парку мегалітів.

Хоча сам задум ще перебуває у стадії реалізації, багато його складових вже очікують на відвідувачів. Серед них: чималий лабіринт, сонячне коло, храм вітрів і відродження, дольмен, жертovníк, менгіри і навіть амфітеатр та петрогліфи. Ходіння різнонаправленими мегалітичними траєкторіями непомітно змінило внутрішній стан стриманого скепсису, який ще зберігався під час підйому на Оба-Таш і в перші хвилини

² Назва «Оба-Таш» складається з двох ногайських слів «Оба» («Рід», «Плем'я») і «Таш» («Камінь»), що в перекладі українською може означати «Родова Гора» чи «Родовий Камінь».

знайомства з незвичайним парком, на відчуття прогресуючого піднесення. Пан Сергій нам не тільки показував, а і розповідав про кожну мегалітичну композицію, за основу яких, як виявляється, були взяті відомі вітчизняні і світові пам'ятки. Окремо він зупинився і на особливостях гори Оба-Таш. Грунтовні археологічні дослідження ні самої гори, ні її околиць ще не проводились. Але, як припускає пан Сергій, гора не могла не приваблювати давню людину, яка була більш чутлива за сучасну людину до енергетично насичених та атрактивних місць. А саме таким і є Оба-Таш, про що свідчать біолокаційні розвідки пана Сергія.

Гора помітно вирізняється з поміж безкрайнього, але, переважно степового ландшафту своєю висотою, яка спрямовує її до іншого, ще більш безкрайнішого простору – Неба. Особливість Оба-Таш підсилює магічна і сувора краса її гранітного верхів'я та захоплюючий вид двох безмежностей: степу і Неба, які ніби перетинаються на горі. Складається враження, що парк мегалітів покликаний налаштувати сучасну людину на ці вищі вібрації, очищуючи її від нальоту буденності. Дійсно, коли всі мегалітичні композиції пройдено, і ти опиняєшся на вершині гори, відбувається якесь дивовижне перетворення: тебе починають переповнювати стани піднесення, безмежності і польоту. Якщо у мандрівки буває акме, то акме нашої мандрівки була вершина гори Оба-Таш! Хотілось дивитись і вбирати у себе цю невимовну красу безмежності цілу вічність, аби потім відштовхнувшись від землі, розчинитись у небесній блакиті, вже підфарбованої проміннями вечірнього сонця...

Але потрібно було повертатись. Не перестаю дивуватись людській здатності повертатись зі змінених станів свідомості: чи то екстазу, чи то інстазу до базових (буденних) станів. От і цього разу вкоріненість у буденність вкотре перемогла.

Завершувалась наша третя зустріч, а з нею і знайомство з сучасними проявами мегалітофілії у степовому Запорозжжі. Виявляється, архаїчна схильність до увічнення брил необробленого каміння зовсім не зникла і нагадує про себе у наш час у досить несподіваний, але такий симпатичний спосіб.

Подякувавши пану Сергію за його чудову екскурсію і дивовижний проект, ми вирушили у зворотній бік. З кожною миттю магічна атмосфера гори Оба-Таш віддалялась від нас не тільки в часі, а і в просторі. Але набутий досвід ще довго не відпускав, не відпускає він і зараз, змушуючи писати ці рядки. Хоча буденність і взяла своє, пам'ять закарбувала пережите. Враження виявились фотографічно міцними. І ще не один і не один день по поверненню був змушений почувати себе, ніби роз'єднаним між тут і там...

P. S.

А на наступний день зранку на священній Хортиці з'явилися ось ці рядки:

На горі Оба-Таш

Тут в Небо миттєво підносить,

В чарівну безмежність уносить.

Кайдани тяжіння зникають,

Думки безпорадні блукають,

Слова, почуття застигають...

ЕКОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Петроченко В. І. (м. Запоріжжя)

**Рідкісні первоцвіти Запорізького
Правобережжя**

Загальний огляд раритетної весняної флори Запорізького Правобережжя (видовий склад, охоронний статус, поширення, морфоекологічна характеристика, місця зростання, проблеми збереження)

Населення Землі з кожним роком неухильно збільшується. Зростають потреби і, як наслідок, посилюється вплив людства на навколишнє середовище. Порушення природних комплексів і забруднення довкілля призводить до зниження ландшафтного та біологічного різноманіття, що, в свою чергу, порушує структуру і функціонування екологічних систем.

Однією з найгостріших екологічних проблем є збереження генофонду рослин і тварин. Саме для цього складаються переліки рідкісних та зникаючих видів, так звані Червоні книги та списки різного рівня – від міжнародного до регіонального [5; 8; 22; 25].

Найбільше занепокоєння викликає стан популяцій рідкісних ранньоквітучих видів рослин – первоцвітів, які найбільше страждають внаслідок нерозумної людської діяльності. Відомості про рідкісні та зникаючі види первоцвітів ряду регіонів України, у т. ч. Запорізької області, є фрагментарними і неповними [1; 5-6; 9-11; 20-24]. Це стосується також крайнього Північного Заходу області, так званого Запорізького Правобережжя, яке стало місцем наших досліджень в останні 30 років [2; 14-15; 17; 19].

Основні дослідження були проведені нами у весняний період 2000-2008 рр. Експедиціями були охоплені долини всіх річок та всі великі балки Запорізького Правобережжя. Перевага віддавалась маршрутам, які проходили через об'єкти природно-заповідного фонду та по долинах малих річок регіону. Найбільш ретельно досліджено територію ландшафтного заказника «Верхів'я балки Кайдацької» з прилеглою долиною р. Верхня Хортиця.

Назви таксонів рослин наводяться відповідно до сучасних наукових зведень [11; 25].

Морфоекологічна характеристика первоцвітів надана за загальноприйнятою класифікацією, викладеною у роботі В. В. Тарасова [20].

Для визначення рясноти рослин користувались шкалою Друде:

- *soc* (*socialis*) – рослини утворюють суцільне покриття;
- *cop3* (*copiosa 3*) – дуже рясно (рослин багато, але суцільного покриття вони не утворюють);
- *cop2* (*copiosa 2*) – рясно;
- *cop1* (*copiosa 1*) – досить рясно;
- *sp* (*sparsae*) – розсіяно;
- *sol* (*solitariae*) – рідко;
- *un* (*unicum*) – поодинокі.

Стаття складається з чотирьох частин. У першій частині наводиться коротка характеристика району досліджень. У другій частині надається загальний огляд раритетної весняної флори Запорізького Правобережжя. Третя – найбільша – частина статі включає видові нариси про рідкісні первоцвіти. У четвертій частині розглядаються проблеми збереження раритетної весняної флори регіону.

Запорізьке Правобережжя: коротка фізико-географічна характеристика

Запорізьке Правобережжя розташоване в північно-західній частині Запорізької області, західною межею його є р. Дніпро. На півночі, заході та півдні Запорізького Правобережжя проходить межа з Дніпропетровською областю. Адміністративно Запорізьке Правобережжя належить до Запорізького району, Дніпровського та Хортицького районів м. Запорожжя [3; 15].

У тектонічному відношенні район розташований у межах Середньо-Придніпровського блоку Українського кристалічного щита. За геоморфологічним районуванням Правобережжя знаходиться на Азово-Придніпровській височині у двох геоморфологічних областях: Придніпровській і Запорізькій височинах. Більш розчленованими є ділянки, прилеглі до Дніпра, які входять до складу річкової долини [15; 16].

Клімат району помірно-континентальний з вираженими посушливо-суховійними явищами, типовий для клімату степів. Для нього характерні: порівняно малосніжна холодна зима та спекотне літо. Середня температура червня складає + 22,6°C, середня температура січня –5,4°C. Більша частина опадів надходить з Атлантики. Їх середня кількість складає 472 мм [15].

Водну мережу району складають малі степові річки басейну Дніпра: Томаківка, Верхня Хортиця Середня Хортиця (Бабурка), Нижня Хортиця та ін. На більшості з них створені штучні водойми – ставки і водосховища. Вони використовуються для меліорації та риборозведення [15].

Грунтовий покрив району представлений в основному чорноземами. Переважають чорноземи звичайні середньо- та малогумусні. По долинах річок та балках розповсюджені лучно-чорноземні та дернові ґрунти на делювальних та алювальних відкладах. Подекуди зустрічаються болотні та заплавні ґрунти [15].

Рослинність у природному стані збереглася лише на 5% всієї площі району. Ще 14-15% зайняті луками, пасовищами, сіножаттями, болотами та штучними лісонасадженнями. Загалом, Запорізьке Правобережжя розташоване у підзоні різнотравно-типчакково-ковильових степів. Вони збереглися в основному по балках, долинах річок та вздовж Дніпра. Площа природних лісів складає 3-4% від площі району. Уздовж балок та серед полів створені захисні протиерозійні лісонасадження. По днищах балок, без постійних водотоків, а також на місці зведених лісів утворились суходільні луки. На постійно зволжених днищах балок та вздовж річок сформувались заплавні луки. По

берегах водойм та річок росте болотна рослинність, у товщі води – водна. Флора району, за нашими оцінками та літературними даними, включає біля 1250 видів вищих та більше 300 видів нищих рослин [14-15; 19-21].

Зональні ландшафти представлені північностеповими місцевостями з розораними звичайними чорноземами на антропогенових лесовидних суглинках, в минулому під різнотравно-злаковою рослинністю, з байрачними лісами, на породах щита, перекритих палеогеновими та неогеновими пластовими відкладами, а також на неогенових піщано- і вапнякових пластових відкладах, припідняті та низинні, середньо- і добре дреновані. Інтразональні ландшафти представлені: 1) яружно-балковими місцевостями, з різномітими та намитими підзональними ґрунтами, місцями розораними; 2) сучасними заплавами місцевостями з лучними, місцями засоленими ґрунтами і солончаками; 3) плавнями; 4) терасними річково-долинними місцевостями, з підзональними ґрунтами місцями розораними (в основному перших-других надзаплавних терас) [3; 15-16].

У межах Запорізького Правобережжя у різні роки створено 35 природно-заповідних об'єктів місцевого (обласного) значення, у т. ч. 21 заказник та 11 пам'яток природи [4; 18]. Відомості про основні об'єкти ПЗФ регіону представлені нижче у таблиці.

Природно-заповідний фонд Запорізького Правобережжя (основні об'єкти)

№ з/п	Категорія, вид об'єкту ПЗФ	Назва об'єкту	Розташування об'єкту	Рік створення	Площа, га
1.	зл	«Ґрунтозахисне лісонасадження»	окол. с. Федорівка	1984	210
2.	зб	«Острів Таволжанський»	Запорізьке водосховище	1984	45
3.	ппб	«Балка Крилівська»	окол. с. Крилівка	1972	5
4.	ппк	«Балка Лукашева»	окол. с. Малишевка	1990	46
5.	зб	«Цілинна балка»	окол. с. Малишевка	1987	5
6.	зл	«Балка Малишевська»	окол. с. Малишевка	1998	49
7.	зл	«Балка Гадюча»	окол. с. Володимирівка	1998	16,8
8.	зл	«Володимірівській»	окол. с. Володимирівка	1998	18
9.	зл	«Балка Хуторська»	окол. с. Сонячне	1998	7
10.	зл	«Верхів'я балки Канцерівка (Кайдацька)»	окол. с. Верхня Хортиця	1998	135,1
11.	зл	«Томаківський»	окол. с. Михайлівка	1998	78,7
12.	зл	«Балка Ручаєвська»	окол. с. Ручаєвка	1998	112,6
13.	ппб	«Цілинна ділянка балки Канцерівка»	окол. с. Високогірне	1972	5
14.	зб	«Балка Канцерівка»	окол. с. Канцерівка	1980	20
15.	зб	«Солов'їний Гай»	Хортицький район м. Запоріжжя	1980	45
16.	зе	«Цілинна балка»	окол. с. Нижня Хортиця	1984	4
17.	зб	«Цілинна ділянка»	окол. с. Смоляне	1980	1,5
18.	зе	«Урочище Олень»	окол. с. Розумівка	1984	10
19.	зб	«Балка Трущевська»	окол. с. Біленьке	1980	3
20.	зб	«Балка Вовча»	окол. с. Біленьке	1980	1,5
21.	зб	«Балка Пушинська»	окол. с. Біленьке	1980	1

Умовні позначення: зл – заказник ландшафтний;
 зб – заказник ботанічний;
 зе – заказник ентомологічний;

ппк – пам'ятка природи комплексна;
 ппб – пам'ятка природи ботанічна.

Раритетна весняна флора Запорізького Правобережжя: загальний огляд

За нашими та літературними даними, у межах Запорізького Правобережжя зростають:

8 видів первоцвітів, занесених до Червоної книги України:

- горицвіт волзький – *Adonis wolgensis* Steven;
- сон лучний [чорніючий] – *Pulsatilla pranensis* (L.) Mill. [*P. nigricans* Stoerck];
- брандушка різнокольорова – *Bulbocodium versicolor* (Ker-Gawl.) Spreng.;
- шафран сітчастий – *Crocus reticulatus* Steven ex Adams;
- рябчик руський – *Fritillaria ruthenica* Wikstr.;
- тюльпан гранітний – *Tulipa graniticola* (Klok. et Zoz) Klok.;
- тюльпан дібровний – *Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz;
- рястка Буше – *Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Asch.

12 видів первоцвітів, занесених до Червоного списку Запорізької області:

- анемона лісова – *Anemone sylvestris* L.;
- авринія скельна – *Aurinia saxatilis* (L.) Desv.;
- валеріана пагононосна – *Valeriana stolonifera* Czern.;
- валеріана бульбиста – *Valeriana tuberoza* L.;
- півники карликові – *Iris pumilla* L.;
- зірочки цибулиноносні – *Gagea bulbifera* (Pall.) Salisb.;
- зірочки богемські [Шовіца] – *Gagea bohemica* (Zauschn.) Schult. et Schult.;
- [G. szovitsii (Lang.) Besser ex Schult. et Schult.];
- проліска дволиста – *Scilla bifolia* L.;
- проліска сибірська – *Scilla siberica* Haw.;
- белевалія сарматська – *Bellevalia sarmatica* (Pall. ex Georgi) Woronow;
- гіацинтик блідий – *Hyacinthella leucophaea* (K. Koch) Schur;
- конвалія звичайна – *Convallaria majalis* L.

Інформація щодо знахідок у Запорізькому Правобережжі ще ряду видів раритетних первоцвітів потребує підтвердження. Зокрема це стосується наступних видів:

1. **Горицвіт весняний** – *Adonis vernalis* L. Червона книга України (неоцінений). Б. А. Барановський вказує цей вид для узбережжя Запорізького водосховища у межах Запорізького Правобережжя [1], В. В. Кучеревський – для районів Дніпропетровської області, що безпосередньо межують із Запорізьким Правобережжям [9; 10].
2. **Гіацинтик Палласів** – *Hyacinthella pallasiana* (Steven) Losinsk. Червона книга України (вразливий). В останній редакції Червоної книги України (2009) вид вказується для окол. м. Запорожжя [22].
3. **Рябчик малий** – *Fritillaria meleagroides* Patr. ex Schult. et Schult. Червона книга України (вразливий). В останній редакції Червоної книги України (2009) вид вказується для узбережжя Запорізького водосховища у межах Запорізького Правобережжя [22].
4. **Зірочки Пачоського** – *Gagea paczoskii* (Zapal.) Grossh. Червоний список Запорізької області (рідкісний вид). Відомості про наявність популяції виду у ландшафтному заказнику «Верхів'я балки Кайдацька» потребують додаткових досліджень (наші попередні дані).
5. **Зірочки українські** – *Gagea ucrainica* Klok. Червоний список Запорізької області (рідкісний вид). У нашому архіві є дані про знахідки виду на початку 2000-х років у гранітному кар'єрі з прилеглими ділянками (окол. с. Ручаєвка), на відслоненнях

гранітів в балці Канцерівка, скелястому узбережжі р. Дніпро у Хортицькому районі м. Запоріжжя.

6. **Зозулинець шоломоносний** – *Orchis militaris* L. Червона книга України (вразливий). Відомості про наявність популяції виду у ландшафтному заказнику «Балка Гадюча» потребують додаткових досліджень (наші попередні дані).

Крім того, у Дніпропетровській області біля північної межі з Запорізьким Правобережжям В. В. Кучеревським відмічено занесену до Червоного списку Запорізької області **анемону жовтецеву** (*Anemone ranunculoides* L.) [9; 10].

На о. Хортиця, географічно та історично пов'язаному з Запорізьким Правобережжям, зареєстровано ще ряд інших видів рідкісних первоцвітів, зокрема [7; 12-14; 19; 22]:

1. Гадюча цибулька занедбана – *Muskari neglectum* Guss ex Ten.;
2. Анемона жовтецева – *Anemone ranunculoides* L.;
3. Суріпка звичайна – *Barbarea vulgaris* W. T.;
4. Буглосоїдес Черняєва – *Buglossoides czernjievii* (Klokov) Czerep.;
5. Роговик несправжньоболгарський – *Cerastium pseudobulgaricum* Klokov;
6. Ряст Маршалла – *Corydalis marschalliana* Pers.;
7. Ряст Пачоського – *Corydalis paczoskii* N. Busch.;
8. Люцерна маленька – *Medicago minima* (L.) L. ex Bartal.;
9. Гадюча цибулька занедбана – *Muscari neglectum* Guss. ex Ten.;
10. Зозулинець салеповий – *Orchis morio* L.;
11. Зозулинець болотний – *Orchis palustris* Jacq.;

Нижче у видових нарисах надається інформація про статус охорони, належність до життєвих форм, хорологічних та морфоекологічних груп, розповсюдження, місцезростання, стан популяцій раритетних видів первоцвітів Запорізького Правобережжя, наводяться відповідні карти та авторські фотографії. Червоним кольором позначені місця знахідок рослин за літературними даними, помаранчевим або жовтим – за нашими даними.

У видових нарисах ми користувались наступними (крім загальноприйнятих) скороченнями:

окол. с.	- околиця села (селища);	зб	- заказник ботанічний;
ур.	- урочище;	зе	- заказник ентомологічний;
б.	- балка;	ппк	- пам'ятка природи комплексна;
зл	- заказник ландшафтний;	ппб	- пам'ятка природи ботанічна.

Раритетна весняна флора Запорізького Правобережжя: видові нариси

1. РОДИНА ЖОВТЕЦЕВИ – *LILIACEAE* – ЛЮТИКОВЫЕ

1.1. Горіцвіт волзький – *Adonis wolgensis* Steven – Горіцвет волжский

Природоохоронний статус. Червона книга України (неоцінений).

Хорологічна характеристика. Євросибірський степовий вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [6; 22; 23]. Наші дані: верхів'я р. Суха Сура (окол. с. Миколай-Поле), б. Осипова (Канцерівка), окол. с. Федорівка, б. Крилівська, ппб «Балка Крилівська», б. Петерса, б. Лісова, б. Видіна, б. Виноградна, б. Вільна (Відрадненська), узбережжя Відрадненської затоки, б. Гадюча (окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», ппк «Балка Лукашева», окол. с. Радянське, зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча», зл «Володимирівський», окол. с. Володимирівське), долина р. Томаківка (окол. с. Петропіль, окол. с. Веселе, окол. с. Урицьке, окол.

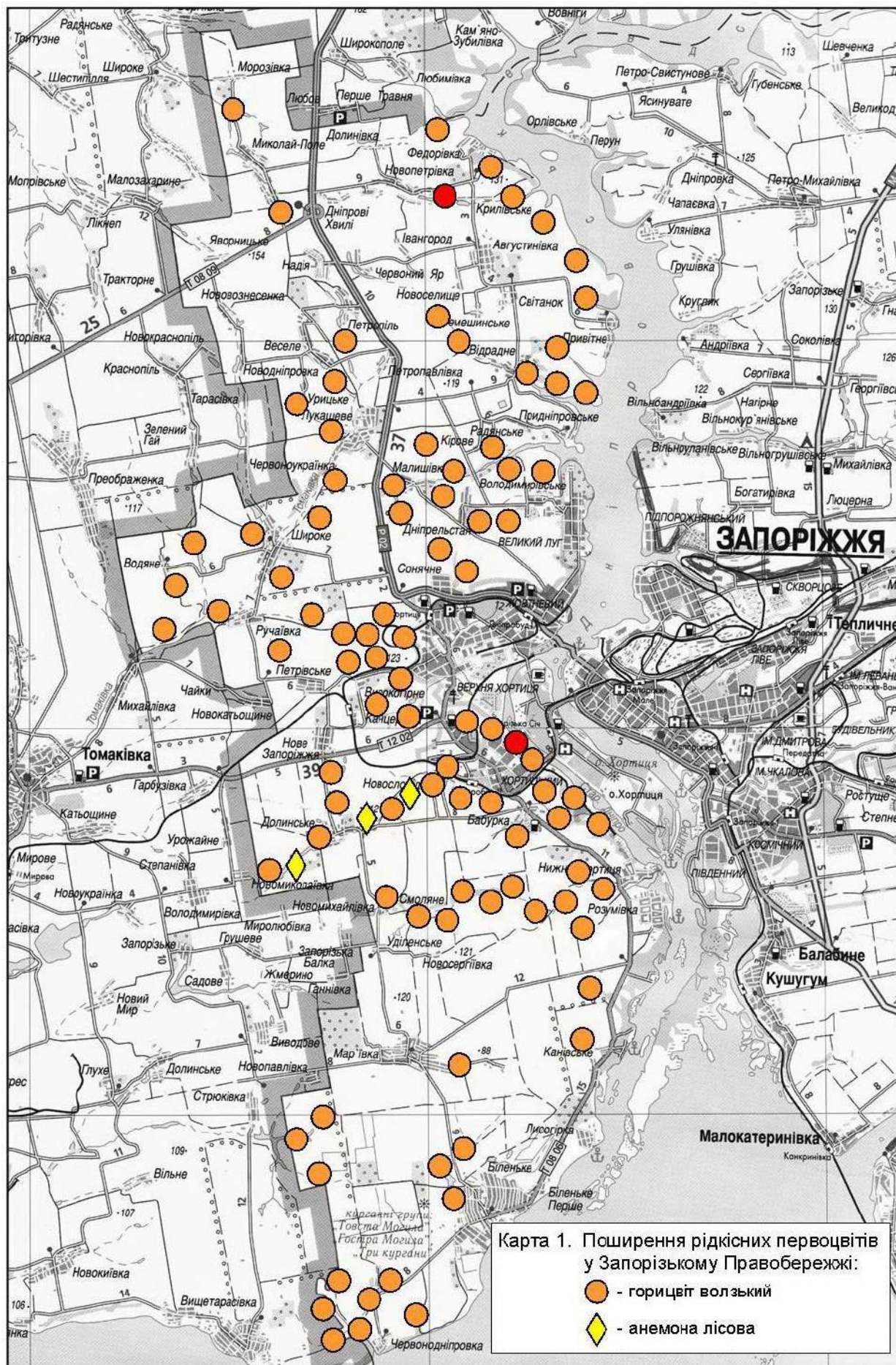

Рис. 1. Горицвіт волзький

с. Лукашеве, окол. с. Широке, зл «Балка Ручаєвська», зл «Томаківський», окол. с. Водяне), долина р. Верхня Хортиця (б. Хуторська, зл «Балка Хуторська», зл «Верхів'я балки Кайдацька», зб «Балка Канцерівська», ппб «Цілинна ділянка балки Канцерівська», ур. Вирва), балки узбережжя р. Дніпро від ур. Вирва до Піщаного кар'єру (Хортицький район м. Запоріжжя), долина р. Середня Хортиця (окол. с. Долинське, окол. с. Нове Запоріжжя, окол. с. Новослобідка, окол. с. Бабурка), долина р. Нижня Хортиця (окол. с. Смоляне, зб «Цілинна ділянка», окол. с. Новосергіївка, окол. с. Нижня Хортиця, зе «Цілинна балка»), б. Канівська, б. Крутий Яр, окол. с. Мар'ївка, б. Грушева, б. Біленька (окол. с. Біленьке, зб «Балка Трущевська»), зб «Балка Пушинська», б. Дубова, б. Червона, зб «Балка Вовча» (карта 1).

Рис. 2. Анемона лісова

Морфоекологічна характеристика. Короткокореневищний багаторічник, степовий ксеромезофіт (рис. 1).

Місця зростання. Справжній різнотравно-типчаково-ковиловий степ (*sp-cop2*), лучний та чагарниковий степ (*sol-cop1*), розріджені штучні лісонасадження та чагарники на їх місці (*sol-sp*).

1.2. Анемона лісова – *Anemone sylvestris* L. – Ветренниця лесная

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (вид з малочисельними популяціями).

Хорологічна характеристика. Центральноеазійсько-європейський неморальний вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [5; 23]. Наші дані: долина р. Середня Хортиця (окол. с. Долинське) (карта 1).

Морфоекологічна характеристика. Короткокореневищний багаторічник, лісовий ксеромезофіт (рис. 2).

Місця зростання. Байрачні ліси та чагарники на узліссях, суходільні луки (*sol*).

1.3. Сон лучний – *Pulsatilla pranensis* (L.) Mill. – Прострел луговой

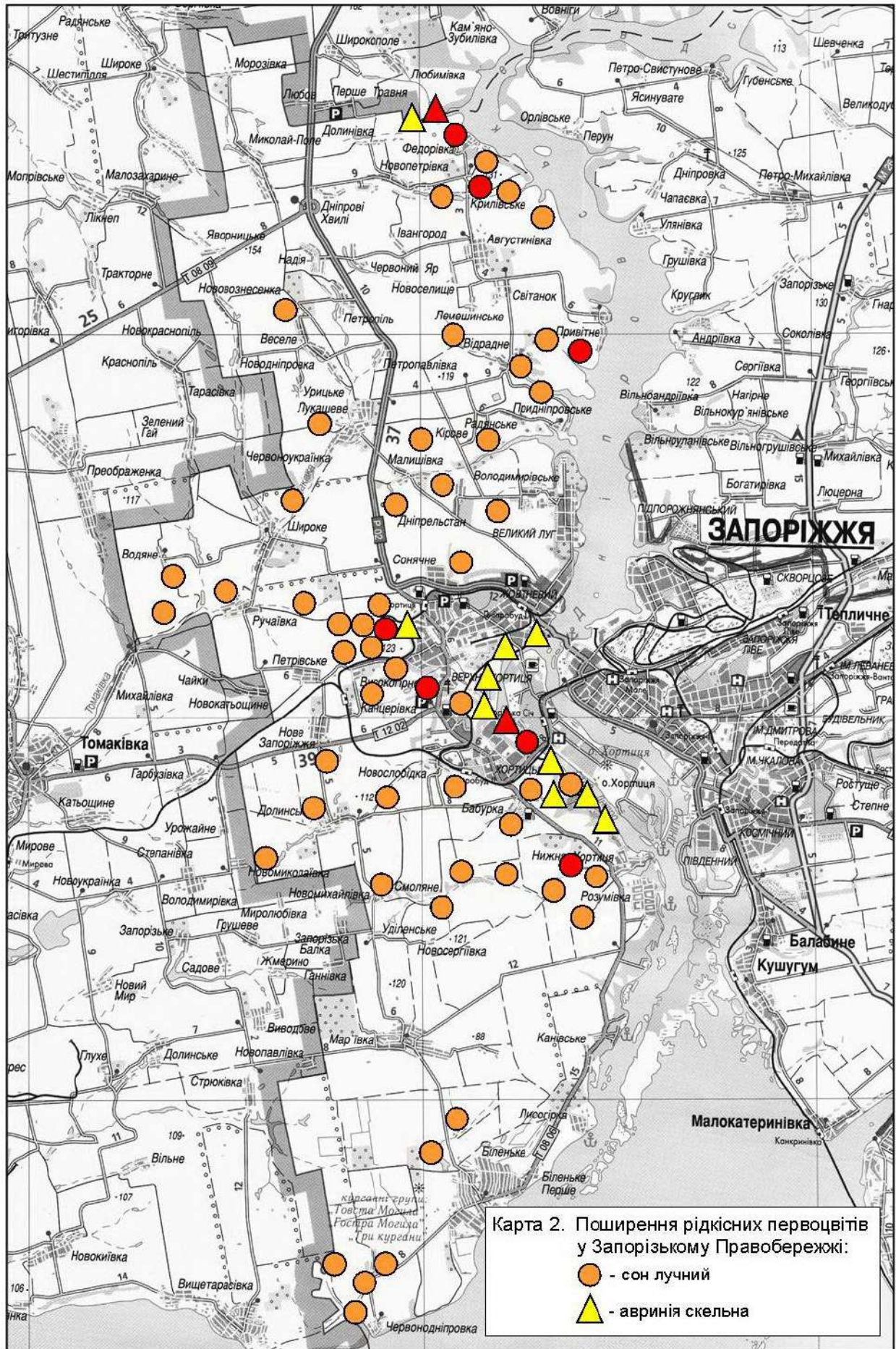
Природоохоронний статус. Червона книга України (неоцінений).

Хорологічна характеристика. Центральноевропейський вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [1; 6; 23; 24]. Наші дані: окол. с. Федорівка, б. Крилівська (окол. с. Крилівське, ппб «Балка Крилівська»), окол. с. Августинівка, б. Виноградна, б. Вільна, окол. с. Відрадне, долина р. Томаківка (окол. с. Веселе, окол. с. Лукашеве, окол. с. Широке, зл «Балка Ручаєвська», зл «Томаківський», окол. с. Водяне), б. Гадюча (окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», ппк «Балка Лукашева», окол. с. Радянське, зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча», зл «Володимирівський», окол. с. Володимирівське), долина р. Верхня Хортиця (зл «Балка Хуторська», зл «Верхів'я балки Кайдацька», зб «Балка Канцерівська», ппб «Цілинна ділянка балки Канцерівська», ур. Вирва), балки узбережжя р. Дніпро від ур. Вирва до Піщаного кар'єру (Хортицький район м. Запоріжжя), долина р. Середня Хортиця (окол. с. Долинське, окол. с. Нове Запоріжжя, окол. с. Новослобідка, окол. с. Бабурка), долина р. Нижня Хортиця (окол. с. Смоляне, зб «Цілинна ділянка», окол. с. Нижня Хортиця, зу «Урочище Олень», зе «Цілинна балка»), окол. с. Біленьке, зб «Балка Трущевська», балка Червона, б. Дубова, зб «Балка Вовча» (карта 2).

Рис. 3. Сон лучний

Морфоекологічна характеристика. Стрижньокореневий багаторічник, лучний ксеромезофіт (рис. 3).

Місця зростання. Лучний степ (*sp-cop2*), справжній та чагарниковий степ (*sol-cop1*), суходільні луки (*sol-cop1*), розріджені штучні лісонасадження та чагарники на їх місці (*sol-sp*).

2. РОДИНА ХРЕСТОЦВІТИ – BRASSICACEAE – КАПУСТНЫЕ

2.1. Авринія скельна – *Aurinia saxatilis* (L.) Desv. – Авринія скальня

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (вид, поширення якого скорочується).

Хорологічна характеристика. Причорноморсько-прикаспійський вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [1; 5; 23]. Наші дані: б. Остапова (Канцерівка), долина р. Верхня Хортиця (зл «Верхів'я балки Кайдацька», ур. Вирва), скелясте узбережжя р. Дніпро від Дніпрогесу до Піщаного кар'єру (Дніпровський і Хортицький район м. Запоріжжя), долина р. Середня Хортиця (карта 2).

Морфоекологічна характеристика. Стрижньокореневий напівкущик, петрофітний ксеромезофіт (рис. 4).

Місця зростання. Відкриті ділянки виходів гранітів на денну поверхню (*sol-cop2*).

3. РОДИНА ВАЛЕРІАНОВІ – VALERIANACEAE – ВАЛЕРИАНОВЫЕ

3.1. Валеріана пагононосна – *Valeriana stolonifera* Czern. – Валеріана побегоносна

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (рідкісний вид).

Хорологічна характеристика. Середземноморсько-причорноморський вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [10]. Наші дані: зл «Балка Малишевська», ппк «Балка Лукашева», зл «Верхів'я балки Кайдацька», окол. с. Долинське, б. Червона (зб «Балка Вовча») (карта 3).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, підземностолонний геофіт, лісовий ксеромезофіт.

Місця зростання. Суходільні луки, лучний і чагарниковий степ, узлісся, рідколісся (*sol-sp*).

Рис. 4. Авринія скельна

Рис. 5. Валеріана бульбиста

3.2. Валеріана бульбиста – *Valeriana tuberoza* L. – Валериана клубненосная

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (вид, поширення якого скорочується).

Хорологічна характеристика. Середземноморсько-причорноморський вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [10]. Наші дані: Хортицький район м. Запорожжя (скелясте узбережжя Дніпра від ур. Вирва до Піщаного кар'єру) (карта 3).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, підземностолонний геофіт, петрофітний мезоксерофіт (рис. 5).

Місця зростання. Кам'янисті та петрофітностепові схили та чагарники (*sol-cop1*).

4. РОДИНА МЕЛАНТІЄВИ – *MELANTHIACEAE* – МЕЛАНТИЕВЫЕ

4.1. Брандушка різнокольорова – *Bulbocodium versicolor* (Ker-Gawl.) Spreng. Брандушка разноцветная

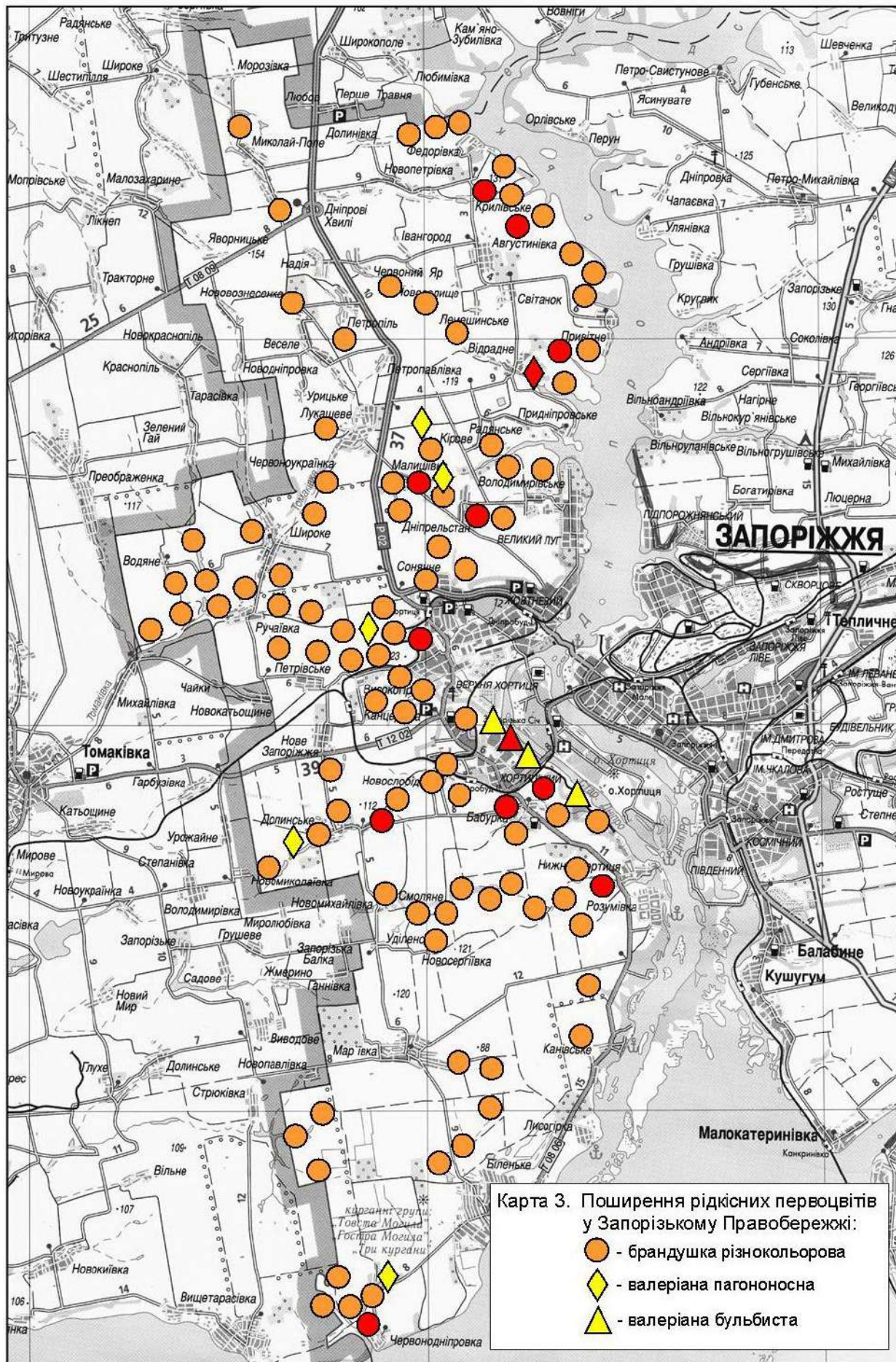
Природоохоронний статус. Червона книга України (вразливий).

Хорологічна характеристика. Північнопричорноморсько-прикавказький вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [6; 23; 24]. Наші дані: верхів'я р. Суха Сура (окол. с. Миколай-Поле), б. Остапова (Канцерівка), окол. с. Долинівка, окол. с. Федорівка, зл «Грунтозахисне лісонасадження», б. Крилівська (окол. с. Крилівське, ппб «Балка Крилівська»), окол. с. Августинівка, б. Виноградна, б. Вільна (окол. с. Червоний Яр, окол. с. Відрадне), долина р. Томаківка (окол. с. Петропіль, окол. с. Веселе, окол. с. Лукашеве, окол. с. Широке, зл «Балка Ручаєвська», зл «Томаківський», окол. с. Водяне), б. Гадюча (окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», ппк «Балка

Рис. 6. Брандушка різнокольорова

Піщаного кар'єру (Хортицький район м. Запоріжжя), долина р. Середня Хортиця (окол. с. Долинське, окол. с. Нове Запоріжжя, окол. с. Новослобідка, окол. с. Бабурка), долина Лукашева», окол. с. Радянське, зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча», зл «Володимирівський», окол. с. Володимирівське), долина р. Верхня Хортиця (зл «Балка Хуторська», зл «Верхів'я балки Кайдацька», зб «Балка Канцерівська», ппб «Цілинна ділянка балки Канцерівська», ур. Вирва), балки узбережжя р. Дніпро від ур. Вирва до р. Нижня Хортиця (окол. с. Смоляне, зб «Цілинна ділянка», окол. с. Новосергіївка, окол. с. Нижня Хортиця, зу «Урочище Олень», зе «Цілинна балка»), б. Ярок, б. Канівська, б. Крутий Яр, окол. с. Мар'ївка, б. Бузиновата, б. Грушева, окол. с. Біленьке, зб «Балка Трущевська», балка Червона, зб «Балка Вовча» (карта 3).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, бульбоцибулинний геофіт, степовий ксеромезофіт (рис. 6).

Місця зростання. Лучний степ (*cop2-soc*), справжній степ (*cop2-cop3*), чагарниковий степ (*cop1-cop3*), суходільні луки (*cop1-cop3*), розріджені чагарники та штучні лісонасадження на місці степів (*sol-cop2*).

5. РОДИНА ПІВНИКОВІ – *IRIDACEAE* – ИРИСОВЫЕ

5.1. Шафран сітчастий – *Crocus reticulatus* Steven ex Adams – Шафран сетчатый

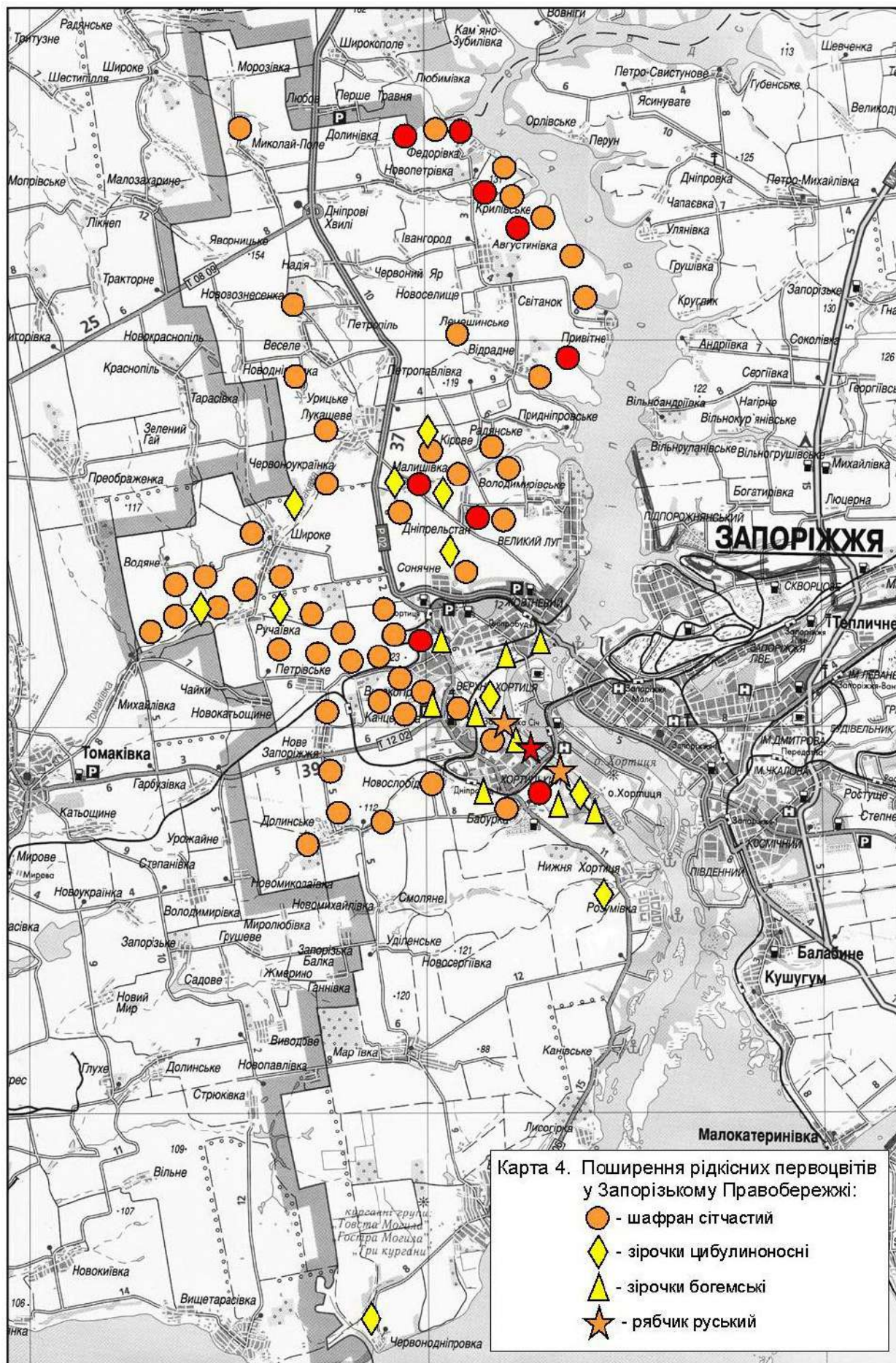
Природоохоронний статус. Червона книга України (неоцінений).

Хорологічна група. Малоазійсько-субсередземноморський вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [6; 23; 24]. Наші дані: верхів'я р. Суха Сура (окол. с. Миколай-Поле), окол. с. Федорівка, б. Крилівська, б. Виноградна, окол. с. Відрадне, долина р. Томаківка (окол. с. Урицьке, окол. с. Веселе, окол. с. Лукашеве, окол. с. Широке, зл «Балка Ручаєвська», зл «Томаківський», окол. с. Водяне), б. Гадюча (окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», ппк «Балка Лукашева»,

Рис. 7. Шафран сітчастий

окол. с. Радянське, зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча», зл «Володимирівський», окол. с. Володимирівське), долина р. Верхня Хортиця (б. Хуторська, зл «Верхів'я балки Кайдацька», ппб «Цілинна ділянка балки Канцерівська», зб «Балка Канцерівська»), Дніпровський і Хортицький райони м. Запоріжжя (балки узбережжя р. Дніпро від ур. Вирва до Піщаного кар'єру), долина р. Середня Хортиця (окол. с. Нове Запоріжжя, окол. с. Долинське, окол. с. Новослобідка) (карта 4).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, бульбоцибулинний геофіт, степовий мезоксерофіт (рис. 7).

Місця зростання. Лучний степ (*sp-cop2*), справжній степ (*sp-cop2*), чагарниковий степ (*sp-cop1*), суходільні луки (*sp-cop1*), розріджені чагарники та штучні лісонасадження на їх місці (*sol-sp*).

5.2. Півники карликові – *Iris pumilla* L. – Ирис карликовий

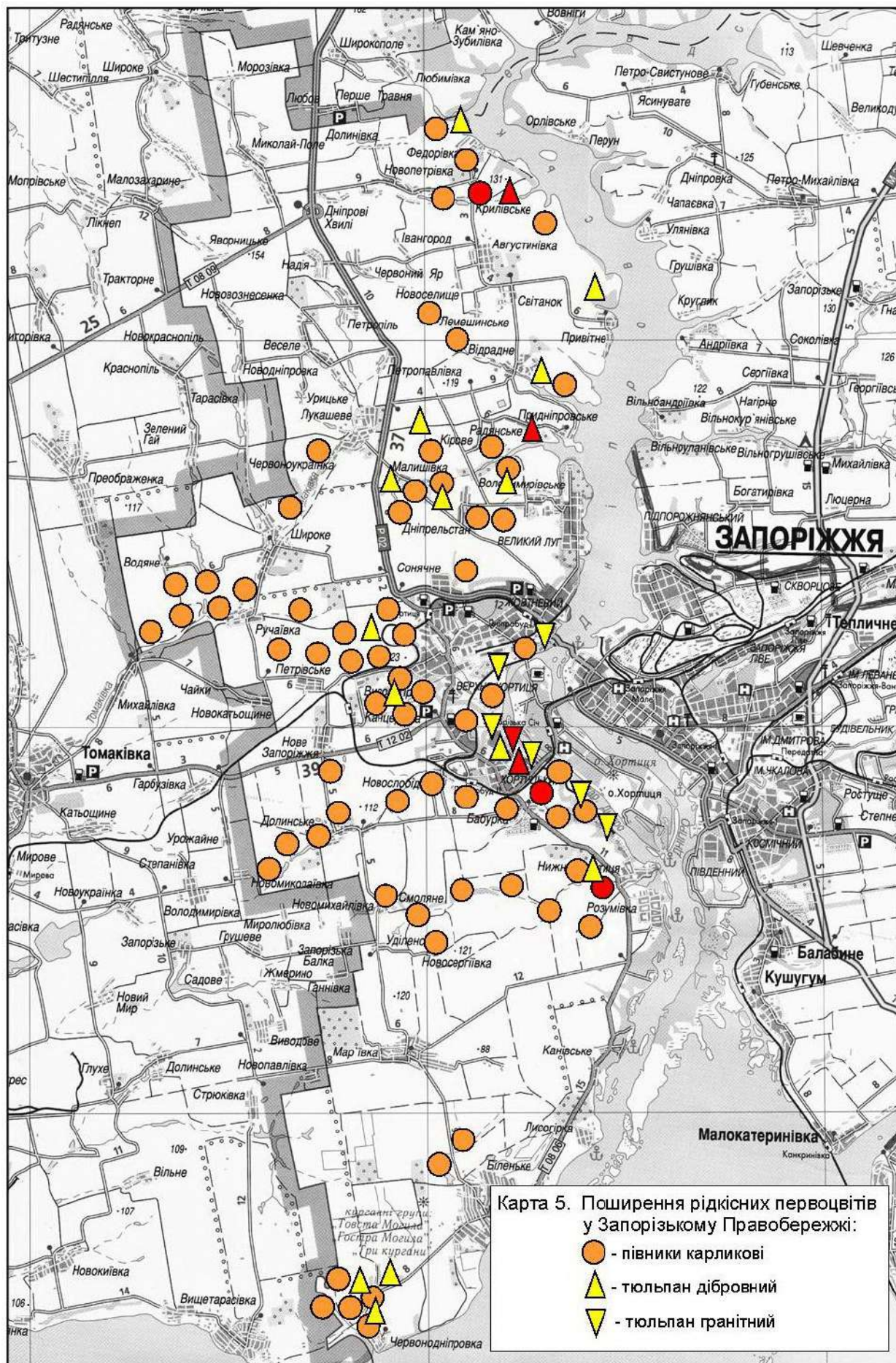
Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (вид поширення якого скорочується).

Хорологічна група. Північнопричорноморсько-прикаспійський вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [5; 6; 23]. Наші дані: окол. с. Федорівка, б. Крилівська, ппб «Балка Крилівська», б. Петерса, б. Вільна (Відраденська), окол. с. Відрадне, б. Гадюча (окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», ппк «Балка Лукашева», окол. с. Радянське, зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча», зл «Володимирівський»), долина р. Томаківка (окол. с. Лукашеве, окол. с. Широке, зл «Балка Ручаєвська», зл «Томаківський», окол. с. Водяне), долина р. Верхня Хортиця (б. Хуторська, зл «Балка Хуторська», зл «Верхів'я балки Койдацька», зб «Балка Канцерівська», ппб «Цілинна ділянка балки Канцерівська», ур. Вирва), Дніпровський і Хортицький район м. Запоріжжя (узбережжя р. Дніпро від Дніпрогесу до Піщаного

Рис. 8. Півники карликові

кар'єру), долина р. Середня Хортиця (окол. с. Долинське, окол. с. Нове Запоріжжя, окол. с. Новослобідка, окол. с. Бабурка), долина р. Нижня Хортиця (окол. с. Смоляне, зб «Цілинна ділянка», окол. с. Нижня Хортиця, зе «Цілинна балка», зе «Урочище Олень»), б. Біленька (окол. с. Біленьке, зб «Балка Трущевська»), б. Дубова, б. Червона, зб «Балка Вовча» (карта 5).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, довгокореневищний літньозелений геофіт, степовий мезоксерофіт (рис. 8).

Місця зростання. Справжній степ (*cop1-cop3*), лучний степ (*cop1-cop2*), чагарниковий степ (*sp-cop1*).

6. РОДИНА ЛІЛІЙНІ – LILIACEAE – ЛИЛЕЙНЫЕ

6.1. Рябчик руський – *Fritillaria ruthenica* Wikstr. – Рябчик русский

Природоохоронний статус. Червона книга України (вразливий).

Хорологічна характеристика. Центральноевразійський диз'юнктивноареальний вид.

Поширення в регіоні. Хортицький район м. Запоріжжя [23; 24]. Наші дані: Дніпровський і Хортицький райони м. Запоріжжя (скелясте узбережжя р. Дніпро від ур. Вирва до Піщаного кар'єру) (карта 4).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, лісовий ксеромезофіт (рис. 9).

Місця зростання. Комплексна петрофітна чагарниково-трав'яниста рослинність (*sol*).

6.2. Зірочки цибулиноносні – *Gagea bulbifera* (Pall.) Salisb. – Гусиный лук луковиценосный

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (вид поширення якого скорочується).

Хорологічна група. Північнопричорноморський ендемік.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [5; 23]. Наші дані: б. Гадюча (ппк «Балка Лукашева», окол. с. Малишевка, зл «Балка Малишевська»), балка Хуторська (окол. с. Сонячне), долина р. Томаківка (окол. с. Широке, окол. с. Ручаєвка, зл «Томаківський»), зл «Верхів'я балки Кайдацька», б. Канцерівська, окол. с. Долинське,

Рис. 9. Рябчик руський

Рис. 10.
Зірочки цибулиноносні

Рис. 11. Зірочки богемські

Дніпровський і Хортицький райони м. Запоріжжя (узбережжя р. Дніпро від ур. Вирва до Піщаного кар'єру), окол. с. Нижня Хортиця, зе «Урочище Олень», балка Червона, окол. с. Червонодніпровка (карта 4).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, степовий ксеромезофіт (рис. 10).

Місця зростання. Справжній, петрофітний та лучний степ (*sol-cop1*).

6.3. Зірочки богемські – *Gagea bohemica (Zauschn.) Schult. et Schult.* – Гусиный лук богемский

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (рідкісний вид).

Хорологічна група. Північнопричорноморський ендемік.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [5; 23]. Наші дані: Гранітний кар'єр з прилеглими ділянками (окол. с. Ручаєвка), виходи гранітів в балках Кайдацька та Канцерівська, Дніпровський і Хортицький райони м. Запоріжжя (скелясте узбережжя р. Дніпро від Дніпрогесу до Піщаного кар'єру), виходи гранітів у долині р. Середня Хортиця (карта 4).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, петрофітний мезоксерофіт (рис. 11).

Місця зростання. Петрофітна трав'яниста рослинність на виходах гранітів (*sp-cop2*).

6.4. Тюльпан гранітний – *Tulipa graniticola (Klok. et Zoz) Klok.* – Тюльпан гранитный

Природоохоронний статус. Червона книга України (вразливий).

Хорологічна характеристика. Приазовський вузькоареальний ендемік.

Поширення у регіоні. Хортицький район м. Запоріжжя [23; 24]. Наші дані: Дніпровський і Хортицький райони м. Запоріжжя (скелясте узбережжя р. Дніпро від Дніпрогесу до Піщаного кар'єру) (карта 5).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, петрофітний мезоксерофіт (рис. 12).

Місця зростання. Петрофітні рослинні угруповання: трав'янисті (*sp-cop1*); розріджені чагарники і ліси (*sol-sp*).

Рис. 12. Тюльпан гранітний

Рис. 13. Тюльпан дібровний

6.5. Тюльпан дібровний – *Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz – Тюльпан дубравний

Природоохоронний статус. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Хорологічна характеристика. Причорноморський ендемік.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [6; 22; 23; 24]. Наші дані: б. Осипова (Канцерівка), окол. с. Привітне, окол. с. Відраденська, б. Гадюча (ппк «Балка Лукашева», окол. с. Малишевка, зл «Балка Малишевська», окол. с. Радянське, зл «Балка Гадюча»), долина р. Верхня Хортиця (зл «Верхів'я балки Койдацька», б. Канцерівська, зб «Балка Канцерівська»), Дніпровський і Хортицький райони м. Запоріжжя (балки узбережжя р. Дніпро від ур. Вирва до Піщаного кар'єру, зб «Солов'їний Гай»), окол. с. Нижня Хортиця, б. Червона (зб «Балка Вовча», окол. с. Червонодніпровка) (карта 5).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, лісовий мезофіт (рис. 13).

Місця зростання. Байрачні ліси (*sol-cop1*), їх узлісся та чагарники (*sol-sp*), штучні лісонасадження та суходільні луки на їх місці (*sol-sp*).

7. РОДИНА ГІАЦИНТОВІ – *HYACINTHACEAE* – ГИАЦИНТОВЫЕ

7.1. Белевалія сарматська – *Bellevalia sarmatica* (Pall. ex Georgi) Woronow – Бельвалия сарматская

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (вид поширення якого скорочується).

Хорологічна характеристика. Південносхідно-європейський ендем.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [5; 23]. Наші дані: долина р. Томаківка (окол. с. Лукашево, окол. с. Широке, лз «Ручаєвський», лз «Томаківський»), б. Гадюча (окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», ппк «Балка Лукашева»), долина р. Верхня Хортиця (б. Хуторська, лз «Верхів'я балки Кайдацька», зб «Балка Канцерівська»), ппб «Цілинна ділянка балки Канцерівська»), долина р. Середня Хортиця (окол. с. Долинське, окол. с. Бабурка), окол. с. Нижня Хортиця, б. Дубова, б. Червона (карта 6).

Морфоекологічна характеристика. Цибулинно-пучкокореневищний багаторічник, степовий мезоксерофіт (рис. 14).

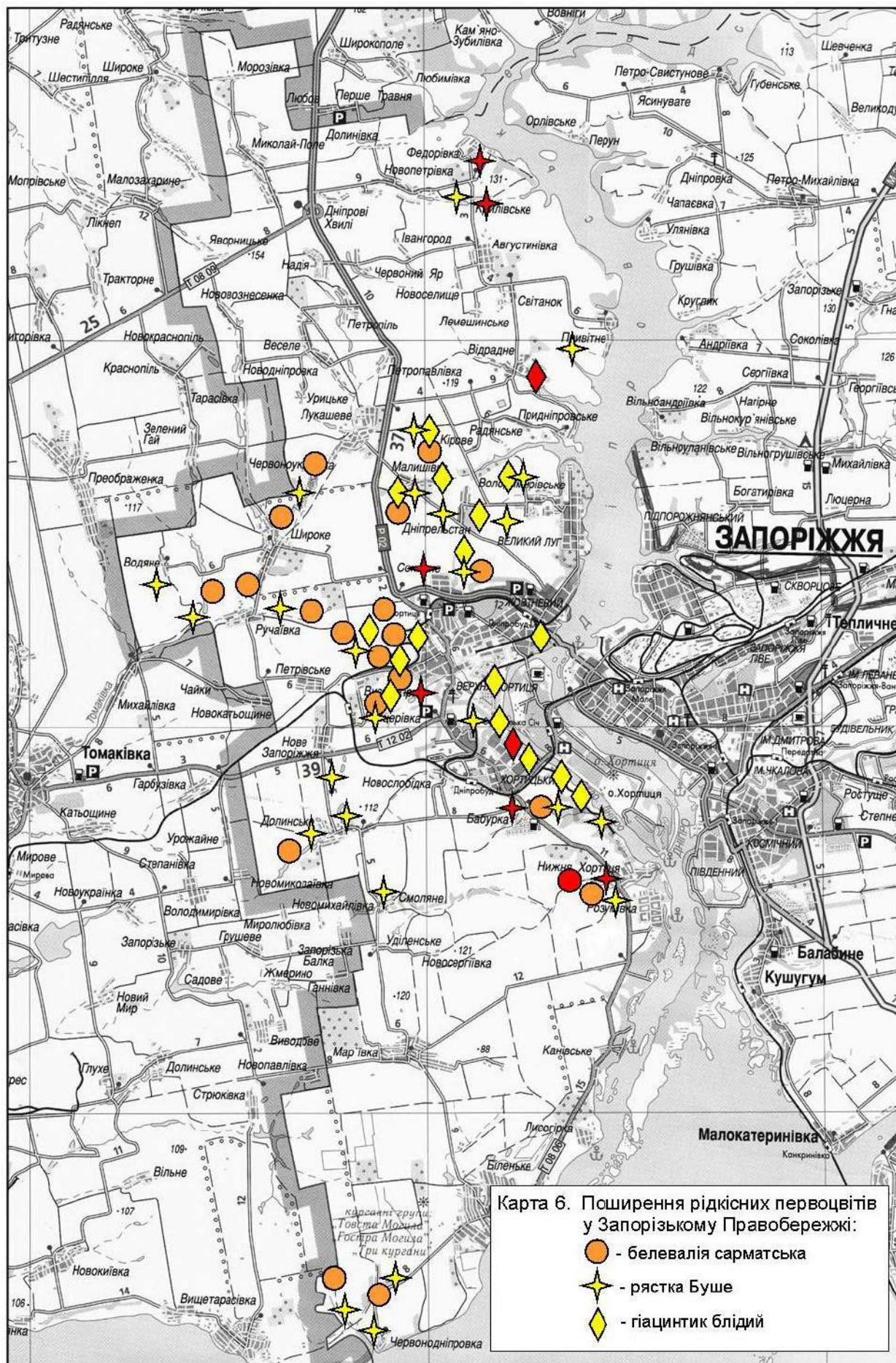
Місця зростання. Лучні, справжні та чагарникові степи (*un-sp*).

Рис. 14. Белевалія сарматська

Рис. 15. Рястка Буше

7.2. Гиацинтик блідий – *Hyacinthella leucophaea* (K. Koch) Schur – Гиацинтик бледный

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (рідкісний вид).

Хорологічна характеристика. Причорноморський ендем.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [23]. Наші дані: б. Гадюча (окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», ппк «Балка Лукашева», зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча», зл «Володимирівський»), долина р. Верхня Хортиця (б. Хуторська, лз «Верхів'я балки Койдацька», зб «Балка Канцерівська», ппб «Цілинна ділянка балки Канцерівська», ур. Вирва), Дніпровський і Хортицький район м. Запоріжжя (узбережжя від Дніпрогесу до Піщаного кар'єру), окол. с. Бабурка (карта б).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, степовий ксеромезофіт (рис. 16).

Місця зростання. Степова і петрофітна трав'яниста рослинність (*sol-cop1*).

7.3. Рястка Буше – *Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Asch.

Природоохоронний статус. Занесений до Червоної книги України (неоцінений).

Хорологічна характеристика. Європейсько-середземноморсько-передньоазійський вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [6; 23; 24]. Наші дані: б. Крилівська, окол. с. Привітне, балка Гадюча (ппк «Балка Лукашева», окол. с. Малишевка, зб «Цілинна балка», окол. с. Радянське, зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча», зл «Володимирівський»), балка Хуторська (окол. с. Сонячне), долина р. Томаківки (окол. с. Широке, зл «Балка Ручаєвська», зл «Томаківський», окол. с. Водяне), долина р. Верхня Хортиця (зл «Верхів'я балки Койдацька», зб «Балка Канцерівська», ур. Вирва), зб «Солов'їний Гай», долина р. Середня Хортиця (окол. с. Нове Запоріжжя, окол. с. Долинське, окол. с. Бабурка), долина р. Нижня Хортиця (окол. с. Смоляне, зб «Цілинна

Рис. 16. Гиацинтик блідий

ділянка», окол. с. Нижня Хортиця, зе «Урочище Олень»), б. Дубова, б. Червона (зб «Балка Вовча», окол. с. Червонодніпровка) (карта 6).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, лісовий мезофіт (рис. 15).

Місця зростання. Байрачні ліси та їх узлісся (*sp-cop2*), розріджені чагарники по днищах балок (*sp-coll1*), суходільні луки і заплавні луки (*sp*).

7.4. Проліска дволиста – *Scilla bifolia* L. – Пролеска двулистная

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (рідкісний вид).

Хорологічна характеристика. Європейсько-середземноморський вид.

Поширення. Запорізьке Правобережжя [5; 23]. Наші дані: окол. с. Федорівка, зл «Грунтозахисне лісонасадження», б. Крилівська (гирло), б. Петерса, б. Лісна, б. Скубова, б. Виноградна, окол. с. Відрадне, узбережжя Відраденської затоки, б. Гадюча (ппк «Балка Лукашева», зл «Балка Малишевська», зл «Балка Гадюча»), зл «Верхів'я балки Кайдацька», зб «Балка Канцерівська», південно-західна частина б. Канцерівська, пониззя р. Верхня Хортиця (ур. Вирва), долина р. Середня Хортиця (окол. с. Бабурка, зб «Солов'їний гай»), пониззя р. Нижня Хортиця (зе «Урочище Олень», окол. с. Нижня Хортиця, окол. с. Розумівка в районі гирла річки), б. Крутий Яр, зб «Балка Пушинська», б. Червона (зб «Балка Вовча», окол. с. Червонодніпровка) (карта 7).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, лісовий мезофіт (рис. 17).

Місця зростання. Байрачні, пристінні та заплавні ліси (*sp-cop2*), чагарники, суходільні луки та штучні лісонасадження на їх місці (*sp-cop1*).

7.5. Проліска сибірська – *Scilla siberica* Haw. – Пролеска сибирская

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (рідкісний вид).

Хорологічна характеристика. Малоазійсько-східноєвропейський неморальний вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [5; 23]. Наші дані: б. Крутий Яр (карта 7).

Морфоекологічна характеристика. Ефемероїд, цибулинний геофіт, лісовий мезофіт.

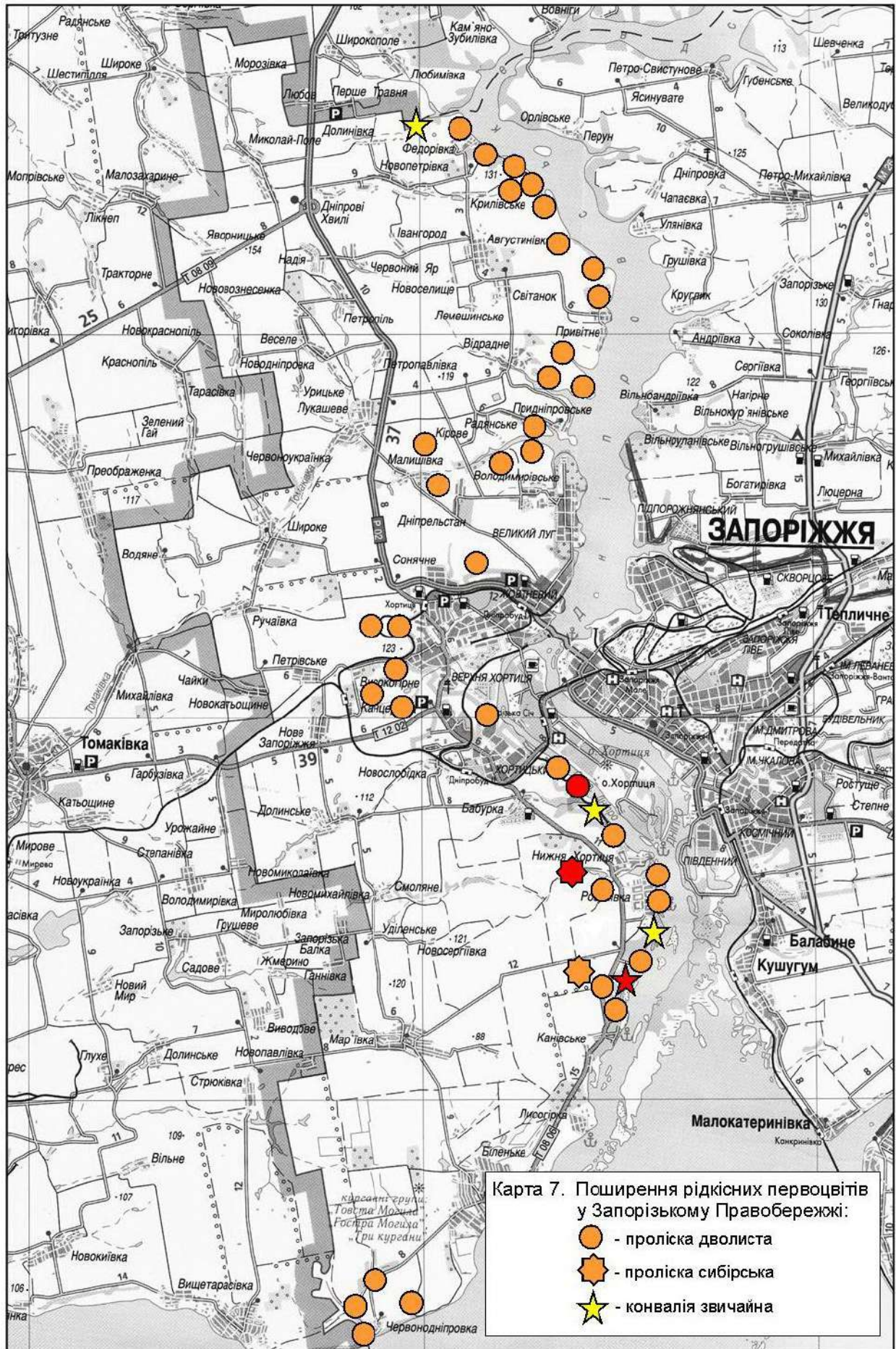
Місця зростання. Байрачні ліси та чагарники (*un*).

Рис. 17. Проліска дволиста

Рис. 18. Конвалія звичайна

7. РОДИНА КОНВАЛІЄВИ – *CONVALLARIACEAE* – ЛАНДЫШЕВЫЕ

7.1. Конвалія звичайна – *Convallaria majalis* L. – Ландыш майский

Природоохоронний статус. Червоний список Запорізької області (вид з малочисельними популяціями).

Хорологічна характеристика. Голарктичний вид.

Поширення у регіоні. Запорізьке Правобережжя [23]. Наші дані: б. Осипова (Канцерівка), Хортицький район м. Запоріжжя (окол. Піщаного кар'єра), окол. с. Нижня Хортиця (карта 7).

Морфоекологічна характеристика. Довгокореневищний багаторічник, лісовий мезофіт (рис. 18).

Місця зростання. Байрачні, пристінні та заплавні ліси (*sol*).

Проблеми збереження раритетної весняної флори регіону

Запорізька область є однією з найбільш освоєних у господарському відношенні областей України. Біля 71% її території розорано, більше 4% знаходиться під селітебними територіями та комунікаціями, а 5% зайнято водосховищами і ставками. Подібна ситуація склалася також і у Запорізькому Правобережжі. Це призвело до значного зменшення ландшафтного та біологічного різноманіття регіону. Ряд видів рослин стали рідкісними чи опинились на межі зникнення.

У результаті аналізу літературних, архівних та власних матеріалів, ми прийшли до висновку, що головною причиною скорочення чисельності первоцвітів у районі досліджень стало розорювання цілинних степових ділянок. Значну шкоду зональній рослинності було також нанесено кампанією заліснення схилових – балочних та долинних – ділянок. Ця широкомасштабна кампанія проводилась у всіх степових областях України у 50-60-х роках минулого сторіччя.

На трав'янистих ділянках, прилеглих до населених пунктів та тваринницьких ферм, значний вплив на популяції рідкісних лілієцвітих має надмірний випас худоби та сінокошіння. Степові первоцвіти потерпають також від частих пожеж, особливо уздовж Дніпра. Петрофітні види місцями страждають від розробки гранітів для будівничих потреб.

Чисельність лісових первоцвітів значно знизилась внаслідок вирубування лісів та надмірної їх рекреаційної експлуатації у прибережних зонах Дніпра та інших водойм району. Частина їх популяцій, разом із лучними і болотними видами, була знищена у результаті створення Каховського, Запорізького та інших водосховищ і ставків, що призвело до того ж до зміни гідрологічного режиму на прилеглих територіях. Крім того, несталим став рівень води у районі ГЕС протягом доби (коливання до 1,5 м), що негативно впливає на прибережну заплавної рослинність.

Більшість первоцвітів мають яскраві квітки. Тому їх незаконно, місцями масово, збирають на букети. Деякі види використовують для декоративних та лікарських потреб, викопуючи при цьому їх цибулини та кореневища.

Усі рідкісні первоцвіти потребують регулярного контролю за станом їх популяції, а також конкретних природоохоронних заходів, які б сприяли збереженню та відновленню чисельності цих видів рослин.

Найбільш ефективним заходом охорони є створення у місцях зростання рідкісних видів природно-заповідних територій, наприклад, ландшафтних і ботанічних заказників, комплексних і ботанічних пам'яток природи, заповідних урочищ тощо. Площа природно-заповідного фонду Запорізького Правобережжя залишається незначною – біля 1% від

площі регіону. Це явно недостатньо для збереження біорізноманіття. Охорони потребують, у першу чергу долини Дніпра та правих його приток (р. Томаківка, р. Верхня Хортиця, р. Бабурка, р. Нижня Хортиця), а також великі балки (Крилівська, Відрадненська, Гадюча, Дубова, Червона тощо) – саме тут зконцентровані місця зростання рідкісних видів первоцвітів.

З метою зменшення рекреаційного пресу на прибережні ділянки у регіоні доцільно створити Запорізький регіональний ландшафтний парк. Це дозволило би здійснювати комплекс природоохоронних заходів та раціонально використовувати багаті рекреаційні ресурси регіону.

Взагалі, багато проблем із збереження біоти регіону могло би вирішити створення та ефективне функціонування так званої екологічної мережі із системою екологічних ядер і коридорів з буферними зонами.

На територіях, які не мають природоохоронного статусу, необхідно виконання вимог законодавства, нормативних документів та екологічної експертизи проектів при будівництві нових і реконструкції існуючих господарських об'єктів, відповідних рішень і рекомендацій державних органів та наукових установ щодо збереження біорізноманіття при здійсненні господарської діяльності.

Важливо також посилити державну охорону за незаконним збором квітів та інших органів рідкісних рослин, у тому числі на природно-заповідних територіях. Цьому сприяло би проведення спеціальних роз'яснювальних кампаній, у першу чергу, через засоби масової інформації та систему освіти.

Для відновлення популяцій рідкісних первоцвітів можливим заходом могло би бути вирощування їх на спеціальних ділянках з наступною їх реакліматизацією у природні місцезростання.

Джерела та література

1. Барановский Б. А. Растительность руслового равнинного водохранилища (На примере Запорожского водохранилища). – Днепропетровск: ДГУ, 2000. – 172 с.
2. Екологія рідного краю: Підручник для загальноосвіт. навч. закладів / Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Корж О. П. и др. – Запоріжжя: Прем'єр, 2007. – 2-е видання. – 176 с.
3. Запорізька область: Географічний атлас / Під ред. М. М. Стрижака. – Київ: Мапа, 2002. – 20 с.
4. Інформаційний екологічний атлас Запорізької області. – Запоріжжя: ПП ПС центр «Містобудівник», 2012. – 58 с.
5. Коломійчук В. П. Сучасний список регіонально рідкісних судинних рослин Запорізької області // Промышленная ботаника. – 2011. – Вып. 11. – С. 105-111.
6. Корж А. П. К изучению редких и исчезающих видов животных и растений в Запорожском районе // Питання біоіндикації й екології: Тези доповідей міжнародної конференції. – Запоріжжя, 1998. – С. 138.
7. Корещук К. Е., Петроченко В. И. Флора высших растений острова Хортица // Природа острова Хортица: Труды Национального заповедника «Хортица». – Запорожье, 1993. – Вып. 1. – С. 79-10.
8. Коротченко І. А., Мосякін С. Л. Види флори України в базі даних Міжнародного союзу охорони природи // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження глобальної стратегії збереження рослин: Матеріали III Міжнар. наук. конф., 04-07.06.2014, Львів. – Львів, 2014. – С. 42-47.
9. Кучеревський В. В. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Дніпропетровщини. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 360 с.
10. Кучеревський В. В. Конспект флори Правобережного степового Придніпров'я. – Дніпропетровськ: Проспект, 2004. – 292 с.
11. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д. Н., Котов Н. И., Прокудин Ю. Н. и др. – К.: Наук. думка, 1999. – 2-е видання. – 548 с.

12. Охріменко С. Г., Василенко С. В., Шелегеда О. Р. Раритетна компонента природної флори вищих судинних рослин о. Хортиця // Вісник Запорізького національного університету. – 2016. – № 2. – С. 135-147.
13. Охріменко С. Г., Шелегеда О. Р. Флора вищих судинних рослин острова Хортиця // Природа острова Хортиця: Колективна монографія. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2016. – Вип. 2. – С. 5-92.
14. Петроченко В. І. Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області: Методика викладання курсу. – Запоріжжя: Поліграф, 2006. – 76 с.
15. Петроченко В. І. Природа Запорізького краю: Довідник. – Запоріжжя: Тандем Арт Студія, 2009. – 200 с.
16. Петроченко В. І. Ландшафти Запорізької області: Довідник. – Запоріжжя, 2009. – 48 с.
17. Петроченко В. І. Біорізноманіття Запорізької області: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2011. – 90 с.
18. Петроченко В. І. Охорона ландшафтів (на прикладі Запорізької області): Навчальний посібник. – Запоріжжя, 2015. – 60 с.
19. Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області: Навчальний посібник / Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Жаков О. В., Шелегеда О. Р., Корзун С. А. – Запоріжжя: Поліграф, 2005. – 224 с.
20. Тарасов В. В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – 276 с.
21. Тарасов В. В. Флора Дніпропетровської і Запорізької областей. – Дніпропетровськ: Ліра, 2012. – 2-ге видання. – 296 с.
22. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
23. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р. Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області: Довідник. – Запоріжжя: Тандем Арт Студія, 2008. – 96 с.
24. Экспедиция «Первоцветы Запорожья»: Атлас-справочник / Авт-сост. В. Шелегеда, Е. Шелегеда. – Запорожье, 2001. – 92 с.
25. European Red List of Vascular Plants / Bilz M., Kell S. P., Maxted N., Landsdown R. V. – Luxembourg, 2011. – 130 p.
26. Mosyakin S. L. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural czecklist. – Kiev, 1999. – 346 p.

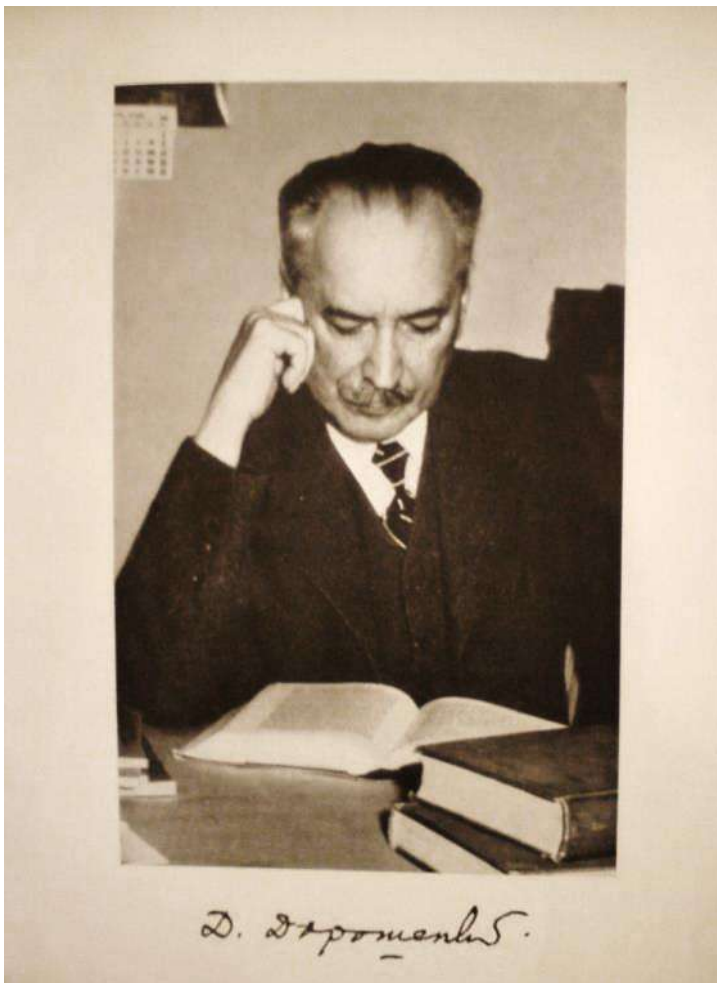
БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО**Нагорна Г. М. (м. Запоріжжя)****Про кого розповів автограф**

Нариси до 135-річчя від дня народження Дмитра Івановича Дорошенка

Книги, як і люди, мають свою долю, свою історію. Одним судилося простояти своє книжкове життя на полиці приватної розкішної бібліотеки, інші були спалені на вогнищі, бо комусь здалося, що інформація, якою була наповнена книга, несе їм загрозу. Когось заховали на деякий час в архіви, бо автор розповідає про події, які хотілося б забути.

Найбільше поталанило книгам, які попали до бібліотек, адже авторам так хочеться, щоб вони зустрілися зі своїми читачами, які б гортали їх сторінки, читали і перечитували, занурюючись у вир тих чи інших подій, ліричних сюжетів, мрійливої фантастики, з благоговінням вдихаючи неповторний аромат поживклих сторінок.

А ще буває, що книги мандрують від своїх господарів до бібліотек, а через деякий час з тих чи інших причин вони потрапляють до інших бібліотек. Часто господарі на книгах ставлять свої екслібриси, залишають свої примітки, завдяки яким ми сьогодні можемо дізнатися кому належала книга.

Саме про таку книгу моя розповідь. Вона не загубилася у більш ніж мільйонному фонді нашої бібліотеки, її читають, але не всі звертають увагу на те, що на її титульній сторінці стоїть штамп, на якому написано: «З книжок Д. Дорошенка». Є автограф господаря книги – екслібрис із зображенням герба гетьмана Михайла Дорошенка. Це другий том книги Д. І. Яворницького «История запорожских казаков», видана в 1895 році в Санкт Петербурзі.

Ймовірно, книга належала Дмитру Івановичу Дорошенку – українському історику, публіцисту, літературознавцю, громадському діячеві, дипломату, потомку двох українських гетьманів.

Народився Дмитро Іванович 7 квітня 1882 року у м.Вільно, походив зі старовинного козацько-дворянського роду Глухівського повіту на Чернігівщині. Виховання, сімейні традиції прищепили йому з

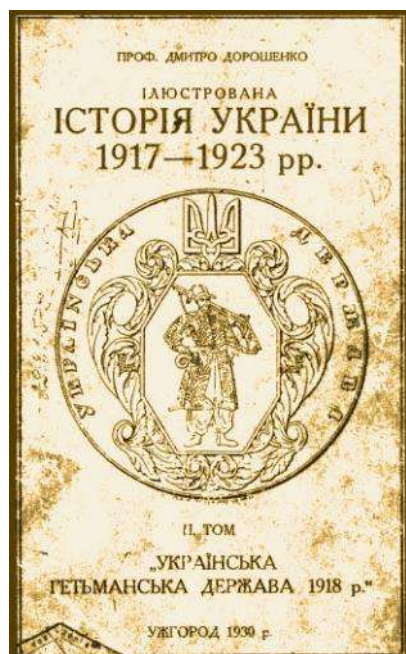
дитинства любов до України, а вивчення її історії, культури, мистецтва, вплинули на його ставлення до подальшої долі рідного краю.

Вищу освіту здобував на історико-філологічних факультетах Варшавського, Петербурзького та Київського університетів. Зі студентських років брав активну участь в українських громадських і політичних організаціях. У 1903 році очолював українську студентську громаду в Петербурзі, вів політичну діяльність як член Революційної української партії, а згодом – Товариства українських поступовців. Працював у київській газеті «Рада». По закінченні Київського університету у 1909 році за спеціальністю історія і не маючи можливості отримати посаду в навчальних закладах Києва, Д. І. Дорошенко їде до Катеринослава. Перебування в цьому місті є одним з найважливіших етапів біографії Дорошенка.

У 1910 році його призначили викладачем історії у комерційній школі, невдовзі до нього приїжджає дружина. Тут сім'я Дорошенків потоваришувала з істориком Д. І. Яворницьким, О. Косач, сім'ями Біднових, Синявських та іншими представниками катеринославської інтелігенції.

Дмитро Іванович був блискучим оратором. Разом з дружиною Наталією Михайлівною вони включилися у суспільно-політичне життя міста, прикладаючи багато зусиль для популяризації української історії, літератури, культури, відродження самосвідомості українців. Через деякий час його обирають заступником голови місцевої «Просвіти». Подружжя Дорошенків сприяло укріпленню її філій у містах і селах губернії, вони організували театральні постанови, створювали бібліотеки, збирали гроші на будівництво пам'ятників українським діячам. Д. Дорошенко був також організатором і першим редактором журналу «Дніпрові хвилі».

Невдовзі Д. Дорошенку запропонували викладати краєзнавство. Ця робота його надзвичайно захопила, на своїх уроках він намагався прищепити любов учнів до рідного краю. Восени 1909 року він організував для своїх учнів поїздку на острів Хортицю – колиску Запорозького козацтва. Свою другу мандрівку до м. Олександрівська він здійснив у 1912 році. Тоді він відвідав на міському кладовищі могилу кошового отамана Задунайської Січі Йосипа Гладкого, познайомився з відомим істориком, етнографом Я. Новицьким, чий дослідження, записані народні пісні й оповідання друкував у журналі «Дніпрові хвилі».

Катеринославський період життя і творчості Дмитра Івановича виявився дуже плідним. Тут відбулося становлення його як історика-професіонала, тут він розпочав свої системні наукові дослідження. Це було пов'язано з його роботою в Катеринославській вченій архівній комісії, головним завданням якої було збір і збереження архівних матеріалів з історії Південної України. Особливе місце в ній відводилося пошуку і вивченню запорізької старовини.

У 1909 році Дмитра Івановича було обрано секретарем комісії, а також редактором «Літопису Катеринославської вченої архівної комісії». Завдяки роботі в ній, він познайомився з провідними істориками, етнографами міста, що сприяло його професійному зростанню.

У подальшому його життєвий і творчий шлях був складним і багатим подіями, подорожами, зустрічами. Повернувшись у 1913 році до Києва, викладав історію в комерційній школі й одночасно працював бібліотекарем в Історичному музеї та секретарем Українського наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

Під час Першої світової війни він був обраний уповноваженим Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті, очолював відділ допомоги українцям на окупованих російськими військами землях Галичини та Буковини.

Після жовтневого перевороту 1917 року був активним учасником подій відродження і перших кроків української державності в 1917-1920-х роках, крайовим комісаром Галичини, Буковини, членом Української Центральної Ради (1917), губернським комісаром Чернігівщини, міністром закордонних справ Української Держави в уряді П. Скоропадського (травень-листопад 1918 року).

З 1920 по 1951 рік – в еміграції. Професор Українського вільного університету у Відні, Карловського університету у Празі (1926-1936 рр.), Мюнхені. Директор Українського наукового університету в Берліні (1926-1931 рр.), професор Варшавського університету (1936-1939 рр.). Президент вільної Академії наук у США (1945-1951 рр.), професор колегії святого Андрія у м. Вінніпег (Канада. 1947-1950 рр.). Автор понад тисячі наукових праць з історії України, історії культури, церкви.

Він присвятив все своє свідоме життя, талант, душу Україні. Його творчий доробок і сьогодні має велике значення, про це свідчать перевидання його праць, інтерес до його особи і творчості. Ми пишаємося тим, що у фондах нашої бібліотеки є його твори.

Помер 19 березня 1951 року у Мюнхені.

Джерела та література

1. Гамрецький Ю. Про «Спомини» Дмитра Івановича Дорошенка / Ю. Гамрецький // Укр. істор. журнал. – 1992. – № 6. – С. 130-131
2. Лях С. Р. Дорошенко Дмитро Іванович // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: Запоріжжя, 2002. – С. 139
3. Лупандін О. І. Громадсько-політична та державна діяльність Дмитра Дорошенка (до 125-річчя від дня народження) / О. Лупандін // Український історичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 36-46
4. Винар Л. Бібліографія бібліографій праць Дмитра Дорошенка / Л. Винар // Укр. історик. – 1982. – № 3-4. – С. 75-76

САКРАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Пашник С. Д. (м. Запоріжжя)

КУПАЛО – СВЯТО ЛІТНЬОГО СОНЦЕСТОЯННЯ

Дослідження та відтворення обрядодій прадавнього свята Купало, осмислення значення духовних традицій в культурному житті українського народу задля їх збереження для нащадків

Одним із напрямків діяльності Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України є дослідження українських народних обрядів та традицій, серед яких одним із самих яскравих є обряд проведення свята Купала на острові Хортиця.

Основним предметом дослідження став духовний зміст, що був закладений нашими предками в святкуванні літнього сонцестояння: смерть сонячного божества ввечері і його народження у новому прояві зранку. Автором відтворено загальний план обрядодійства, описуються атрибути і їхнє символічне значення, а також надається пояснення шлюбних дій, які стали відображенням світотворення, що спостерігають люди при поєднанні Сонця і Води, як чоловічого і жіночого начала.

Національний заповідник «Хортиця» завдяки своїй привабливості і наявності священних місць збирає велику кількість відвідувачів на етнографічні заходи. Відтворення стародавніх обрядів сприяє вихованню вітчизнолюбських почуттів і шануванню самотності народу і його стародавніх святинь.

Одне із найбільших свят українського народу Купало щорічно відзначають на священному острові Хортиця кілька українських громад. Духовний центр «Руське Православне Коло» та Фольклорно-обрядовий колектив «Оріани» проводять народне свято за стародавніми віруваннями нашого народу. Місце проведення свята заворює своєю таємничістю на мальовничому березі Старого Дніпра серед величних скель. А відчуття святості навіює купальське обрядодіяння, яке є багаторічним досвідом відтворення стародавнього звичаю нашого народу. Про його таїни ми й повідаємо у цій статті.

Святкують Купало на день літнього сонцезвороту. Свято символізує народження нового прояву Сонця, і тим самим завершується панування Ярила. В календарі Купало припадає на 24 червня (треба врахувати, що календарні системи недосконалі та, маючи зміщення в кілька діб, можуть не відповідати астрономічним подіям). В цей час небесне світило знаходиться у куполі – найвищій небесній точці, тому дні найдовші, а ночі найкоротші. Рослинний і тваринний світ отримує найбільше тепла і світла, визрівають зерна і плоди.

Купалу називають Богом плодючості і зображають з відповідними ознаками чоловічої сили. Раніше при шестиденному тижні (див. годинник) в році було 60 тижнів, тому на кожне правління сонячного божества між сонцестояннями і рівноденнями припадає по 15 тижнів. Кожен тиждень у відносному порівнянні якби дорівнював одному року життя. На панування Купала від літнього сонцестояння до осіннього рівнодення відповідно припадає вік від 30 до 45 років. В людському житті на цей час зрілості має бути родина і діти, ось чому плодючість і сила Купали є основною ознакою. [4, 18].

Свято починається звечора, напередодні дня Купала – 23 червня [3, 433]. Зарання хлопцями готуються дрова, смолоскипи, колесо. Дівчата плетуть вінки, кошики, як для себе, так і для хлопців.

Хлопці і дівчата збираються окремими гуртами і стають один проти одного. Головні персонажі свята – Купало (іноді називають Кострубом) та Марена, які уособлюють чоловіче (сонячне) і жіноче (водяне) божества, вони на цьому святі мають пошлюбитися [1, 45]. Ці дві дійові особи можуть обираються відповідно хлопцями й дівчатами серед найкращих молодих людей (якщо можливо, то це має бути пара) або виготовляються як ляльки [3, 449].

Ляльки робляться на хрестовидній основі з патикив. Купало – із сухого сіна, а Марена – із зелені. Зарання для ляльок готується простий, але відносно гарний і відповідний одяг: сорочки, штани і спідниця. Можна підкласти під одяг потовщення, щоб зобразити статеві ознаки. Ні в якому разі не робити ляльки опудалами з ганчірок, у разі відсутності одягу краще перев'язати трав'яні ляльки гарними стрічками. Замість голови можна викласти китиці рослин.

Хлопці ідуть до дівчат сватати свого Купалу за Марену. Ці дійства своєрідне випробування перед майбутнім шлюбом. Тому, як і на весіллі, жартами, хитрощами, а також пісненими перепалками хлопці переконують дівчат пошлюбити пару. На кінець дівчата за викуп погоджуються віддати Марену за Купала.

Поєднання чоловічої і жіночої стихій породжує життя, яке на святі символізує гілка верби як весільне дерево (гільце), яку називають Купайлиця. Вербицю закопують у землю [5, 48]. Головні персонажі стають біля дерева, утворюючи Трійцю. Купайлицю прикрашають стрічками, намистинками, цукерками і навколо неї розпочинають хоровод, прославляючи наш Рід.

Купало знайшов свою пару Марену, але ж іншим молодим учасникам обрядодійства теж треба віднайти собі пару. Всіх запрошують до Води, в цей час Сонце купається в Світових Водах, які треба ушанувати і всім очиститися скупавшись або вмившись.

Дівчата гадають на судженого – кидають у воду свої вінки, а хлопці повинні їх дістати. Вінок – це символ щастя та одруження. Чий вінок хлопець дістане, того й дівчина повинна поцілувати і мусить бути з ним у парі на це свято (як правило, вибір зараня узгоджують). Таким чином, жіноча половина примушує хлопців очиститися в своїй стихії.

Поплескавшись у воді, люди проходять через великий Купальський вінок, як би знову народжуючись.

Дійство знову переходить на галявину, де підготовлені дрова для вогнища. Основним стрижнем, довкола якого відбуваються дійства, є Купальський вогонь, який символізує Сонце-зародок в утробі Матері-Землі. Він має горіти цілу ніч – від заходу Сонця-Ярила до лона (смерті) до сходу (народження) Купала.

Перед запаленням вогнища, жінка-Зоря з крилами-рушниками (чи великою хусткою) несе у курильниці вогнище від Небес. Чотири хлопці зі смолоскипами стають квадратом навколо хмизу, що позначає чотири Сонця (чотири пори року). Зоря (або її помічниці зоряниці) запалює їм смолоскипи. Потім хлопці кілька разів обертаються навколо хмизу і запалюють вогнище, що символізує "сонячне сплетіння". Можна задіяти шість або й вісім смолоскипів, всі ці числа все одно пов'язані із сонячним божеством.

Якщо дівчата примусили хлопців (вогонь) зайти за вінком у свою стихію (воду), то після запалення вогню при заході Сонця хлопці перестрибують через вогонь спочатку самі, показуючи свою спритність і бойові навички, а потім, як стихне полум'я, у парі з тими дівчатами, вінки яких дістали.

Кожен вважає за честь очиститися вогнем – тричі перестрибнувши через багаття. Існують прикмети пов'язані з цим: якщо парубок найвище стрибнув – буде гарний урожай у його родини, вскочить у полум'я – чекай біди. Коли ж вдало перестрибнуть багаття

юнак з дівчиною, і руки не роз'єднаються – вони неодмінно одружаться і проживуть у злагоді все життя [1, 46].

Треба зазначити, що хоч свято Купала переважно популярне серед молоді, але й люди іншого віку також можуть брати у ньому участь [5, 50], тільки, звісно, вони не гадають на свою пару, якщо така є або ще зарано.

Хлопці спускають з гори вогняне колесо-сонце (символ літнього сонцевороту) у воду. Для горіння дерев'яне колесо обгорталось соломною [3, 464]. Також колесо можна розкрутити на стовбі під загальне пожвавлення і радість.

Ця обрядодія пов'язана зі шлюбом Вогню і Води. Символіка поєднання двох стихій у нас зазначена на державному прапорі, де Сонце занурюється у Світові Води. Або дають інше тлумачення прапору: «золотокосі поля під синім небом», бо на цей час визріває пшениця, і такий краєвид на свято Купала є в багатьох куточках нашої країни.

Ляльки Купали і Марени мають повернутися до своїх стихій. Тому під загальне пожвавлення урочисто хлопці солом'яного Купалу спалюють, а зелену Марену дівчата

топлять у воді. Статний хлопець підіймає Купайлицю і учасники стрибаючи мають відломити собі на щастя гілочку верби, бажано з прикрасою.

Коли забави стихають, люди від вогнища запалюють свічки на заготованих зарання кошиках-віночках і йдуть до річки, щоб пустити їх водою й ушанувати предків. Свічки що пливуть водою, якби відображаються зорями на Небі, а кожна зірка – це душа наших прашурів.

Після цього всі сідають за святкову вечерю, віддаючи шану предкам і молячись за народження Сонця Купали, як літнього прояву Дажбога.

Хто бажає, йде у ліс шукати квітку папороті, як правило, парами. Хтось намагається знайти за її допомогою скарби, а хтось знаходить своє щастя – кохання. Символом цієї чарівної квітки є наш державний Герб – Триглав, в якому можна впізнати бутон квітки. А в іншому розумінні Герб символізує чоловіка, жінку і дитину. Це й є для нас свята Трійця – символ нашого Роду.

Купальська ніч духовно єднає людину з природою, возвеличує побут, освячує почуття молодих сердець. Всю ніч біля вогнища проводяться ігрища, співаються пісні, розповідають усмішки, пригоди.

Ще вдосвіта люди йдуть вмитися джерелицею і набрати цілющої води у криницях чи джерелах, яка освячується волхвом. Після дійств біля криниці всі підіймаються на пагорб, щоб зустріти Сонце, вогнище вже більше не підтримують, воно само поступово гасне. На пагорбі проголошуються славні Сонцю, подяки Дажбогу за життя і молитви за добрий урожай.

У Купальську ніч польові та лісові трави набирають виняткових чарівних властивостей, великої лікувальної сили. Здебільшого збиранням зілля займаються літні люди, бо у них є найбільша потреба в допомозі лікарських рослин. Збирати траву виходять дуже рано. До рослин при збиранні промовляють молитви. Найпростіша з них: «Батьку-Небо, Земле-Мати, благословіть траву збирати».

Купалбог з цього часу вступає в свої повні права, наділяючи нас добрим врожаєм. Недарма його ще називають Раєм [2, 123], бо літня пора – це дійсно Рай на нашій Богом даній землі.

Беручи участь у народних обрядах, ми духовно збагачуємо себе і наш Рід. Це наше налаштування на великі звершення, адже після свята починається праця. Ми віримо, що не просто трудимося, а допомагаємо Рідним Богам творити Світ, в якому живемо. Ми є внуками Дажбога, і сила Його перебує з нами!

Джерела та література

1. Волхвиня Зореслава, Проповідник Світлояр. Купайло – Бог земних радощів // Сварог. – 1997. – Вип. 6.
2. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. – К.: Обереги, 1994. – Кн. 1. – 400 с.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. – К.: Обереги, 1994. – Кн. 2. – 528 с.
4. Пашник С. Д. Руський Православний Календар. – Запоріжжя: Руське Православне Коло, 7525 (2017). – 172 с.
5. Творун С. О. Практична етнологія для ділових людей. Навчальний посібник. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 216 с.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ СТУДІЇ**Кошель Н. І. (с. Верхньобогданівка, Станично-Луганський район, Луганська область)****«НІХТО Й НИЩО НЕ ПОХИТНЕ
МОЄЇ ВІРИ В УКРАЇНУ!»**

Спогади про видатного патріота України з Луганщини, поета та громадського діяча - Івана Даниловича Низового

Знаю, що дуже відповідально писати про людину, яку ти знав особисто: бачив як вона жила, які духовні й душевні переживання сколихували її вразливу душу і серце, які ціннісні орієнтири ставила собі за мету.

Іван Данилович Низовий – український поет-шістдесятник, прозаїк, публіцист, громадський діяч. 50 років свого життя він присвятив літературній творчості – понад сто збірок поезії, публіцистики, перекладів, творів для дітей. Книги Івана Низового виходили в Сумах, Ужгороді, Львові, Рівному, Києві, Донецьку, Луганську й інших містах України. Твори письменника перекладалися багатьма мовами. Він лауреат республіканських і міжнародних літературно-мистецьких премій, зокрема імені братів Лепких, імені Олекси Гірника та премії за кращий музичний твір-ораторію «Лелече». Нагороджений медаллю «Будівничий України», Орденом Покрови Пресвятої Богородиці (посмертно).

Іван Низовий народився 3 січня 1942 року в селі Рудка Марківської сільради Штепівського району (нині – Білопільського району) Сумської області в сім'ї Данила Низового і Насті Низової (Великород), які загинули 1943 року. Півторарічного Івана Низового та його старшу на два роки сестру Людмилу виховувала бабуся Уляна Олексіївна Великород-Пигуль, яка народилась у заможній і багатодітній селянській сім'ї, пережила російсько-турецьку та Першу світову війни, революцію і громадянську війну, голодомори 1921 – 22-го, 1932 – 33-го і 1946 – 1947-го років, під час Другої світової війни

втратила єдину доньку Анастасію (матір Івана Даниловича) й останнього сина (шестеро інших, услід за батьком, померли від голоду в роки повальної колективізації).

Бабуся дуже любила свого непосидючого й кмітливого внука. Від неї майбутній поет брав перші уроки доброти і любові: з роду в рід плекалися рідна мова, народні пісні, повага до старших, любов до дітей і рідного дому. Її любов і турботу Іван пам'ятав до останніх днів свого життя. Їй, бабусі-матері, у 2010 році присвячує книгу поезій «Найвище право – жить відверто», яка містить вірші та поеми 60-90 років, а також лірику останніх літ, наповнених «буремними подіями всеукраїнського і планетарного масштабу».

Так, дитинство поета припало на тяжкі повоєнні роки. Люди цієї історичної доби були загартовані життям – вистояти. Тому самі були наділені духом стійкості, заряджали цим духом інших: «Моє покоління жило-виживало в голоді та холоді, особливо тяжко було не згинуть і вирости круглим, як і я, сиротам в післякупаційній, до нитки обдертій чужими-своїми вандалами Україні. Їли ми все, що повзало і літало, що пробивалося з пораненої землі до сонця. Труїлися, хворіли, помирали і знову воскресали. Нам треба було вирости, щоб замінити в радянсько-колгоспному рабстві батьків і дідів. Ми зобов'язані були вирости й чогось навчитися, аби продовжити свій рід-народ і колись, уже в зрілому віці, відверто плюнути в червоні пики наших гнобителів!»

Не знаю хто сказав, але сказав дуже мітко: «Мама – єдине диво природи, з яким безсила нас розлучити навіть смерть». Іван Низовий часто повторював: «Хоча б фотокарточка мами, хоча б фотокартка...»:

*Що може бути трагічнішим за те,
Що я не знаю матері живою,
Не маю фотографії, святе
Обличчя не стоїть переді мною,
Немовби та ікона...*

Одного разу під час спілкування Іван Данилович поділився: «Я пам'ятаю, як маму везли на підводі, але не розумів куди...». Глибоко трагічну подію майбутній поет закарбував в своїй пам'яті навіки... Потім буде дізнаватись про маму у бабусі, сусідів, знайомих упродовж всього свого життя. А потім відбиток пам'яті ляже на білий аркуш паперу такими рядками:

*А коли від спогадів проснуся,
Бачу в синій рамочці вікна:
Мати, няня, матінка, матуся
То весела, бачу, то сумна...
Широко відкритими очима
Я вбираю сонячний розмай:
Отчий дім,
Вітчизна,
Батьківщина,
Ріднокрай...*

Матір – це все те, що пов'язує поета з рідним краєм. Це любов, яка постійно дивиться в очі й не дає схибити ні на мить та дає силу, насагу, формує відповідальність. Тема материнства – особлива тема в творчості Івана Низового:

*Матері посадили край шляху
Терпкі свої болі,
Свої болі терпкі,
Та й у землю тверду, наче камінь.
Сподівалися – виростуть з болів
Бодай хоч тополі,
Та бодай хоч тополі...*

А виросо вічне чекання.

Не випадкові тут повторення: /Терпкі свої болі,/Свої болі терпкі/ та /Бодай хоч тополі,/Бодай хоч тополі.../. Доля матері, як і доля країни так часто перекликаються... Глибокі психологічні переживання тривожать, загострюють почуття, наводять на роздуми про вічне.

Дитячі враження поета лягли в основу багатьох віршів. Також не випадково народжуються збірки поезій «Білопільля-Верхосулля», «Село моє, Сула моя», «Біополе Білопільля», «А Марківка – як маківка», які відображають любов до рідної землі, людей, які є сіллю цієї землі, її золотим скарбом минулого, теперішнього, майбутнього. Чисте, чуйне серце поета відгукується світлим одкровенням: «Поступово визрів образ Білолебедії – сфокусований в часі й просторі образ великої Батьківщини, ім'я якої вічно святе для кожного істинного патріота – Україна. А затим виникла нова збірка віршів – «Білолебедія»:

*О Білопільцино – білолебедіє мила
В богоспасенному закутку Праукраїни.
А в книзі «Сум'яття» ця думка афористично висловлена так:
Нема сильнішого магніту,
Ніж прапрабатьківська земля.*

Івану Низовому – 18

«Зелений і ранній» Низовий пізніше сплавляв ліс на північній Онезі, будував електростанцію поблизу казахстанської Караганди, ще одну – у Змієві біля Харкова, цементовий завод у Балаклії. Звідти й пішов до армії, у якій відслужив з 1961 до 1964 року. Після демобілізації працював директором буського Будинку піонерів, одночасно навчаючись у вечірній школі, де екстерном склав іспити за одинадцятий клас. Вступив на заочне відділення факультету журналістики Львівського університету. Одружився, народив сина Ігоря. Працював у редакції кам'янка-бузької районної газети.

По закінченні шостого класу марківської середньої школи працював у колгоспі. Доточивши собі чотири роки, поїхав за комсомольською пугівкою на будівництво шахт Донбасу: Кажуть: зелений, ранній...

*Ранній, бо рано відчув,
Як то нестерпно рани,
Батьківські рани печуть.
Знаю вагу сльозини,
Знаю, на смак яка:
В післявоєнні зими
Дуже була гірка.
Давні й недавні болі
Досі мені болять,
Наче їх виніс із бою,
Хоч і не був у боях.
Тому й зелений-ранній,
І мука в мене одна:
Щоб мої ранні рани
Та не боліли синам.*

От вона синівська відповідальність. От воно – серце поета, переповнене світлим болем за майбутнє свого народу.

Писати й друкуватися почав 1960 року в улянівській районній й обласній газетах. У 1963 році друкувався в республіканському журналі «Дніпро» та газетах «Літературна Україна» і «Молодь України».

У січні 1964 року в Ужгороді вийшла перша збірка віршів «Народжуються квіти», редактором якої був друг і ровесник Івана Низового поет Петро Скунць. Розлучившись із першою дружиною, у травні 1966 року Іван Низовий переїхав на Луганщину, куди його було запрошено для роботи в новоайдарській районній газеті. Особливим, гірким бодем була розлука з сином, якого він не міг бачити поряд із собою щодня, виховувати, опікуватися його долею. До останнього дня свого життя він відчував провину перед сином:

*...Загублена кровина –
Мій син малий – до мене не біжить
З минулого. Задавнена провина
Між нами горе-каменем лежить...*

У 2009 році відбулась остання зустріч із сином. Поет передчував, що може статися так, що він більше ніколи не побачить свого первістка – сина Ігоря. Іван Данилович телефонував своїй рідні у Харків та синові, який мешкає у Львові, про щире бажання бачити їх у себе вдома. Осінь 2009-го Іван Низовий прожив разом зі своїми дітьми: сином Ігорем і дочкою Лесею. Це була незабутня зустріч із сином! Але... остання...

Луганськ подарував Івану Низовому доленосну зустріч з майбутньою дружиною – Ліною Петрівною Дробницькою (Низовою), яка була і музою, і соратницею, і вірним другом:

*доживу досвічу дозорію
на безлюдді
в безликій юрбі
й прошенчу своє
«аве Марія»
увостанне
дружино
тобі*

Сім'я Низових раділа, коли на світ з'явилася донька Леся («сірооке моє дивенятко»). Любов'ю і ніжністю переповнювалось серце поета:

*Сірооке моє дивенятко.
Хочеш,
Я розкажу тобі,
Чому
Я назвав тебе іменем Леся?
На Поліссі,
В дрімучому лісі,
На зеленім вербовім гіллі*

Колисалася ніжна дівчина...
Вона пісню співала про весну,
Про урочі вогні досвітні –
Пісня

в серці
моїм
колисалася...

Колисалася
в серці
пісня,

Колисалася
в пісні
мрія,

Колисалася
в мрії:
«Ле-ся...»

Іван Низовий в редколегії луганського журналу «Бахмутський шлях»

Понад десять років працював в обласних і районних газетах, зокрема в газетах «Молодогвардієць» і «Прапор Перемоги», був старшим редактором обласної студії телебачення, консультантом спілчанської організації, керував обласним літературним об'єднанням.

У 1971 році побачила світ друга поетична збірка Івана Низового «Провесінь». А 1972 року його було прийнято до Національної спілки письменників України.

Третя книга Івана Низового «Стебло» вийшла друком у 1977 році. У 1979-1980 роках поет навчався на Вищих літературних курсах при Літературному інституті імені О. М. Горького.

Іван Низовий з Йосипом Курлатом і сіверськодонецькими літераторами. 1975

Іван Низовий на зустрічі літераторів в Луганську

У вісімдесяті роки виходять збірки «Тобі моє серце» (1980), «Рівнодення» (1982) і «Чекання ранку» (1986). 1988 року в обласній газеті «Молодогвардієць» було опубліковано статтю Івана Низового «Бути – народом», яка стала рушійним складником національного відродження на Луганщині та яскравим прикладом патріотизму:

«...Ніколи ще жодної статті не писав з таким пекучим болем, з таким душевним сум'яттям і з такою непохитною вірою в свою правоту. Адже йдеться про українську мову – найбільше і найдорожче багатство мого народу, про мову, яка сьогодні, як ніколи, потребує захисту: мого, нашого, всенародного. Про мову, яка має глибоке коріння, яка за свою кількостотрічну історію зазнавала розквіту і занепаду, зневаги, утисків і заборон, яка в перші пореволюційні роки зазвучала вільно й гордо в багатоголосому хорі мов і нарід народів Радянського Союзу, а сьогодні, на сімдесят першому році новітньої історії нашої країни, знову опинилася в становищі мови другорядної чи й навіть третьорядної, до неї ставляться зверхньо, як до чогось не зовсім серйозного і повноцінного: поблажливо, зневажливо, з презирством, а то й вороже» Саме за цю статтю Івана Низового було занесено до «чорного списку».

З 1992 до 1998 року був відповідальним секретарем і головою Луганської організації Національної спілки письменників України. Дев'яності роки відзначилися виходом у світ таких збірок: «Горобина ніч» (1992), «Пракорінь», «Нема переводу», «І калина своя, і тополя», «Запрягайте, хлопці, коней» (1993), «Покотьоло» (1994), «Віттар» (1995), «Це – мій вертеп», «Свіча на вітрі» (1996), «Білопілля-Верхосулля», «о, Оріяно...», «Сльоза небесна», «Осяяння осінню» (1997), «За овидом сивим», «Нічний вістун», «Побудь зі мною», «Воронці нев'янучі», «Чорнороси», «Збудило опівночі серце» (1998), «Хрущі над вишнями», «Падолист», «Душа перецвіта», «Я з такої глибинки» (1999).

У двохтисячні роки Іван Низовий яскраво продовжує свій творчий шлях у збірках: «Осанна химері», «Джерело у ясних ясенах» (2000), «І гілка своя, і сопілка», «Родиземля», «В раю, скраєчку», «Поza раєм», «Остання електричка на Ірпінь», «Тихоплесо-часоплин» (2001), «Від травня до травня», «Значить більше, ніж просто пісня», «Босоніж по стерні» (2002), «Саме та самота», «Сонях на осонні», «Жура за журавлями», «Передсвітень», «Сум'яття», «Зливодиво», «Те, чому і назва загубилась», «Дурман-трава», «Я Сватовим засватаний», «По промінчику доброти», «Несправжня пектораль», «Веселка неповторних весен» (2003), «Кураїна», «Пролог до епілогу», «Опозиція» (2004), «Отак і живу», «Сонях сяючого сонця», «Село моє, Сула моя...», «Серпентарій» (2005), «Оскома осені», «Мажор в мінорі», «Шаржуємо з любов'ю», «Самопізнання», «У Сватовім світає Україна» (2006), «Калини жар на полотні снігів»,

«Біополе Білопілья», «Біла вежа – рідний Вавилон», «Білолеbedія» (2007), «Прозріле літо з голосом Олени» (2008), «Осмути сивої сувій», «Спіймані сюжети» (2009), «Живу за юліанськими календами», «Під жайворами, під журавлями», «Найвище право – жить відверто», «Лелечі клетоти в тумані», «Я цвіркун в середлітню спеку», «Неміряне поле роботи», «Давно вже не виходив з берегів (2010), «А Марківка – як маківка», «Цим дорожу» (2011). До окремих розділів збірок «Несправжня пектораль», «Сонях сяючого сонця» і «Біла вежа – рідний Вавилон» увійшли переклади з білоруських, вірменських, болгарських, словацьких, польських і персидських поетів.

«Київські канікули»

Немало в доробку Івана Низового прозових і публіцистичних творів, які увійшли до збірок: «Опісля присмерку», «Зустрічі без прощань» (2003), «Загублене відлуння», «Десь там, за соняшниками» (2004), «Там, де я ніколи не плакав», «Там, де я сміюся крізь сльози» (2006), «Там, де ми були, і є, і будемо» (2009), «Сльоза сльозу не здоганя», «Винятковість» (2010).

Збірки «Сорок сорок» (2002), «Морок морок», «Летючий кінь», «Річки-малючки», «Блакитні вени України», «Крізь віки – вовіки» (2003), «Страдноцвіт» (2005), «Ми єсть народ», «Річки-потічки» (2007), «Гомінки струмочки», «Ой, Комуно моя – Ойкумено...» (2009) було написано Іваном Низовим для дітей, які сприймаються школярами і дітьми молодшого віку з зацікавленістю, діти розуміють тонку душу поета, прагнуть пізнати нове:

*Божя корівко, здрастуй!
Яка ж ти у Бога мала!*

*А ти їй, хмаринко, не застуй
Сонечка і тепла.
Відкрий голубе віконечко
Й побільше промінь напусти:
Корівка – маленьке сонечко,
Якому треба рости!*

Іван Низовий своєю творчістю, своїм ставленням до життя стверджував, що кожна людина мусить виконувати свій громадянський обов'язок. Любов до України, розуміння її трагічної історії, уболівання за її майбутнє – визначальні мотиви поетової лірики: «Ніхто й ніщо не похитне/Моєї віри в Україну...»

Насичена самобутня образність, емоційність (радість, тривога, сум), інформативність (історичні події, факти, географічні дані тощо), різножанровість властиві манері письма Івана Низового.

Коли читаєш вірші Івана Низового, неможливо утриматись від вічних запитань: як в одній людині співіснують поряд риси історика-дослідника, філософа, глибокого лірика, мрійника, що на такій щемкій ноті співає-плаче про омріяну країну Оріяну:

*о Оріяно омріяна...
...ріяна...
...іяна...
Богу якому молитися...
...литися...
...итися...
...предківська слава
по Дикому полю розвіяна –
прапранащадкам журитися –
не розжуритися
полечко...олечко...ечко...
воно ж недалеко
наше минуле замулене забур'яніле
Калку загублено в безвістях і Берестечко
горе-містечко козацьке розтерзане тіло
о Оріяно-князівно-моя-несміяно
плачеш піснями по цілому...
...ілому світу
чайки кигичуть...
журавки курличуть...
краяни
кличуть сестер і братів
і не чують одвіту...*

Завжди, коли мені доводиться говорити про творчість Івана Даниловича, я обов'язково читаю вірш «о Оріяно!», який несе імпульс емоційної напруги, світло пам'яті, роздум про «вчора», «тепер» і «завтра». У єдиному інформаційному полі цього вірша знаходяться мелодика, ритм, емоція Поет експериментує – відсутність розділових знаків (окрім трикрапки) говорить про те, що читач сам обирає зручний для себе варіант читання-озвучування цього вірша. Вірш містить насичену інформацію, із якої читач поглибить свої знання з історії своєї Батьківщини, зробить певні висновки.

Довідкова інформація:

Берестецька битва

У 1651 році польська корона відновила війну з армією Богдана Хмельницького. Окрилений попередніми військовими успіхами, тут прославлений гетьман зазнав

нищівної поразки. У червні протиборчі сили стали таборами біля Берестечка. Після декількох тижнів, що супроводжувалися вилазками і перестрілками, настала кульмінація подій. Першою «ластівкою» стала зрада козацького союзника кримського хана Іслам-

Художник Олег Шупляк. Нас тут триста, як скло, товариства лягло! Графіка, 2016

Гірея. У спробі зупинити хана, який втік з поля бою, Хмельницький потрапив до нього в полон. Військо, залишившись без командувача, не розбіглося, продовжуючи вести звичну тактику боротьби. Новим гетьманом обирають Івана Богуна.

10 липня 2000 запорожців намагаються захопити правий берег Пляшевої, однак при переправі не витримав і провалився міст. Це створило хаос: багато людей потонуло, частина намагається прорватися через польське військо.

Завершення битви увійшло в історію. Три сотні козаків, оточені серед болота поляками, хоробро билися проти численного ворога. Один за другим склали вони голови, але кожне з цих життів коштувало полякам десятків убитих. Останній козак ще 3 години протистояв цілому війську. Залишившись без пороху, зраний кулями, він узяв косу і ще деякий час бився з неймовірною силою і хоробрістю. Польський король, який спостерігав за подіями, вирішив дарувати життя відважному українцю, якщо він здасться. Але запорожець відповів, що всі його думки тепер не про те, як вижити, а про те, як гідно загинути. Він був убитий.

Хто такий Іван Богун і чому він очолював українське військо? Хто переміг у грандіозній битві та де і як вона завершилася?

Битва на Калці (31 травня 1223 року) – бій між русько-половецькими силами, з одного боку, і монгольським військом – з іншого на річці Калка, на території сучасної Донецької області. Закінчився перемогою монголів, які вщент розгромили русько-половецькі зағони. У битві загинуло багато князів і родовитих бояр південної і центральної Русі.

Бій засвідчив перевагу монгольського військового мистецтва над європейським. Він виявився передвісником лихоліть, які спіткали Київську Русь у часи монгольського нашествия.

Ми бачимо, що події, які згадуються у вірші, відбуваються в різні проміжки часу та в різних частинах нашої Батьківщини, але ці події, як задум автора, наводять на думку про сучасне – Батьківщина у нас одна і її необхідно оберігати, захищати.

Іван Низовий пише так, немовби кожен мить проживає драматичні події своїх інтелектуальних почуттів:

*Гіркий цей роздум знову й знову
Гнітить – аж кругом голова:
«Голодомор на рідну мову
Трива, зусюди насува!»*

*Я нишкню й нижчаю від встиду
В праукраїнському краю:
«Таж це свавілля геноциду
Донищить націю мою!».*

*Засіли всюди Герострати,
А за бугром сидить Пілат,
Підитовхує до самострати
Й дає мотузку напрокат.*

*За літописною Сулою
Козацькі коні не іржуть,
Лиш вітер спалює солому
І гонить попіл за межу...*

Поезії запам'ятовуються, вкарбовуються в пам'ять, бо народжені талантом.

Рушійною силою віршів Івана Низового є думка. Публіцистично загострена, болюча, виражена історичним і особистим досвідом:

*Ця мова могла,
Народитися тільки в раю...
А ми, вахлаки,
Занехали мову свою,
І мову чужинців –
Підступно-отруйну змію –
Пригріли
В справі українському нашім
Краю!*

Стрімкий у думці, почуттях, ділах – він завжди знаходився в епіцентрі подій літературних, соціальних, політичних; відгукувався на добрі справи, підтримував творчу молодь, наполегливо працював над власними творами, редагував книжки відомих літераторів і початківців, проводив творчі зустрічі.

Іван Данилович відрізнявся внутрішньою дисципліною і неабиякою працелюбністю, які в гармонії з талантом знайомили читачів з новими і новими творами автора. Творчим злетом поета, мені уважається, є ХХІ століття, коли Слово поет відкриває в новому змісті, плекає чумацькою піснею, журавлиним окриком, колисковою, світлом козацького духу. Твори І. Д. Низового оспівують природу, побут, духовні цінності українського народу, його прагнення до самоствердження, бажання здобути свободу і незалежність. Він закликає любити людину з усіма її плюсами і мінусами, наголошуючи на тому, що все в житті взаємопов'язано, що кожна людина має право на повагу. Іван Данилович понад усе цінував людяність.

В робочому кабінеті в Луганську

Іван Низовий з О. Неживим та Т. Мартиненко

Робочий кабінет у квартирі Івана Даниловича був гостинно відкритий для спілкування (тут бували місцеві літератори, а також друзі-літератори з Харкова, Києва, Донецька).

Добрий і привітний – пригостить чаєм, поцікавиться творчими справами, дасть пораду, прочитає особисті поетичні доробки, і в бесіді відчуваєш душевний комфорт і турботу.

Іван Низовий не боявся гострих кутів, іноді полеміка переростала в емоційний вибух, коли ество поета не сприймало нещирості або зухвалості опонента. Бунтівний дух Івана Даниловича – совість поета, яку можна ототожнити з совістю українського народу.

45 років свого життя Іван Низовий віддав Луганщині. Тут він пізнав багато чого: і щиру дружбу, і світлу любов, море радощів і океан розчарувань, смуток, печаль, але завжди його вірними супутницями були віра, надія і любов!. Вражають такі рядки поета:

*Забур'яніле суржикове тирло,
Донбасе, будь вовік благословен!
Тут мові горло,
А Дінцеві гирло
Чуже свавілля здавлює здавен,
Здичавлює й без того дике поле,
Вичавлюючи з нього корінне
Праукраїнське. Перекотиполе
Північний вітер в безвісті жене...
Де край нарузі, за яким курганом
Пасеться справедливості гроза,
Залякана дошкульним ураганом,
Що вуркаганом в душу заповза?
Донбасе мій, прокашляйся від пилу
Вугільного, горлянку сполосни
Горілкою гіркою, і надсилу
Напружившись, пласти переверни
Історії козацької своєї,
Яку підтасували холуї
Московські... Предковічні привілеї
Верни із забуття. Вони – твої!*

Іван Низовий багато часу приділяв просвітницькій роботі. Охоче брав участь у літературних вечорах і творчих дискусіях, виступав перед школярами, студентами, робітничою та сільською молоддю, прагнув пробудити в душах людей жагу до національного відродження. А ще, як писав його друг Анатолій Назаренко: «Поет одним із перших усвідомив, що плодами справжніх

романтиків свободи скористалися «спадкоємці комуно-шовіністів», захопивши владу й віднявши у народу право на державотворення. Усвідомив – і став у несхитну опозицію до них. І не тільки у своїй творчості...

У 2000 році безпартійний у всі часи поет стає членом УНП «Собор», яка пізніше об'єдналась з УРП, обирається заступником голови обласної організації і займається питаннями культури та духовності. Тісне спілкування з видатними діячами партії Левком Лук'яненком, Костянтином Ситником, Володимиром Шовкошитним, Віктором

Шишкіним, Любов'ю Стасів дало заряд активності немолодому вже й хворому поетові-патріоту, подвоїло його сили, примножило можливості... Він часто виступає в різних аудиторіях, проводить своєрідні уроки патріотизму й громадянської мужності. Разом із депутатами Верховної Ради, представниками опозиційних партій та організацій виїздить у райони області, де зустрічається з різними людьми. Це дає йому нові теми для творення так званої «антилірики».

Виступ Івана Низового
на заходах з нагоди 340-річчя с. Марківка

Зустріч із земляками в рідному селі Марківка
на Сумщині

А ще Іван Низовий проводить активну просвітницьку роботу як в обласному центрі, так і в глибинці, пропагуючи творчість видатних українських письменників Бориса Грінченка, Олександра Олеся, Ліни Костенко, Василя Стуса... Лише за 2003-й рік він неодноразово побував у Новоайдарському, Старобільському, Сватівському, Слов'яносербському районах й містах Красний Луч, Краснодон, Северодонецьк, здійснив просвітницьку подорож до Харкова, Сум, рідних йому Білопілья та села Марківки, що у верхів'ї Сули... Слід іще сказати, що поет крім своїх авторських видань подарував сотні й сотні книг зі своєї особистої бібліотеки читачам Сватівщини й Білопільщини (Сумська область)».

Письменник прагнув довести, що українська мова не є чужою на Донбасі:

«Дике поле, законсервоване не стільки в генах, скільки в свідомості «погородячених» селянських дітей, дало про себе знати – помстою! – в часи української суверенності. До повільно заживаючих ран «советизації» і «комунікації» залучилися ще й шрами та подряпини шовінізму і вродженого яничарства. Розпухла до загрози самому життю велетенська ракова пухлина, названа облудним не нашим словечком «Реґіон». Метастази, немовби змії, розповзлись на весь донецький південь. Головні змії-гориничі люто зашипіли: «всьо здесь наше – вашого нет!» Себто, на українській (слобожанській, таврійській, кримській) землі немає нічого суто українського, корінного, – вездє Расея, в крайнем случае – Малоросія, Новорасея. Дика брехня, панове-пахани, але ж, виходить, що й правда. Правда, бо на наших українських територіях – усе не наше: керівництво і чиновництво всіх рівнів, суди, міліція, прокуратура, освіта, культура, зрештою, мова! Нашого, українського, тут закономірно не визнають: «родіна – Расея, сталіца – Масква, государь-батюшка – Путін!». (книга «Там, де я сміюся крізь сльози», 2006 р. – рік написання цих роздумів письменника. А вже через 8 років буде захоплено, вдумайтесь, будинок СБУ в Луганську).

Іван Низовий все більше заглиблювався в історію. Якщо в дитячі та юнацькі роки він захоплювався долею декабристів (Кіндратій Рилєєв, Петро Каховський, Олександр Бестужев (Марлінський), Вільгельм Кюхельбекер, Іван Пущин, Сергій Трубецькой, Михайло Бестужев-Рюмін, Сергій Муравйов-Апостол – збірка віршів «Пора косовиці»), то в молоді та зрілі роки його надихали на творчість образи козаків Запорозької Січі. Бо

козацтво та Запорозька Січ – одна з цікавих, насичених, найгероїчніших сторінок української історії. А причини виникнення козацтва полягали в посиленні соціального гноблення, подальшого закріпачення селян, національних і релігійних утисків. Люди тікали на вільні землі. Щоб знайти порятунк від гнобителів, українське селянство перебиралося у райони середньої та Нижньої течії Дніпра, де лежали великі незаселені та неосвоєні степові простори (так зване Дике Поле). Тут не було панів, кріпацтва. Та існувала постійна загроза нападів кримських татар, яких підтримувала Туреччина. Отже, утікачі йшли в ці краї не поодинці, а ватагами, які очолювали отамани.

Величезний вплив, який мав і має феномен козацтва на творчість українських та зарубіжних письменників, зумовив появу великої кількості літературних творів, присвячених цій тематиці. Не випадково козацька тематика простежується в творчості таких видатних українських майстрів пера, як І. Котляревський, М. Гоголь, Є. Гребінка, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Старицький, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, А. Чайковський, О. Гончар, О. Довженко, В. Сосюра, Б. Лепкий, З. Тулуб, П. Панч, О. Ільченко, Ю. Мушкетик, П. Загребельний, В. Шевчук, Л. Костенко, І. Драч, М. Вінграновський, а також зарубіжних письменників: Д. Байрона, Г. Біплана, Вольтера, К. Рилєєва, О. Пушкіна, П. Меріме, Г-В. Міллера, Ю. Словацького, Г. Сенкевича та багатьох інших.

Заслуговує на особливу увагу творчість сучасної української поетеси Марини Брацило, поезії якої зачаровують, вражають глибиною думки, надихають читача на вивчення історії свого народу, відродження своїх козацьких коренів. Ім'я поетеси, журналістки Марини Брацило Американський Біографічний Інститут включив до Міжнародного словника видатних особистостей. Яскравим і насиченим було творче життя поетеси:

- 18 років – дипломант Міжнародного конкурсу «Гранослов»;
- 1995 р. – перша збірка віршів «Хортицькі Дзвони»;
- 1996 р. – збірка віршів «Благовіст»;
- 1997 р. – збірка віршів «Мелодія вічних прощань»; член Національної спілки письменників України;
- 2001 р. – збірка віршів «Сонцетяжіння»;
- 2006 р. – збірка віршів «Чотири пори любові».

Трагічна смерть обірвала життя Марини Брацило в розквіті сил і таланту.

Запорізький національний університет за підтримки творчої громадськості Запорізької області проводить щорічний Всеукраїнський конкурс молоді української поезії та української авторської пісні імені Марини Брацило «Хортицькі Дзвони» для творчої молоді від 15 до 25 років. 15 січня 2016 року Марина Брацило за книгу «Шовкова держава» отримала Всеукраїнську літературну премію імені Івана Низового. Матір Марини Брацило Людмила Федорівна Брацило докладает багато зусиль щодо популяризації творчості доньки, щоби світло високої душі поетеси окриляло наші серця Словом козацької пісні, пам'яттю добра і любові.

Історія українського козацтва яскраво відображена в творах Івана Низового як на початку творчої діяльності поета, так і впродовж всього його творчого шляху. Образно й емоційно висловлює свою думку поет:

*Крізь пільму сторіч,
Мов сто свіч крізь ніч,
До моїх до віч
Продирається Січ,
Закипаючи у моїх очах,
Мов козацька кров на чужих мечях.
Калинова кров, мов полин, гірка,
Полинова кров, що вино, терпка.*

Знову Січ січуть – сто струмків тече.
 Не мене січуть, а мені ж пече.
 Січ кричить з очей, із моїх очей –
 Так кричать з печер кремаційних печей.
 Лише дзвін мовчить – вирвано язик –
 Там, де Хортиця, там, де Чортотлик.
 Сікачі неправд, ятагани кривд –
 Та й прямисінько в передсмертний крик,
 Та в самісінький корінь-корінець,
 Щоб однісінький (та вірнісінький!)
 Був усім кінець.
 Щоб, посічені, полягли усі –
 Ні України щоб, ні тобі Русі.
 Тихая вода дужі греблі рве...
 В сивій пам'яті Січ жила й живе.
 Кошовий вогонь досі не прочах,
 Не поблідла кров на чужих мечах,
 Бо козацька кров зовсім не така,
 Як у рекрута, як у мамлюка.
 Ой, не втому річ, що спалили Січ,
 Ой, не в тім біда, що знесла вода...
 Та й не в тім добро, що хмільний Петро
 По Неві розлив безневинну кров...
 І не в тім прогрес, що Дніпро вмира...
 Тільки це уже не вина Петра.

Ми, читачі, бачимо, що поет відчуває на собі всі болі свого народу і наворачує нас на те, що за долю своєї Батьківщини повинна нести відповідальність кожна людина.

Українське козацтво на чолі зі своїми гетьманами відродило національну державність у ранньомодерну добу всесвітньої історії, а також боролось за незалежність України вже в новітній час. Дуже важливими, з огляду на складні трансформаційні проблеми державотворення, залишаються роль і місце козацтва у сучасному українському суспільстві:

Затріщали підмости й підпорки «вертепу»
 І змаліли «клейноди» комунних часів,
 І долинули грізно з козацького степу
 Відголоски забутих давно голосів.
 І зійшовся народ під Богдановим дубом,
 І Тарасовим словом народ мій прозрів,
 Щоб молитись Вкраїні
 Під вічним Тризубом,
 Під вогнем синьо-жовтих її прапорів!

Іван Низовий говорив, що козацтво – явище унікальне за своєю суттю та багато в чому визначає національну історію вже майже п'ять століть.

Розвиваючи творчість козацтва, Іван Низовий звертається до слобідсько-українського козацтва з такими словами:

Гріхи всі знявши із душі
 Й прадавні страхи-переляки,
 Пануймо так, товариші,
 Як наші прадіди-козаки!

*Вдихаймо пам'яті полин
В степах,
Де нас не далять стіни, –
Нема на світі Україн,
Окрім єдиної України!*

*Єднаймо в курені й коші
Під неосквернені клейноди –
Ще ж не погас вогонь Буші,
Не пересохла Жовті Води.*

*Ми вічні діти боротьби
І наша воля непоборна.
Не одвернімо від судьби –
Вона ж на цей раз неповторна!*

*Бо як повернуться вони,
Ті, що в Кремлі були панами,
То ці катюги-різуни
Ой позбиткуються над нами!*

*В краю курганів і могил
(Не всі вдалось переорати)
Снаги, панове, нам і сил,
Щоб знов холопами не стати!*

Тут і попередження, і біль, і віра в те, що його, поета, почують.

Так, не зважаючи на страшне національне та соціальне гноблення, про яке розповідається у вірші, московським загарбникам не вдасться знищити народного духу. Поки серед українців буде житимуть історична пам'ять і національні традиції, жоден ворог не зможе торжествувати над нами перемогу. Втілені ідеї, за задумом письменника, мають кликати український народ до боротьби за свободу й незалежність:

*Відродись, Україно, не лишень хрестами
На могилах козацьких посеред степів,
А й всіма віковими,
В найглибших глибинах,
Пластами,
Що ховають в собі
Незліченність
Народних
Скарбів.
Піднімись, Україно,
Здіймись над світами,
І не тільки світам,
А й собі доведи,
Що не покритка ти,
Упосліджена геть «москалями»
Й байстрюками пропита в нестямнім розгулі
Біди!
Українься, Україно...*

Так міг написати тільки поет, який пережив душею і серцем все, що випало на його особисту долю і на долю українського народу. Та чи міг Іван Низовий написати інакше?! Поет неодноразово говорив про своє міцне козацьке коріння:

*Я – Низовий!
І цим я все сказав.
Стою внизу,
В низах свого народу.
З козацького,
Із низового роду
Я викотивсь –
Кровинка і сльоза!*

Будучи журналістом, він об'їздив всі куточки України і по краплині насичувався духовними надбаннями нашого народу, що потім віддзеркалювалось у його творах. Незабутні враження сколихнули Івана Низового, коли він зі своїм другом Володимиром Просіним відвідав місто Батурин:

*Глянь, сосни летючі на сеймовій кучі,
а турів немає між сосон, ти ба, –
без турів Батурин... морози колючі...
не вижили тури... Отож – не судьба.*

*Та й місто Батурин – не турок, не мурин –
наш брат помоскалений нищив дотла
за нібито зраду... Парадний Батурин
з-під злої золи вже встає спроквола.*

*Відродиться згодом державним народом
історія наша – трагічний вертеп,
повернуться й тури сюди перегодом,
в не скований льодовиком лісостеп...*

*Блукає Батурином люд небайдужий,
шукає коріння в зотлілій золі...
І я тут блукаю-шукаю, бо дуже, –
чого ж бо я вартий на рідній землі, –
дізнатися хочу!*

Поезії Івана Низового патріотичні, сповнені любові до рідної мови, до народу, до його майбутнього. І всі ці якості об'єднані та невід'єдні одна від одної. І всій цій образності він завдячує Тарасові Шевченку. У книзі «Осмути сивої сувій» поет говорить:

*Я вчився все життя... Читав багато книг –
Немов зривав плоди на мудрім дереві.
Але одній лиш книзі –
«Кобзареві» –
Я пам'ятник в душі своїй
Воздвиг.*

Іван Низовий – «кровинка і сльоза українського народу – народний поет, який чесно і відверто казав про все, що його хвилювало. Він особливий поет, поет-самородок, який все своє життя займався самоосвітою і піднявся з буденності на вершину людських

надможливостей. Творчість Івана Низового випереджає свій час: на початку 90-х років ХХ століття він попереджав нас про події, які відбуваються в сучасній Україні:

*Гадюкою вповзає в Україну
Правічний «друг» із путінським лицем,
Несе руїну в нашу кураїну,
І в нашу душу щирю та наївну
Знов повіва північним вітерцем.*

Про творчість Івана Низового говорили й писали:

Левко Лук'яненко: «Поети-громадяни своєї країни – це ті, хто порушує у своїх віршах серйозні національні проблеми... публіцистика потрібна сьогодні і вона не йде разом з людьми у завтрашній день, бо завтрашній день потребує іншої публіцистики, тобто публіцистичного висвітлення й розв'язання проблем. Чи має право на існування віршована публіцистика? Має право. Ба, більше: вона необхідна. Вона втручається у бурхливий потік щоденного життя і щось у ньому картає, а щось хвалить. Висміюючи старі звички, поняття й забобони, вона спонукає людей відмовлятися від них і приймати нові цінності. Позаяк перехід українців від промосковського комуністичного світогляду пов'язаний із переоцінкою ідеологічних, літературних, художніх, моральних та інших цінностей, то вірші, подібні віршам Івана Низового, є способом боротьби за повернення українців до українства...».

Володимир Семистяга, багатолітній голова Луганської обласної «Просвіти», колишній в'язень бойовиків на Донбасі: «Неперевершений співець своєї Батьківщини Іван Низовий був уособленням української соборності, адже народився митець на Сумщині, тривалий час жив і працював у Львові й сорок п'ять років творчого життя віддав Луганщині. І Низовому було властиве органічне поєднання ніжної інтимної лірики та високої громадянської поезії, історичних рефлексій і візій майбутнього, іронії та «антилірики». Іван Данилович завжди був активним у громадсько-політичному житті Луганщини та всієї України, послідовно стоячи на національно-патріотичних позиціях».

Володимир Шовкошитний, письменник, громадський діяч: «Іван – рідкісний поет. Поет із синдромом Атланта. Це той Велет духовний, на чиїх плечах тримався Луганськ як частина України. Іван Низовий переймався долею української мови на Луганщині, долею державності в Криму, долею України. Він тяжко переживав антиукраїнський шабаш у місцевій владі й потурання цьому з боку київських можновладців... Поезія Низового вражала автобіографічною щирістю і незахищеністю. Йому чужі були будь-які піротехнічні ефекти, натомість його вірші наскрізь пронизані світлом, іронією, філософією і любов'ю! Іван був поетом нутряним, глибинним і зболеним».

Так, Івану Низовому боліло все, що стосувалося рідної Батьківщини. Він щиро радів демократичним перетворенням в

незалежній Україні й особистісно переживав її трагічні моменти. Будучи оптимістом, поет знав, що Україна все одно стане великою, значимою у світі державою. Поезії Івана Низового актуальні сьогодні, як ніколи:

*Святая правда!
Мова золота, –
Ми нею всі, дасть Бог оволодіємо, –
До Києва дороги не пита:
Сама її знаходить!
З нею дійдемо
Куди завгодно,
Будь-коли!
Вона –
Така ясна,
А всі слова – промовисті.
Вона синів і дочок об'єдна
В єдине ціле
На засадах совісті!*

Іван Низовий – поет соборності України. Своєю творчістю, своїми діями, своїм життям він стверджував, що український народ має право на свою землю, територію, на якій відбудовує незалежну, унітарну державу – Україну. Герб, гімн, стяг – священні символи держави – символи нашої історичної пам'яті, духовні надбання народу, які треба боронити, як і територію. Бо «історична пам'ять народу спрямована на минуле і робить наголос на спільності походження, на давньому зв'язку зі своєю землею, з її священними місцями подвигів і традицій, пов'язана з героями, мучениками, рятівниками, духовними поводириями». Слово Низового – зброя, якою він оберігає духовні цінності українського народу і «тепер», і «завтра».

На мою думку, твори Івана Низового заслуговують на те, щоби вони ввійшли до програмного матеріалу з української літератури. Діти – наше майбутнє. І від того, із якими ідеалами вони ввійдуть у доросле життя, залежатиме доля нашої країни. А видання книг поета потребує Державної підтримки.

30 вересня 2011 року перестало битися серце сонячної, доброї, світлої, порядної людини, лицаря українського Слова – Івана Даниловича Низового.

На вшанування пам'яті Івана Низового з ініціативи й за допомогою його друзів відкрито меморіальну дошку у Сватовому, з волі його земляків ім'ям Івана Низового названо одну з вулиць села Марківки Білопільського району Сумщини, а 2013 року завдяки матеріальній підтримці друзів і шанувальників творчості Івана Даниловича не тільки з усієї України, але й Італії, США та Ізраїлю на його могилі в місті Луганську встановлено пам'ятник.

За творчістю Івана Низового студентами-філологами написано не одну статтю й проведено не одне дослідження як з літератури, так і мовознавства, але його творчість повністю не досліджено. Думаю, що молоде покоління України зацікавиться творчістю Івана Даниловича, що сприятиме відкриттю нових граней поезії І. Д. Низового. А ще, упевнена, що Слово Івана Низового ввійде в серце не одного композитора, оскільки твори письменника не лише глибокі за змістом, а й надзвичайно мелодійні.

На початку війни, коли Луганськ було окуповано російськими найманцями, дочка Івана Низового Леся Іванівна перевезла свою маму Ліну Петрівну на Львівщину. Із собою вони взяли головне – книги та рукописи Івана Даниловича. Леся Низова поставила собі за мету донести Слово Низового шляхом популяризації його творів серед широкого кола

читачів. Вона доклала й докладає багато зусиль, щоби Слово Івана Низового було почутим.

18 листопада 2015 року Рівненською обласною організацією Національної спілки письменників України спільно з донькою письменника Лесею Низовою засновано Всеукраїнську літературну премію на увічнення пам'яті Івана Даниловича Низового. 15 січня 2016 року нагороджено перших лауреатів. От як відгукнувся щодо цієї події Анатолій Криловець: «...Рівненська письменницька організація започаткувала Всеукраїнську літературну премію імені Івана Низового. Є вже перші її лауреати. Поет народився на Сумщині, більшу частину життя прожив у Луганську. Рішення про премію ухвалили рівненські письменники, засвідчивши не тільки свою громадянську позицію, а й ствердивши соборність України. Територіальні земляцтва – це добре, але хребет регіоналізму пора ламати безпощадно. Україна в нас єдина і неподільна. А справжня поезія не знає регіональних меж!» На відзначення 75-річчя від дня народження письменника на сесії Городоцької районної ради 2 березня 2017 року 2017 рік проголошено Роком Івана Низового на Городоччині. А 11 травня рішенням сесії Львівської обласної ради 2017 рік проголошено Роком Івана Низового на Львівщині. Тут, на Львівщині, Леся відчула моральну підтримку, зустріла людей, яким цікава творчість Івана Низового. Під час телефонного спілкування я чула, із якою широкою вдячністю Леся Іванівна відгукувалася зокрема про керівників Городоччини, освітян, працівників культури. Дочка письменника часто говорила, що їй щастить на хороших людей.

Завдяки Володимиру Шовкошитному, другу Івана Низового, побачила світ перша посмертна книга «Ніхто наді мною не пан» у видавництві «Український пріоритет». Презентація книги відбулась у Львівській, Волинській, Сумській, Луганській областях, у місті Запоріжжя. А на рідній Луганщині під час міжнародного літературно-мистецького Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій», яке відбувалося у Северодонецьку та в районах області 18-19 травня 2017 року, Леся Низова неймовірно гарно представила творчість свого батька віршем «Вірую» (у її виконанні відчувався особливий і особистісний зміст):

*Вірую –
В українське довготерпіння,
Що таки ж перетре каміння
Й по краплині вищідить воду,
Що розбавила кров народу!*

*Вірую! –
Буде кров і густа, й гаряча,
Закипить в ній козацька вдача,
Й під зірками ізнов зірками
Вродить Гонтами і Сірками!*

*Вірую! –
Від Андрія від Первозванного
Для народу небезталанного
Все відпущено вищою мірою...*

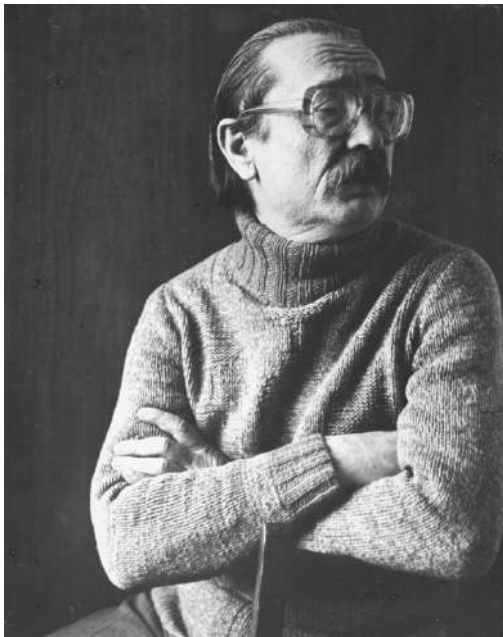
Вірую!

Джерела та література:

1. Низовий Іван Данилович «Провесінь» (поетична збірка). – Київ, 1971. – 80 с. – С. 3,18, 35
2. Низовий Іван Данилович «Цим дорожу» (вибрані вірші та поеми). – Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. – 352 с. – С. 290
3. Низовий Іван Данилович «Горобина ніч» (поетична збірка) – Луганськ. – 1992. – 64 с. – С. 4
4. Низовий Іван Данилович «Сум'яття» (поетична збірка). – Луганськ: Луга-принт, 2003. – 56 с. – С. 25
5. Низовий Іван Данилович «Запрягайте, хлопці, коней» (поетична збірка). – Луганськ, 1993. – 64 с. – С. 45
6. Низовий Іван Данилович «Біополе Білопілья» (поетична збірка). – Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія» ТОВ, 2007. – 88 с. – С. 5
7. Низовий Іван Данилович «о, Оріяно» (поетична збірка). – Луганськ, 1997. – 64 с. – С. 3.
8. Іван Низовий. Поетичні майстерні – інтернет
9. Пономарів Олександр «Українське слово для всіх і для кожного». – Київ: «Либідь», 2012. – 359 с.
10. Низовий Іван Данилович. «Там, де я сміюся крізь сльози». – Луганськ: «Глобус», 2006. – 155 с.
11. Низовий Іван Данилович. «Пора косовиці» (поетична збірка). – Луганськ: Радянський письменник. – 1990. – 102 с. – С. 22
12. М. Кіценко «Хортиця в героїці і легендах». – Дніпропетровськ: Видавництво «Промінь», 1972
13. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. – Київ: Наукова думка, 1990.
14. Іван Низовий. «Бути – народом» // Молодогвардієць. – 1988. – № 10. – 23 січня.
15. Низовий Іван Данилович «Ніхто наді мною не пан» (вибрані поезії). – Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2017. – 384 с.

Щиро дякую Лесі Іванівні Низовій за надану літературу, інформацію щодо життя і творчості Івана Даниловича Низового

«Я – Низовий. І цим я все сказав»

Я – Низовий.
І цим я все сказав.
Стою внизу,
В низах свого народу.
З козацького,
Із низового роду
Я викотивсь –
Кровинка і сльоза.
1997

ПРАПРАДДИ

А були ж вони диваками,
А були ж вони,
А були чумаками і козаками –
Все уміли і все могли
І росли не з чужої ласки,
Їй-пра,
А з химерної думки-казки,
З незмілимих джерел Дніпра,
На півсвіту шаблями бряжчали,
На півсвіту й на цілий світ,
Із неволі братів виручали,
І сестер, і чужих сиріт.
І, шукаючи кращу долю
Чи для себе, чи для других,
Потрапляли самі в неволю
До бундючних османів злих.
Їх біда батогами вчила,
Ой учила ж біда,
Покіль
Усвідомили:
Батьківщина
Там, де кості їхніх батьків!
І що то – найбільша святиня,
Й чужакові до неї – зась!
...Україна в очах засвітилась,
Ніби перша щаслива сльоза.
1976

ДНІПРОВСЬКА САГА

Художник Олег Шупляк. Козацькі могили. 2015

Кладовища братські
І могильники
Коней отаманів кошових
Втоплені Дніпром...
Часу вітрильники
Плавають над ними і по них!

Моря муляжем гнилим зробили ми
Той Дніпро, що славою гримів
І долав пороги
Й між могилами
Пропливати, стишившись, умів.
Що ж бо ми, праправнуки, накоїли,
Разом із кайданами рвучи
Предківські стяги – святині воїнські
На онучі та підтирачі?!

Хортицю прихоркали –
І плачемо,
Хоч нема вже плакати над чим:
Все пересвинячено і втрачено
Без сліда, без видимих причин...

2006

* * *

Я разом з вами, разом з вами
Пливу, колишні козаки,
Межи крутими берегами
Часу бурхливої ріки.
Гребу і вірую: не лишні
Сьогодні наші байдаки,
В яких колишуться колишні
Думки. Гребімо ж, козаки!
Ми в двадцять першому сторіччі
Співати будемо іще,
Бо голос праведної Січі
В брехливім світі не пощез.
Бо правда все ж перемагає,
Що б не казали вороги...
Славута славно так гойдає
Свої козацькі береги!

30.11.1995

В СИВІЙ ПАМ'ЯТІ

Крізь пільму сторіч,
Мов сто свіч крізь ніч,
До моїх до віч
Продирається Січ,
Закипаючи у моїх очах,
Мов козацька кров на чужих мечах.
Калинова кров, мов полин, гірка,
Полинова кров, що вино, терпка.
Знову Січ січуть – сто струмків тече.
Не мене січуть, а мені ж пече.
Січ кричить з очей, із моїх очей –
Так кричать з печер кремаційних печей.
Лише дзвін мовчить – вирвано язик –
Там, де Хортиця, там, де Чортомлик.
Сікачі неправд, ятагани кривд –
Та й прями́сінько в передсмертний крик,
Та в самісінький корінь-корінець,
Щоб однісінький (та вірнісінький!)
Був усім кінець.
Щоб, посічені, полягли усі –
Ні України щоб, ні тобі Русі.
Тихая вода дужі греблі рве...
В сивій пам'яті Січ жила й живе.
Кошовий вогонь досі не прочах,
Не поблідла кров на чужих мечах,
Бо козацька кров зовсім не така,
Як у рекрута, як у мамлюка.
Ой, не втому річ, що спалили Січ,
Ой, не в тім біда, що знесла вода...
Та й не в тім добро, що хмільний Петро
По Неві розлив безневинну кров...
І не в тім прогрес, що Дніпро вмира...
Тільки це уже не вина Петра.
1990

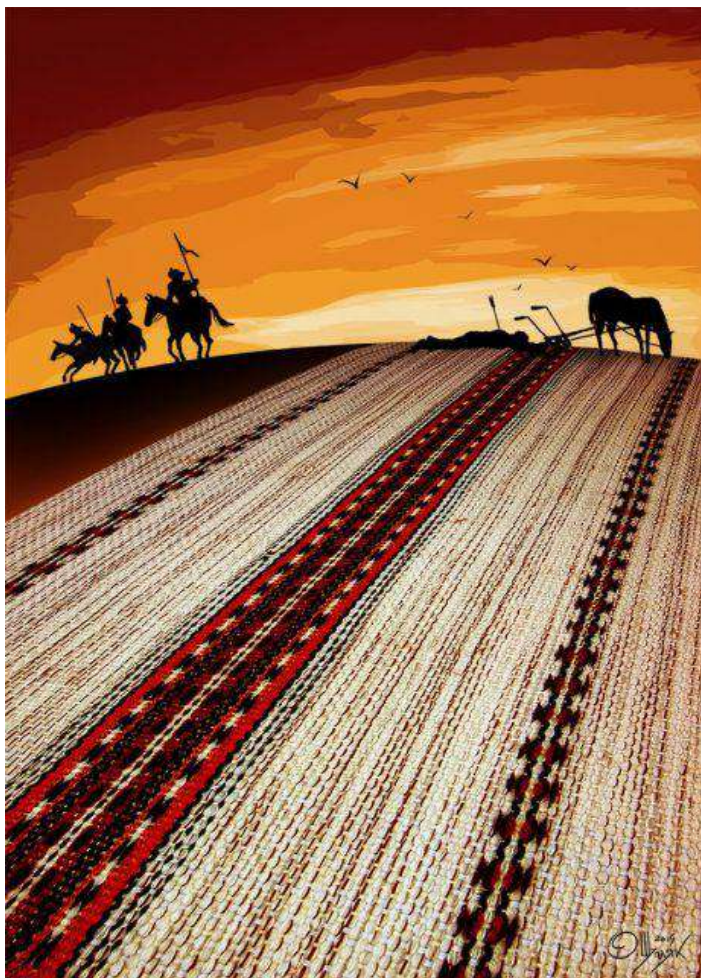
* * *

О Хортице, лошице степова,
Заїздили тебе ще й заганяли...
В козацькім Лузі вилягла трава,
Де табуни на вольниці гуляли.

Давно Дніпро в порогах не реве,
Не стогне навіть – греблі закували
Колишню силу. Той, що греблі рве,
Спить в комишах, де січі ночували.

Каховське море – твань, гниловода –
Пливе повільно в ніч сліпу, імлаву.
І лиш легенда Хортицю гойда,
Мов чайку запорозьку величаву.
2002

* * *

Художник Олег Шупляк. Код землі батьківської. 2015

Тиха водо, не біда,
що – нетиха,
і шумить – не набрида –
твоя течія, гойда
човен лиха...

Ой, те лихо ти розбий,
якогога,
там, де гомін січовий,
де курінь мій кошовий
в запорогах!

Там, у батька Калниша
розщемілася душа
вельми дуже:
той не вартий і гроша,
хто на Січ не поспіша
й спить байдуже...

Крізь сторіч дрімучу ніч,
добре знаю,
що пора мені:
на Січ
вирушаю...

2007

НАЙКОРОТША ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

1

Козакували – всіх побивали,
Гарно співали й гопакували!

2

Нас розкозачили і закріпачили –
І вже не чули нас, і вже не бачили...

3

Ми розкріпачились –
Нас розкуркулили...
Криницю пам'яті
Багном замулили.
Ми стали вільними –
Нас усупільнили,
Щоб ми півсотні літ
Були артільними.

4

Останні десять літ
Ми – «самостійники»...
Довкіл – могильники
Та ще відстійники...
А ми співаємо і гопакуємо –
Себе не бачимо...
Себе не чуємо...
2003

* * *

Я досі не знав,
Що свобода голодна і гола
І коштує дешево так,
Що ніхто й не цінує її.
Кручуся-верчуся
В сильці нерозривного кола,
Душа моя квола,
Замовкли у ній солов'ї.
А як же співали!
Будили невільну країну –
Мою Україну,
Що спала предовгі віки,
А нині – що з нею?
Хто пісню її солов'їну
Зробив безголосою
І за які срібняки?
Шукаю-питаю,
Якого ж я роду-народу...
Дрібніє життя,
Порожнішають днів колоски.
О, де ви зарили
Ту справжню – неложну – свободу,
Мої запорозькі,
Мої низові козаки?
1993

* * *

Заволали: козаки ми!
Козаки ми! – загули...
А були ж ми не такими,
Не такими ж ми були,
Коли й справді козаками
Панували над усім,
Небо хмарили шапками
І з гармат будили грім;
Не кричали ми бездарно
Про всілякі талани,
Демонструючи базарно
Офольклорені штани...
Це сьогодні хохломани,

Ті, що спали сотні літ,
Нап'яли старі жупани
І волають з-під воріт
Про козацтво.
Хто волає –
Той ніякий не козак,
І козацького немає
В цім нічого, крім ознак.
Ще не скоро, ще колись-то
Доростуть до козаків
Ті, що нині ще в колисці
Без штанів і без чубів.
1998

* * *

Самоїди ми і самовбивці.
Хто зробив нас такими й коли?
А були ж ми колись – українці,
Запорожці колись ми були!

Наша нація гарної вроди,
Наша пісня повсюди звучить...
Що ж ми нині не маємо згоди,
Хто від матері нас відлучив?
Наша слава на інші не схожа,
І неслава також не така –
Що ворожка чужа наворожить,
З тим і згодні нащадки Сірка.

Криворізько-донецьких республік,
Новоросій комусь подавай –
Україна ж не ламаний бублик,
Не покраяний геть коровай!

В нас Пилявці були й Жовті Води,
А не тільки полтавська ганьба –
Переяславські чорні угоди
З українця зробили раба.

Хто загоїть кривавицю-рану,
Що загрожує смертним кінцем?!
Відрубайте правицю Богдану –
Він спасибі вам скаже за це!
1993

* * *

В козацькім космосі літа
Байдівська церква –
Сиву хмару
Прорвала баня золота,
Омита подихом Айдару,

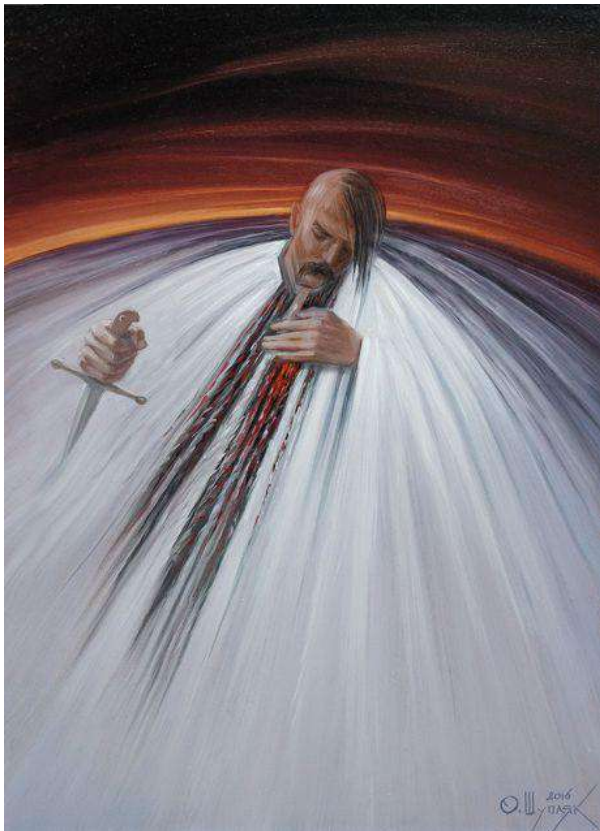
В сучаснім космосі літа...

А в заайдарівських полях
Гуляє вольниця забута
І торохтить Чумацький Шлях –
Кіннота літ порвала пута
І кіптюжить собі в полях.

Ми ж, діти Сум і Коломий,
Задерли голови в космічні,
Міфічні висі,
Коли ми
Були ще юні й псевдовічні
Під небом Сум і Коломий...

А ми, батьки своїх дітей
І славних прадідів погані
Праправнуки,
Ще де-не-де
Нагледівши церковні бані,
В козацтво хрестимо дітей.
с. Байдівка
на Старобільщині
2007

УКРАЇНЦІ

Художник Олег Шупляк. Вишиванка, 2015

Ми – аргонавти Всесвіту,
загублені
в Бермудському трикутнику історії
поміж Трипіллям,
Руссю
й Диким Полем,
відлучені від Сяну і від Дону,
московськими легендами отруєні,
від світлого майбутнього відкраяні
тупим ножем всесвітньої байдужості.
Ми – курява на вітрі кураїнному.

2006

Манько А. М. (м. Старобільськ, Луганська область)

«Україно моя!.. Атлантидо моя!»

Дослідження творчого доробку поета-патріота, українського голосу Луганщини - Івана Низового

Іван Данилович Низовий – знакова постать на літературній мапі України, один із яскравих представників поетів-шістдесятників, творчий талант якого зміг перетнути кордони століття, розквітнувши вповні вже в другому тисячолітті (творчий шлях поета – 1960 – 2011 рр.).

На сьогоднішній день у часи тотальної державної нестабільності, іноземних посягань, національного й духовного розпуття як ніколи потрібне гучноголосе об'єднуюче Слово, яке пробудить серця людей, когось змусить схаменутися, когось – не впадати у відчай, а когось, запаливши вогонь у власному серці, передати його ближньому й освітити, відповідно, дорогу в майбуття:

*Народжується Слово сокровенне,
І, світ цей очищаючи від скверни,
Утверджує прапервісність добра»*
(«З душевного реєстру»)

Світочем, джерелом духовного вогню в нашому краї є безумовно Іван Низовий, гідно прийнявши естафету від свого духовного наставника, Українського Прометейя - Тараса Григоровича Шевченка. Його славний нащадок, Низовий, проніс прометеєву іскру крізь простір віків. Піввіку творив митець, а це без вісімнадцяти років все його життя:

*Козацький дух ще не пригас
На Сумщині моїй,
Я привезу його в Донбас
Для духотворчих дій.
Моїх надій ніхто не вб'є –
Даю всім відкоша:
В Посуллі серце б'є моє,
А тут – бринить душа»*
(«І знов – мажор»)

Український письменник і громадський діяч Володимир Шовкошитний подає такий літературний портрет митця: «Іван – рідкісний поет. Поет із синдромом Атланта. Це той Велет духовний, на чиїх плечах тримався Луганськ як українська територія, як частина України... Доля подарувала Іванові великий талант – любити людей і любити Україну. А

ще бути чесним Українським голосом Луганщини... Іванова щирість і якась по-дитячому наївна віра в те, що поезія здатна змінити світ і примусити задуматись місцевих малоросів про своє коріння, так западали в душу, що кожного разу, хоч коротко, але прагнув зустрітись з ним, як бував у Луганську... Поезія Низового вражала автобіографічною щирістю і незахищеністю, якоюсь аж ніби простуватою народністю, але раптом вибухала неймовірною образністю й метафоричністю. Йому чужі були будь-які піротехнічні ефекти, натомість його вірші наскрізь пронизані світлом, іронією, філософією й любов'ю! Іван був поетом нутряним, глибинним і зболеним».

Творчий геній І. Низового представлений у численних його збірках різножанрової літературної творчості: поетичної (для дорослої аудиторії й маленьких читачів), прозової (художньої, публіцистичної, мемуарної), перекладацької:

*Як повинчати небесну поезію
З нашою
вельми буденною
прозою?
Мов балансую на гострому лезі я,
Ніби по кризі тонесенькій ковзаю...»*
(«Запитання без відповіді»)

Поетичні твори І. Низового майорять тематичним різнобарв'ям, однаково майстерно введеним порухами авторського пера. Ніжно приголубить закоханого читача інтимна лірика поета; захопить натуралістів, вихідців чи просто любителів сільських місцин його пейзажна лірика; не відпустять людину філософського складу розуму, людину мислячу та схильну до самозаглиблення й космічного польоту думки філософські вірші митця; не залишить байдужим жодного свідомого громадянина своєї Вітчизни його громадянська лірика: патріотична лірика та антилірика (створений власне Іваном Низовим новий жанр громадянської лірики, де болюче правдиво відтворені жахіття сучасного авторові суспільного життя); художнім природознавством послужить для малечі дитяча лірика письменника; корисним біографічним доповненням для допитливих читачів та майбутніх дослідників стане його автобіографічна лірика; скарбом для естетів, любителів зарубіжної літератури стануть переклади Івана Низового.

Однак об'єднуючими відносно різнотематичного та різножанрового багатства лірики митця є такі загальні ознаки його поезії: нелукавість, що часто межує зі сповідальністю; патріотична наповненість; публіцистична гострота; пророчість; гуманізм; гірка іронія, яка не рідко переходить у сарказм; вишукана та багата мова написання; поетична скромність.

Не буде перебільшенням твердження, що від громадянської лірики Івана Низового перехоплює дух. Досвідчений і відомий запорізький краєзнавець Людмила Брацило зауважила: «Його поезія має занадто високу ноту громадянського звучання. Таку високу, що від неї щемливо на душі». Так точно, художньо витончено, детально-пророчо відбити події сучасного авторові життя здатен не кожен поет:

*Гниловоди затопили Січі,
Словоблуди мову розп'яли,
Яничари двісті раз по двічі
/ Прадідівську славу пропили.
На руїні зводимо державу –
Напівхату і «полуизбу»:
Слава перевтілилась в неславу, Рід перевертається в гробу...»*
(«Гниловоди затопили Січі...»)

Через свою творчість Іван Низовий зазнавав неабиякого цькування, що є не дивним, виходячи з її правдивого й не привабливого для декотрих викривального змісту:

*«Мене собаками цькують
Цілеспрямовані естети
І графоманам роздають
Ерзац-перепустки в поети»
(«Я в чисті лірики хотів...»)*

Однак І. Низовий не лише втримався за бортом літературного судна, а сміливо плыв проти течії заздрісної недоброзичливості впродовж усього життя:

*Поетіє,
В тобі черпаю сили.
Для мене ти –
Молитва пресвята!»
(«Люблю свою роботу...»)*

Поетеса, громадський діяч у Громадському русі Миколи Томенка «Рідна країна» Олена Бондаренко дала таку справедливу характеристику постаті І. Низового: «...Дехто волів, аби він був «стриманішим», «статечнішим», приховував подалі свою безпосередність. Бо на тлі інтриг і лизоблюдства, панування нездар, котрі, мов на ловах, галайкаючи, гуртом загонили все, що бодай трохи вирізнялося й «висовувалося», він був незручним, «неформатним», стримів живим докором конформізму й пристосуванству».

Що ж так хвилювало й не давало спокою багатьом віршописцям, владолюбцям, фарисеям, відступникам-яничарам в ідейно-змістовому плані поезій І. Низового? Відповідь очевидна – соборність духу, що проектувалася на відстоювання соборності своєї Батьківщини. Ця соборність духу всотана ним ще з дитинства від його бабусі, що виховувала двох сиріток Івана та його сестричку Люду. Любов до українського слова, української пісні, невимовна любов до рідної природи – усе це пронесе поет крізь життя. Пам'ять про малу батьківщину, а згодом і місця, схожі на неї, не лише стане ковтком свіжого повітря в урбаністичному просторі, а й підживлюватиме поетичну уяву та сприятиме подальшим творчим креаціям. Видатний науковець Олексій Неживий стверджує: «Цим самим Іван Низовий і не схожий на інших поетів. Бо основою його художнього світогляду є пам'ять дитинства, роду й народу як рушійна сила поетичної думки, естетики автобіографізму в постійній взаємодії з днем сучасним».

І. Низовий згодом, вивчаючи свій родовід, дослідив, що його рід по материнській лінії – рід Великородів – іде від самого Семена Палія. Це не могло не відбитися на людських якостях самого поета – вільного, хороброго, стійкого, духовно витривалого. Надія Кошель із цього приводу зазначала: «Бунтівний дух Івана Даниловича – совість поета, яку можна ототожнити з совістю українського народу».

Поетична спадщина Івана Низового нагадує фрактал – множинність, що володіє властивостями самоподібності.

У центрі його поезії – **образ України** (великий фрактал), самоподібними частинами якого є **образи Батьківщини** («Оріяни»), **держави**

*(«Україна – мати.
А держава – Мачуха,
Гендлярка
І повія...» («Україна – мати...»)),
малої батьківщини* («Білолебедії»);
українського народу – в образі справжньої нації, козаків
*(«Гребімо ж, козаки!
Ми в двадцять першому сторіччі
Співати будемо іще,
Бо голос праведної Січі*

В брехливім світі не пощез» («Я разом з вами, разом з вами...»)),
а також іронічно, часто саркастично – **в образі «хохлів»**
(«Ми вічні є хохли
Із власними мізками й мозолями.
Не щезнемо вовік з лиця землі,
Яким би чином нас не мордували –
Насправді ми й на мить не забували,
Що ми є руси,
Тільки ж – не малі!» («Нас нічого рівняти з москалями...»)),
та **в образах «яничарів», «перевертнів»**
(«Напівхохли, чвертьмоскалі,
Перевертні страшні!» («Колись у нас...»)),

яких поет відверто зневажає та засуджує, однак яких він не може поставити поза Україною, оскільки вони є, хоча й бракованим, але необхідним пазлом для відтворення цілісної картини України в авторському ідіостилі:

«Пожаліймо, добрі люди, яничара...
Бо ж вигойдувавсь не матір'ю своєю –
В чужинецтві протягом століть!
Сироту не відпихаймо –
Голос крові
Оживає від пекучості сльози
Й очищається в прамові-пралюбіві...
Не гонімо яничара,
Позаяк
Він одної з нами крові –
Й, може, з нього,
Може, з нього ще проклянуться козак» («Спроба обілити яничара»);
і нарешті – **образ самого поета та його близьких:**

«Спасибі всім...
За те,
Що я в родині і в народі
Не бур'янів осотом на лану;
За те,
Що я,
Безбатченко,
Згодився
Великій Батьківщині» («Спасибі всім...»)

Такі образи є гармонійними складовими, які разом уповні відбивають узагальнений образ-фрактал України в поетичній картині світу І. Низового і є малими його складовими, «копіями».

Ідея соборності та незалежності України червоною ниткою проходить крізь усю творчість митця:

«...Хіба ж я можу рвати на частини
себе, свій рід, що вижив для добра,
єдинокровне тіло України?!
Ми зрочені досмертно вже, навік –
хоч дві руки, та серце в нас єдине:
соборний Київ,
де Андрій прорік
нам перевозанне щастя українне»
(«Я знудьгувавсь за добрими людьми...»)

Іван Низовий з дружиною Ліною, донькою Лесею та А.Романенко

Іван Низовий є по суті сполучною ланкою між Західною та Східною Україною. Письменник, народившись на Сумщині, де пройшло його круглосирітське дитинство, у юні роки жив і навчався на Львівщині, створивши там свою першу родину з дружиною Людмилою та сином Ігорем, а з 1965 року він переїздить на Луганщину, де проживає останні сорок п'ять років свого життя, створивши нову родину з дружиною Ліною та донькою Лесею:

*«Все життя намагаюся злучити Захід і Схід –
від луганської доньки втікаю до львівського сина,
двоєдина любов притягає мене, мов магніт,
в кураїні-чорнобиллі мій западається слід,
і в холодній росі остигає сльоза, мов жарина»
(«Все життя намагаюся злучити Захід і Схід...»)*

Обидва береги Дніпра, отже, не є чужими для автора: по обидва береги – сім'ї, добрі друзі та знайомі. Одним повітрям дихає Україна, одним ніжиться сонцем, одну ділить територію, так чому ж з панської руки має панувати розбрат у серцях її співвітчизників – задається питанням поет:

*«...Вік за віком отак минає –
Сперечаються земляки,
А між лівим і правим краєм
І сьогодні згоди немає,
Кожен тягне в свої боки:
Той – на захід, в обійми НАТО,
Той, як водиться, пре на схід
Чаркуватись зі «старшим братом»...
Схід і захід – кривава рана...»*

*З неба сніг – богоданна манна...
Люди, де ви?
Людці, агов!...»
(«Україна. Ук... Руїна...»)*

Попри невтішні прогнози сучасного авторові сьогодення, він вірить у те, що

*«може, зможемо поєднати
Львівський захід й луганський схід,
Щоб забрався з нашої хати
Геть північний братко-сусід...»
(«Відкричав я своє, відплакав»)*

*«Хто на Захід, хто на Схід,
А хто – куди...
Крізь голчане вушко
ми проліземо
Із біди в біду,
Як і завжди.
Ми велика нація козацька,
Ми безсмертна ж нація така:
Вигулькнемо з безвісті зненацька,
Вдаримо так хвацько гопака...»
(«Гоп! – яка раптово екзотична...»)*

Іван Низовий вдається до прямих закликів схаменутися та примиритися синам однієї матері, душі яких каламутять недобрі сусіди, нащадкам вільних козаків славної Запорізької Січі – осереддя волі, незнищенності українського духу:

*«Не ділімось на Схід і Захід!
Ліпше випиймо мирову,
Доки ще нам по вусах лється,
Сівши дружно в густу траву –
Ковилою вона ще зветься,
Бо вкраїнська вона трава
Споконвіку,
А значить, наша,
Й легко п'ється в ній мирова
Дев'ясильна козацька чаша!»
(«Заклик до примирення»)*

Рясніє авторська лірика образами Запорізької Січі, славних запорізьких козаків та їх антиподів – вайлуватих нащадків. Громадянська лірика Івана Низового буквально дихає славною історією та задихається від сірої буденності авторського сьогодення, для якого характерна переважно втрата співвітчизниками своєї історичної пам'яті чи навіть національної гідності. Тому всі ці прогалини прагне заповнити своїми віршами І. Низовий, у творчості якого оживає та виграє неповторними кольорами історія, нагадуючи про свою могутність, застерігаючи від повторних помилок:

*«Гріхи всі знявши із душі
Й прадавні страхи-переляки,
Пануймо так, товариші,
Як наші прадіди-козаки!
Вдихаймо пам'яті полин*

В степах,
 Де нас не давлять стіни, –
 Нема на світі Україн,
 Окрім єдиної Вкраїни!
 Єднаймося в курені й коші
 Під не осквернені клейноди –
 Ще ж не погас вогонь Буші,
 Не пересохли Жовті Води.
 Ми вічні діти боротьби
 І наша воля непоборна.
 Не одвернімося від судьби –
 Вона ж на цей раз неповторна!
 Бо як повернуться вони,
 Ті, що в Кремлі були панами,
 То ці катюги-різуни
 Ой позбиткуються над нами!
 В краю курганів і могил
 (Не всі вдалось переорати)
 Снаги, панове, нам і сил,
 Щоб знов холопами не стати!»
 («До слобідсько-українського козацтва»);

«Крізь пільму сторіч,
 Мов сто свіч крізь ніч,
 До моїх до віч
 Продирається Січ,
 Закипаючи у моїх очах,
 Мов козацька кров на чужих мечач...
 Знову Січ січуть – сто струмків тече.
 Не мене січуть, а мені ж пече...
 Лише дзвін мовчить – вирвано язик –
 Там, де Хортиця, там, де Чортотлик.
 Сікачі неправд, ятагани кривд –
 Та й прями́сінько в передсмертний крик,
 Та в самісінький корінь-корінець,
 Щоб однісінький (та вірнісінький!)
 Був усім кінець.
 Щоб, посічені, полягли усі –
 Ні Вкраїни щоб, ні тобі Русі.
 Тихая вода дужі греблі рве...
 В сивій пам'яті Січ жила й живе.
 Кошовий вогонь досі не прочах,
 Не поблідла кров на чужих мечач,
 Бо козацька кров зовсім не така,
 Як у рекрута, як у мамлюка...»
 («В сивій пам'яті»)

І. Низового все життя хвилювала проблема української мови. Олена Бондаренко згадувала: «...Це була перша людина в Луганську (крім моєї родини), яка говорила українською, та ще й не суржиком, а літературною, вишуканою, поетичною. Це була

перша людина, яка професійно і серйозно говорила про мої вірші. Це була перша людина, яка сказала: «Вам, Олено, треба писати українською...».

Своєю громадянською, професійною, творчою діяльністю автор доводив щирю любов до рідної мови та безкінечну боротьбу за її природне право панування на своїй землі. Свідченням цьому є насамперед його громогоса, полум'яна, вибухова, особливо для 1988 року, стаття «Бути – народом», де автор виступає палким захисником української мови: *«Ніколи ще жодної статті не писав з таким пекучим болем, з таким душевним сум'яттям і з такою непохитною вірою в свою правоту. Адже йдеться про українську мову – найбільше і найдорожче багатство мого народу, про мову, яка сьогодні, як ніколи, потребує захисту: мого, нашого, всенародного... Українська мова дуже м'яка, милозвучна, пісенна, поетична. Нею гарно освідчуватись у коханні, заколисувати дітей. Оплакувати померлих. Висловлювати почуття захоплення, дякувати за добро... Скільки «важких» запитань мені хочеться поставити. Наприклад, таке: кому прийшло в голову надати батькам право вибирати для своїх дітей мову, звільняти дітей потомствених українців від вивчення рідної материнської мови? Хто вони за походженням – ці «дозволяльники»?».*

Українська мова є однією з центральних тем і проблем не лише в публіцистичному, але й у поетичному слові митця. Поет пишається, досить часто сакралізує мову, виводячи її у «ранг» райської:

*«Ця мова могла
Народитися тільки в раю...»*

(«Ця мова могла...»).

Рідна мова у нього – це першоджерело життя людського:

*«Мені відкрилась мова –
Народу нашого добро
Й життя першооснова»* («Любов дрімучою була...»)

Саме тому позбавлення мови асоціюється в автора з моральним та фізичним каліцтвом людини:

*«Як же страшно, коли у народу
Мову віднято!
Це означає: віднято свободу,
Руки відтято,
Вкрадено землю, отруєно воду,
Хліб і повітря,
Підлого списа
в серце народу
Встромлено вістря!»*

(«Як це же страшно, коли у народу...»)

Люди, які відриваються від паростків рідної мови, за Іваном Низовим, є перевертнями, покручами, що «стали чужаками ще в утробі /Для своєї рідної землі» («Приїдять з Канади й Аргентини...»).

Автор поезій розуміє всю суть небезпеки, у якій опинилася рідна прабатьківська мова в часи бездержав'я та беззаконня, коли панує «тотальне безмов'я» («Яке ж бо тотальне безмов'я...»):

*«А мова...
Немає мови – тільки крик.
Немає слів – полова»* («Любов дрімучою була...»)

Росіянізми та суржикізми, як полова, заповнили українську мову – на цьому поет наголошував у поетичних рядках неодноразово.

Але поет вірить у невмирущість рідної мови, а тому леліє її, «мов кволу свічу» («Живу в незалежній державі...»). Митець категорично виступає проти ідеї спільності української та російської мов, про що заявляє у своїх віршах:

*«Москвофіли нам про спільність мови
Вкотре повідають залюбки.
Вірно, бо московські Муравйови
Нам «повиправляли» язика»*
(«Господи! Молися, не молися...»)

У багатьох своїх віршах ще дев'яностих та початку двохтисячних років автор торкається актуальних і на сьогодні проблем, що дозволяє визначити його поезію як пророчу:

*«Будеш знов, Ісусе, на Голгофі
мученицьку смерть за нас приймати,
бо прийшли до влади справжні «профі»,
на торгах скупивши всі мандати.
Мають повне право катувати
іменем новітнього Пілата,
тож готуйся, страднику, до страти
від руки поплічника і брата.
З регіонів сунуть легіони,
вже не римські – з Криму і Донбасу,
і для них немає перепони
ні на жоднім рубіконі часу»*
(«Будеш знов, Ісусе, на Голгофі...»).

Однак віра у свій народ, своїх співвітчизників, свій рідний край, у перемогу над споконвічним злом посідає чільне місце в авторському світобаченні, у чому можна переконатись хоча б із поезії «Пригас Донбас, хоч териконів прах...», який наразі є актуальною як ніколи:

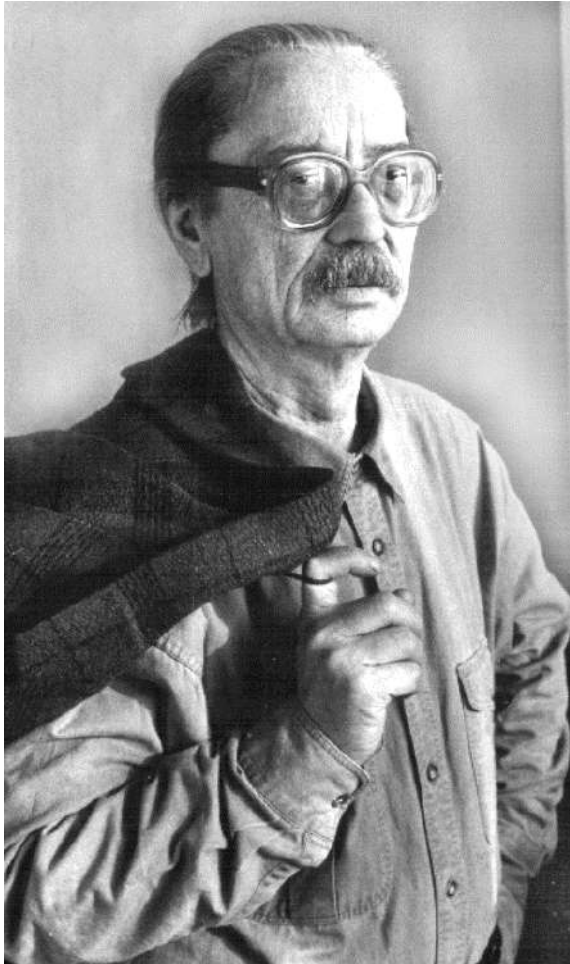
*«Але ж ударить громовержний дзвін,
І наш Донбас підніметься з колін,
З лиця землі вороже все змете
Й зірками копровими зацвіте,
І в чаші намозолених долонь
Запалить прометеївський вогонь!
Я вірю в це.
Я вірю, либонь».*

Тут ми бачимо, що образ шахтарів прирівнюється до тих, у кому ще жевріє прометеєва іскра, яка лише чекає свого часу, аби яскраво запалати. Тобто поет вірить, що його промисловий край ще зможе розквітнути й на повну силу працювати на благо свого народу, своєї Батьківщини.

Така багатюща, така талановита творча спадщина І. Низового десятиліття перебувала поза науковим полем зору й, на жаль, не набула широко розголосу серед українських читачів. І лише по смерті митця протягом останніх трьох років завдяки невтомній праці доньки поета Лесі Низової, яка не лише зберегла творчий скарб свого батька, дивом вивізнивши його з окупованого Луганська, але й всіляко популяризує його творчість у віртуальній реальності (мережі Інтернет) та реальності загалом (сприяла заснуванню всеукраїнської літературної премії імені Івана Низового, організації численних літературних заходів, присвячених вшануванню пам'яті поета, вивченню його життєвого й творчого шляху, виданню першої посмертної збірки вибраних творів батька «Ніхто наді мною не пан», проголошенню 2017 року Роком Івана Низового на Львівщині), творчість

Івана Низового знайшла відлуння в серцях багатьох читачів із різних куточків нашої країни.

Приємно відзначити, що така глибока, актуальна, гідна всеукраїнського визнання поезія набула активного резонансу в читацьких колах буквально по всій Україні, а Іван Низовий, хоча й помертвоні, зміг скинути з себе одіж регіонального митця й нарешті по праву переодягтися в шати видатного українського поета:

*«Генієм себе я не вважаю,
В творчості не маю привілею
Й не чекаю щедрого врожаю,
Зрошеного працею своєю.
Добре, якщо лишиться хоч крапля
Чистої роси з моєї клумби,
І тоді, можливо, я потраплю
До реєстру визнаних Колумбів...»
(«Тихо на Зарічному віршую»).*

На завершення варто додати слова відомого журналіста Романа Рибнікова, який, характеризуючи Івана Низового, писав, що він був «людиною мужньою і людяною, талановитою і закоханою в життя, чесною і принциповою, яка жодного разу не зрадила ані собі, ані своїй-нашій Батьківщині». Звертаючись шляхом апострофи до поета, Р. Рибніков говорить: «І якщо ти мав гріхи (а вони властиві людям), то лише один – безмежну любов до України. Та цей гріх – святий. Як і твоє письмо, осяяне Богом».

НАШІ АВТОРИ

Білівненко Сергій Миколайович – к. і. н., доцент, викладач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, Голова правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, заступник Голови правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Голова Комісії з формування Запорізького обласного списку елементів нематеріальної культурної спадщини

Завгородній Юрій Юрійович – кандидат філософських наук, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди Національної академії наук України

Кошель Надія Іванівна – поетка, краєзнавець, викладач навчально-виховного закладу с. Верхньобогданівка Станично-Луганського району Луганської області

Манько Альона Миколаївна – аспірант кафедри української літератури факультету української філології та соціальних комунікацій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Нагорна Ганна Миколаївна – бібліограф відділу краєзнавства Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки

Пашиник Світовит Дмитрович – краєзнавець, релігієзнавець, народознавець, Верховний Волхв (Голова) Духовного центру «Руське православне коло», член Запорізької обласної організації Національної Спілки краєзнавців України, голова комісії з сакрального краєзнавства

Петроченко Віктор Іванович – завідувач краєзнавчого відділу комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради, заступник Голови Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Притула Олександр Леонтійович – доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту Запорізького національного університету, кандидат педагогічних наук, доктор філософії в галузі педагогіки, почесний доктор наук Венесуельського національного університету, дослідник в галузі бойової культури українського народу, козацтва, Президент Всеукраїнської федерації «Спас», радник міністра молоді і спорту України, член координаційної ради з питань розвитку козацтва при Кабінеті Міністрів України, член громадської ради Державної прикордонної служби України

Сичева Маргарита Вікторівна – старший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Національного заповідника «Хортиця»

Сурченко Сергій Володимирович – старший науковий співробітник відділу музейних комунікацій Національного заповідника «Хортиця», член Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Головний редактор

Сурченко Олександр Сергійович – молодший науковий співробітник відділу науково-просвітницької роботи Національного заповідника «Хортиця», член Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Вимоги щодо оформлення статей

У журналі «**КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ**» Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України публікуються статті, **призначені** краєзнавчому рухові в Запорізькій області та Україні, історії міст і сіл, збереженню, використанню, популяризації пам'яток історії, культури та природи, теорії та практиці українського музейництва, іншим напрямкам краєзнавчої роботи.

Редакційна колегія самостійно визначає **назви рубрик** та віднесення того чи іншого матеріалу до будь-якої з них.

Статті публікуються **українською мовою** та повинні містити матеріал, не опублікований раніше. Окремим файлом може бути подано англomовний переклад статті у повному обсязі.

Подані статті повинні мати такі обов'язкові складові частини:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які посилається автор;
- формулювання цілей статті (поставлене завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження;
- висновки, перспективи подальшого розв'язання проблеми у даному напрямку.

Обсяг матеріалу – до 10 повних сторінок.

Текст подається в електронному варіанті у форматі Word. Текст друкується шрифтом Times New Roman, 12 кегль через 1 інтервал і вирівнюється на ширину листа, без переносів.

Абзацний відступ від основного тексту – 0,5 см.

Поля: зліва, справа, зверху, знизу – 2 см.

Оформлення списку використаних джерел та літератури – 11 кегль.

Ілюстрації, схеми, діаграми подаються окремо у форматі jpg, jpeg або tif з підписами до них.

Інформацію про автора (авторів) необхідно розмістити перед заголовком дослідження (у правому кутку) без скорочень за наступною послідовністю:

- прізвище, ім'я (повністю), по-батькові (повністю);
- науковий ступінь, наукове звання (якщо є);
- посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах чи отримана фахова освіта);
- електронна адреса – обов'язково (за відсутності – поштова адреса);
- телефон – обов'язково.

Назва статті вказується по середині, а нижче – текст. Переноси в назві статті не допускаються.

Посилання на літературу і джерела слід наводити у квадратних дужках з їх наскрізною нумерацією (наприклад, [3, с. 12; 7, с. 44], де 3, 7 – порядкові номери у списку використаних джерел, 12, 44 – номери сторінок). Текст посилання наприкінці тексту статті після заголовку «Джерела та література».

Оформлені згідно з даними вимогами матеріали **в електронному вигляді** надсилаються авторами статей на електронну адресу Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України – **zoonsku@ukr.net** з позначкою – «Редакційній колегії» або на поштову скриньку часопису – **zpkrai@ukr.net**.

До статті додається заявка на публікацію, яка складається автором статті у довільній формі на ім'я Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Автори відповідають за повноту висвітлення досліджуваних питань, достовірність наведених фактів, посилання на джерела, написання власних імен, географічних назв тощо. Статті друкуються в авторській редакції.

Редколегія залишає за собою право на відбір матеріалів для друку згідно запропонованих тем і відповідності їх вказаним вимогам.

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

Запорізька обласна організація

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

**I Всеукраїнська науково-практична
краєзнавча конференція**

**«Нематеріальна культурна
спадщина Запоріжжя -
живий скарб України:
проблеми дослідження,
збереження та розвитку»**

В межах заходів до 170-річчя від дня
народження Якова Новицького

10 листопада 2017р.

м. Запоріжжя

Організатор:

*Запорізька обласна організація
Національної спілки краєзнавців
України*

Співорганізатори:

*Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького
Запорізька обласна організація Національної спілки майстрів
народного мистецтва України
Національний заповідник «Хортиця»
Департамент культури, туризму, національностей та релігії
КУ «Обласний методичний центр культури і мистецтва» ЗОДА
Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека
Запорізький обласний краєзнавчий музей*

НА ОБГОВОРЕННЯ ПРОПОНУЮТЬСЯ НАСТУПНІ ПРОБЛЕМИ:

1. Дослідження нематеріальної культурної спадщини в Україні: сучасний стан, регіональні особливості, проблемні питання та шляхи їх вирішення.
2. Ідентифікація та фіксація елементів нематеріальної культурної спадщини: український та міжнародний досвід, особливості Запорізького регіону.
3. Етнографічні експедиції та інші форми дослідження і вивчення нематеріальної культурної спадщини в середовищі проживання її носіїв.
4. Народні ремесла та промисли як частини нематеріальної культурної спадщини України: сучасний стан, проблеми відродження та перспективи розвитку.

5. Українська мова як джерела нематеріальної спадщини та спосіб трансляції культури та національного характеру.
 6. Народні музичні традиції та фольклор у збереженні етнічної мови культури та проблемні питання їх фіксації та популяризації як елементів нематеріальної спадщини.
 7. Стан та перспективи захисту, збереження та розвитку нематеріальної культурної спадщини - важливої складової культурної самобутності та самоідентифікації.
 8. Місце та роль Національних творчих спілок та майстрів традиційного народного мистецтва в секторі нематеріальної культурної спадщини України.
 9. Мистецька освіта в контексті розвитку традиційної художньої культури та передачі традиційних знань і навичок. Механізми спадкоємності елементів нематеріальної культурної спадщини.
 10. IT-технології як інструмент фіксації та популяризації елементів нематеріальної культурної спадщини та інтеграції їх у цифровий простір.
 11. Збереження і фіксація культурної спадщини бібліотеками та архівами.
 12. Краєзнавча, туристична діяльність та фестивальний рух як способи збереження і популяризації нематеріальної культурної спадщини.
 13. Роль музеїв та музейних освітніх програм у збереженні та реконструкції нематеріальної культурної спадщини. Етномузеї, етнопарки, скансени як найбільш ефективна форма збереження та презентації культурної спадщини.
 14. Інтерпретація (авторська) нематеріальної культурної спадщини в літературі та мистецтві.
 15. Особливості формування та перспективи внесення елементів до обласних переліків та національного реєстру нематеріальної культурної спадщини.
 16. Нематеріальна культурна спадщина як соціально-економічний ресурс розвитку регіону та країни.
- Перелік тем та питань для обговорення не є вичерпним.

В програмі Конференції:

- Презентація елементів культурної спадщини Запорозького краю.
- Виставка-продаж робіт майстрів народного традиційного мистецтва

Про точне місце та час проведення конференції учасники будуть сповіщені додатково.

Для складання програми конференції необхідно **до 08 листопада 2016 р** надіслати Заявку на участь у конференції та/або матеріали доповіді на електронну адресу zoonsku@ukr.net з позначкою «**Краєзнавча конференція**» за доданим до інформаційного повідомлення зразком.

Заплановане видання електронної збірки матеріалів конференції.

Вимоги до оформлення матеріалів: Обсяг матеріалу - до 15 повних сторінок. Текст подається в електронному варіанті у форматі Word. Текст друкується шрифтом Times New Roman, 12 кегль через 1 інтервал і вирівнюється на ширину листа, без переносів. Абзацний відступ від основного тексту – 0,5 см. Поля: зліва – 2,5 см, справа, зверху, знизу – 2 см. Оформлення списку літератури та джерел – 11 кегль. **Ілюстрації, таблиці, схеми, діаграми** подаються окремо у форматі .tif , JPEG або .jpg з підписами до них.

Інформацію про автора (авторів) необхідно розмістити перед заголовком доповіді без скорочень за наступною послідовністю: прізвище, ім'я, по-батькові (повністю); науковий ступінь, наукове звання (якщо є); посада й місце роботи - обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах чи отримана фахова освіта); електронна адреса – обов'язково (за відсутності – поштова адреса); телефон – обов'язково. **Посилання на літературу і джерела** слід наводити у квадратних дужках з їх наскрізною нумерацією (наприклад [3, 12], де 3 – порядковий номер у списку використаних джерел, 12 – номер сторінки). В одних дужках має бути лише один номер посилання; у тексті посилання – одне чи кілька джерел (або текст зауваження чи примітки). Текст посилання наприкінці тексту статті після заголовку «Джерела та література».

Оргкомітет витрат із проїзду, проживання, харчування учасників конференції не несе.

Телефон для довідок: **067-613-49-80 095-230-29-27**

Контакта особа: Денисенко Олена

e-mail: zoonsku@ukr.net

ОРГКОМІТЕТ

Зразок оформлення заявки:

ЗАЯВКА

**На участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нематеріальна культурна спадщина Запоріжжя - живий скарб України: проблеми дослідження, збереження та розвитку»
10 листопада 2017р., м.Запоріжжя**

Прізвище, ім'я, по батькові (повністю) _____

Науковий ступінь, вчене звання, посада (повністю) _____

Місце роботи _____

Поштова адреса, телефон (обов'язково) _____

Електронна адреса (обов'язково) _____

Тема

доповіді: _____

Форма участі у конференції (необхідне підкреслити):

Очна / Заочна _____